

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNİN
İSLAM TARİHİNDE BELİRLEYİCİ ROLÜ
(HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ)**

(DOKTORA TEZİ)

**MERZUK GRABUS
ORCID: 0000-0001-6958-8664**

BURSA – 2020

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNİN
İSLAM TARİHİNDE BELİRLEYİCİ ROLÜ
(HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ)**

(DOKTORA TEZİ)

**MERZUK GRABUS
ORCID: 0000-0001-6958-8664**

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi İLHAMİ ORUÇOĞLU**

BURSA – 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 16/11/2020

Tez Başlığı / Konusu: HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNİN İSLAM TARİHİNDE BELİRLEYİCİ ROLÜ (HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ).

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 04/ 11 /2020 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar hariç

5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

16.11.2020

Adı Soyadı: Merzuk GRABUS
Öğrenci No: 711122009
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlhami CRUÇOĞLU
16.11.2020

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNİN İSLAM TARİHİNDE BELİRLEYİCİ ROLÜ (HZ. EBŪ BEKİR DÖNEMİ)** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Merzuk Grabus

Öğrenci No: 711122009

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi

Statüsü: Doktora

Tarih ve İmza

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Merzuk Grabus

Üniversite: Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Bilim Dalı: İslam Tarihi

Tezin Niteliği: Doktora Tezi

Sayfa Sayısı: X+130

Mezuniyet Tarihi:

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu

HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNİN İSLAM TARİHİNDE BELİRLEYİCİ ROLÜ (HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ)

Yapılan bu çalışmada Hz. Ebû Bekir dönemi ele alınmıştır. Dönem olarak Hz. Peygamber'den sonrası olması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Konuya çalışırken mevcut çalışmalardan yararlanmakla birlikte ağırlıklı olarak birincil kaynaklara müracaat edilmiştir. Öncelikle temel İslam Tarihi kaynakları kullanılmıştır.

Doktora çalışması bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın muhtevassından ve yönteminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde sahâbenin İslam medeniyetindeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Bu bölümde ayrıca Hz. Ebû Bekir'in sahabe arasındaki yeri ve değeri de ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Hz. Ebû Bekir döneminde meydana gelen ana meseleler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Hz. Ebû Bekir dönemindeki uygulamalardan bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İslam Tarihi, Sahabe, Halife, Hz. Ebû Bekir, Medeniyet

ABSTRACT

Name and Surname: Merzuk Grabus

University: Uludağ University

Institution: Social Sciences Institute

Field: Islamic History and Arts

Branch: Islamic History

Degree Awarded: Ph.D. Thesis

Page Number: X+130

Degree Date:

Supervisor: Assist. Prof. Dr. İlhami Oruçoğlu

THE DECISIVE ROLE OF THE RIGHTLY GUIDED CALIPHS IN THE HISTORY OF ISLAM (THE REIGN OF ABU BAKR)

This thesis focuses on the period of Hz. Abu Bakr. This period of Islamic history is especially important because it follows the Prophet (pbuh) and his time immediately. Throughout the research, along with necessary primary sources, special attention has been paid the secondary sources as well. Sources of Islamic history were considered firstly.

This doctorate thesis comprises of an introduction and three chapters. Introduction is composed of brief presentation of the thesis and its methodology. First chapter deals with the place and importance of *sahabah* in Islamic civilization. This chapter also explores the place and prominence of Abu Bakr among other *sahabah*. In the second chapter, I deal with the main developments of Abu Bakr's reign. And finally, the third chapter is mainly concerned with some of administrative dealings of Abu Bakr.

Keywords: History of Islam, Companion, Caliph, Abu Bakr, Civilization

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'in vefatıyla başlayan Hulefâ-i Râşidîn dönemi İslam Tarihi için son derece önemi haiz bir dönemdir. Zira bu dönemde doğrudan vahyin olduğu ilahî bir kontrol ve destekten bahsetmek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle Hız. Peygamber aralarında olmadan sahâbenin yol haritasını çizdiği bir dönemdir. Bu dönemin en önemli siması ilk Halife Hız. Ebû Bekir'dir. Risalet'ten Hilafete geçiş Hız. Ebû Bekir'in öne çıkmasıyla ve Hız. Peygamber'i esas alarak ortaya koyduğu uygulamalarıyla çok sorun olmadan sağlanmıştır. Bu bakımdan Hız. Ebû Bekir dönemi uygulamaları Hız. Peygamber'den sonraki dönem olması hasebiyle İslam tarihinde belirleyici rol oynamıştır.

Hız. Peygamber'i kendine örnek ittihaz eden Hız. Ebû Bekir karşılaştığı sıkıntıları O'nun uygulamalarına müracaat etmek suretiyle çözmüştür. Şayet doğrudan bulamadıysa Kur'an ve Hız. Peygamber'in uygulamalarına ters düşmeyecek şekilde içtihatlarında bulunmuş ve önemli kararlar almıştır. Başka bir ifadeyle aralarında Hız. Peygamber olmadan İslam Devletinin nasıl yönetileceğini Hız. Ebû Bekir uygulamalarıyla göstermiştir. Bu da onun Hız. Peygamber'e olan bağlılığını ve sadakatini göstermektedir.

"Hulefâ-i Râşidîn Döneminin İslam Tarihinde Belirleyici Rolü (Hız. Ebû Bekir Dönemi)" isimli tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sahâbenin İslâm medeniyetindeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Burada konunun daha iyi anlaşılması adına sahâbe kavramından, sahâbe tabakalarından ve derecelerinden, aşere-i mübeşşere'den ve dört halife'nin yerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Hız. Ebû Bekir'in sahâbe arasındaki yeri ve değeri incelenmiştir. İkinci bölümde Hız. Ebû Bekir'in Hilafeti sırasında ortaya çıkan ana meseleler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Hız. Ebû Bekir dönemindeki uygulamalardan bahsedilmiştir.

Çalışmanın meydana gelmesinde büyük katkıları olan saygıdeğer danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu'na şükran borçluyum. Ayrıca çalışma esnasında teşvik ve desteklerinden dolayı BAÜN. İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri Doç. Dr. Yunus Emre Gördük ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Polat hocalarıma teşekkür ederim. Hakeza çalışmam sırasında değerli katkılarda bulunan kıymetli arkadaşlarım Araş. Gör. Ahmet Eşer ve Hasan Ruşid'e minnettarlığımı ifade ederim.

Merzuk Grabus

Bursa 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE KAPSAMI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ	1
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	1
D. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI.....	2
I. BÖLÜM: SAHABENİN İSLAM MEDENİYETİNDEKİ YERİ VE HZ. EBÛ BEKİR'İN SAHABE ARASINDAKİ KONUMU	
A. SAHÂBE KAVRAMI.....	4
B. SAHÂBE'NİN TABAKALARI VE DERECELERİ.....	7
C. AŞERE-İ MÜBEŞŞERE VE DÖRT HALİFENİN YERİ	11
D. HZ. EBÛ BEKİR'İN SAHABE ARASINDAKİ KONUMU	17
1. Soyu ve Ailesi	17
2. Sıddık Oluşu ve Değeri	20
3. İkinin İkincisi Olması.....	23
4. Hz. Peygamber'e İttibası	24
II. BÖLÜM HZ. EBÛ BEKİR'İN HALİFELİĞİ SIRASINDA ORTAYA ÇIKAN ANA MESELELER	
A. HİLÂFET MESELESİ	28
1. Benî Saîde Sakîfesinde Tartışma.....	31
2. Hz. Ebû Bekir'in Hilâfete Gelmesi Hususunda Haşimoğullarının Görüşü	34
3. Bireysel İtiraz Olarak Hz. Fatıma'nın Miras Talebi	36
4. Hilâfet Tartışmasında Kırtâs Hadisesi İddiası.....	42

5.	Hz. Ebû Bekir'in Hilafetine Karşı Gadîr-i Hum Hadisesinin Delil Olarak İleri Sürülmesi	47
6.	Hilâfet'in Müessese Olarak Teşekkülü	58
7.	Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde Kabile Asabiyetlerinin Rolü	59
B.	İRTİDAT HADİSELERİ	65
1.	Genel Olarak Ridde Hadiseleri	65
2.	Ridde ve İsyanların Sebepleri	69
III. BÖLÜM HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDEKİ UYGULAMALAR		
A.	SİYASÎ UYGULAMALAR.....	77
1.	Üsâme Ordusunun Gönderilmesi	77
2.	Hz. Ebû Bekir Döneminde Yapılan Fetihler	81
3.	Hz. Ebû Bekir'in Zekâtı Siyasî Bir Konu Olarak Değerlendirmesi	92
4.	Hz. Ömer'i Yerine Tayin Etmesi	93
B.	İDARÎ UYGULAMALAR	97
1.	Vali Tayinleri	97
2.	Devlet Memurlarını Ataması.....	100
3.	Hz. Ebû Bekir'in Devlet Görevlilerini Atamalarında Takip Ettiği İlkeler	101
C.	DİNÎ VE HUKUKÎ UYGULAMALAR	104
1.	Kur'ân'ı-Kerîm'in Cem Edilmesi	104
2.	Müellefe-i Kulûb Meselesi.....	107
3.	Miras Meseleleri.....	108
4.	Divân'dan Eşit Ödeme Yapması	108
5.	İslam'ın Gayrimüslimlere Tanıdığı Hukuku Uygulaması.....	109
6.	Dinî Bir Vecibe olan Zekât ile İlgili Tavrı	109
7.	Hz. Ebû Bekir'in Hastalığı ve Vefatı	110
SONUÇ.....		112
KAYNAKÇA		114
ÖZGEÇMİŞ.....		129
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU		130

KISALTMALAR

a.g.e,	Adı geçen eser
a.g.m.,	Adı geçen makale
b.	Bin
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazreti
nşr.	Neřreden
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
yay.	Yayınları
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE KAPSAMI

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki otuz senelik dönem Hulefâ-yı Râşidîn dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönem, Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamber'in yanında daima bulunan sahâbe tarafından İslam devletinin yönetildiği bir dönemdir. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte sahâbîler Hz. Ebû Bekir'in etrafında toplanmış ve onun riyasetinde Hz. Peygamber'in uygulamalarını esas alarak yeni bir yönetim tarzını ortaya koymuşlardır. Ashab, Hz. Peygamberden sonra Kur'an ve sünnete bağlı kalarak ortaya çıkan meseleleri çözmüşlerdir. Bu bakımdan onların ortaya koyduğu bu uygulamalar daha sonraki İslam tarihi serüveni için belirleyici rol oynamıştır. Bu araştırmanın amacı da bu süreci incelemektir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte oluşan boşluk neticesinde ilk halife olarak Hz. Ebû Bekir dönemindeki uygulamalarının önemini ortaya koymaktır. Doğrudan ilahî bir desteğin olduğu Asr-ı saâdet'ten Hulefâ-yı Râşidîn dönemine geçişi ve ashabin bu süreçte ortaya koyduğu ilkeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Nihayetinde Hz. Peygamber sonrası döneminin İslam tarihi açısından belirleyici rolünü ortaya çıkarma amacını taşımaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ

Çalışmaya temel İslam tarihi kaynakları taranarak başlandı. Daha sonra konuyla ilgili ikincil kaynak konumunda olan Türkçe eserler, makaleler vs. tarandı. Nihayetinde yazma safhasına geçildi.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın kaynakları arasında öncelikle İslam Tarihinin temel kaynakları bulunmaktadır. Bunlar arasında umumî İslam Tarihi eserleri olduğu gibi siyer ve Hulefâ-i Râşidîn ile ilgili telif edilen eserler de mevcuttur. Taberî'nin Tarihu'l-Ümem ve'l Mülûk, İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye, İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ, İbn Hişam'ın es-Sîretu'n-Nebeviyye, İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Tarih, Vâkîdî'nin Kitâbu'l-Meğâzî, Belazürî'nin Fütûhu'l-Büldân gibi İslam Tarihi için temel teşkil eden

eserler kullanılmıştır. Bununla birlikte hadis kitaplarına müracaat edilmiştir. Aynı şekilde ikincil kaynak olarak son zamanlarda Hulefâ-i Râşidîn dönemiyle ilgili yazılan eserlere yer verilmiştir. Mesela Hüseyin Algül –İslam Tarihi, İbrahim Sarıçam- Hz. Ebû Bekir, Mustafa Fayda-Hulefâ-yı Râşidîn Devri, Âdem Apak- Anahatlarıyla İslam Tarihi 2, Ahmed Ağırakça-Hz. Ebû Bekir’in Hilafet Dönemi, İhsan Süreyya Sırma-İslamî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, İsrail Balcı-İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir gibi eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu konuda yapılan lisansüstü çalışmaları mevcuttur. Mesela Mehmet Salih Arı’nın Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları isimli yüksek lisans tezi buna bir örnektir. Tezimizde bu tür çalışmalardan yararlanmakla birlikte konuyu ele alırken Hz. Ebû Bekir döneminin tamamında meydana gelen önemli hadiselerin İslam tarihi için belirleyici rolü üzerinde durduk.

D. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Araştırmamız dört bölüm halinde ele alınacaktır. İlk bölümde ahabın İslâm Medeniyetindeki konumu ve Hz. Ebû Bekir’in sahâbe arasındaki yeri ve değeri ele alınacaktır. İkinci bölümde Hz. Ebû Bekir döneminde meydana gelen ana meselelerden söz edilecektir. Üçüncü bölümde ise Hz. Ebû Bekir dönemindeki siyasi, dini, idari, hukuki vb. uygulamalardan bahsedilecektir.

I. BÖLÜM:
SAHABENİN İSLAM MEDENİYETİNDEKİ YERİ VE
HZ. EBÛ BEKİR'İN SAHABE ARASINDAKİ KONUMU

A. SAHÂBE KAVRAMI

Sahâbe, “sahâbî” kelimesinin çoğuludur. Bir arada bulunan, arkadaşlık eden veya sohbet eden anlamına gelmektedir. Sahib kelimesinin çoğulu olan “ashâb” da hakeza aynı anlamda kullanılmaktadır.¹ Sâhib ve ashâb kelimeleri Kur’ân’da birçok yerde geçmektedir. Örneğin Şuarâ suresinde Hz. Musa ile birlikte Mısır’dan yola çıkan İsrailoğulları’ndan çoğul olarak “Ashâbü Mûsâ” diye söz edilmektedir. “İki topluluk birbirini görünce, Musa’nın adamları: İşte yakalandık! dediler.”² Tevbe suresinde de tekil olarak arkadaş anlamında sâhib kelimesi geçmektedir. “Hani kâfirler onu, iki kişiden biri olarak, (Ebû Bekir ile birlikte) Mekke’den çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı: o, arkadaşına üzülme çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu.”³ Bu konuda Bünyamin Erul şöyle demektedir: “Kanaatimizce bu iki âyette geçen sahib ve ashâb ifadeleri daha sonra hadis literatüründe ıstılahlaşan sahâbî ve ashâb tabirleriyle aynen örtüşmektedir. Hatta biz bu ifadelerin Araplar arasındaki yaygın olan kullanımından çıkartılıp, yalnızca Hz. Peygamber’in inanan arkadaşlarına özel bir isim olarak tahsis edilerek kavramlaşmasında bu iki âyetteki kullanımların ışık tutmuş olabileceğini düşünüyoruz.”⁴ Yasin suresinde “O gün cennetlikler, gerçekten nimetler içinde safa sürerler”⁵ şeklinde ashâb kelimesi kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in hadislerinde de sahib, ashâb ve sahâbe kelimelerinin kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber “Ashâbımdan hiçbirini çekiştirmeyin”⁶ buyurmuştur. Başka bir hadisinde de “Sahâbenin hayırlıları”⁷ şeklinde ifadeler geçmektedir. Gerek sahâbe devrinde gerekse tâbiîn devrinde “sahibü’n-Nebî, ashâbü Resûlillâh, ashâbü Muhammed” gibi ifadelere ve tanımlamalara rastlamak mümkündür. Bu durum, ilgili kelimelerin çok erken dönemde terim anlamlarını kazandığını göstermektedir.⁸

Sahâbenin tanımı birçok âlim tarafından yapılmıştır. Bu tanımlamaların bazıları pek çok sahâbîyi ihtiva etmeyecek derecede dar, bir kısmı da sahâbî olmayanları kapsayacak kadar geniş tutulmuştur. Dolayısıyla bu anlamda tenkit konusu olmuşlardır. Aslında genelde bu konuyla alakalı iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Ehl-i hadis görüşü diğeri ise usûl âlimlerinin görüşüdür. Ehl-i hadis, sahâbe kelimesinin tanımını yaparken

¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 334.

² Eş-Şuarâ, 26/61.

³ Et-Tevbe, 9/40.

⁴ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 7. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 1-2.

⁵ Yasin, 36/55.

⁶ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 221, 222.

⁷ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, I, 294.

⁸ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, s. 491-500.

ihtivasını çok geniş tutmuşlar ve Müslümanlardan Hz. Peygamber ile beraber vakit geçiren veya onu gören kimseleri onun ashâbı olarak kabul etmişlerdir.⁹ Bu tanıma göre a'mâ kimseler, görmeseler de Hz. Peygamber ile birlikte vakit geçirmelerinden dolayı sahâbî sayılmışlardır. Sahâbîlerden İbn Ümmü Mektûm bunlardandır.¹⁰ El-Cürçânî (v. 816/1412) sahâbî sayılabilmek için hadis rivayetini şart olarak görmemiştir. Ona göre Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmemişse bile uzun süre onun sohbetinde bulunanlar veya onunla arkadaşlık yapanlar sahâbî olarak telakki edilmelidir.¹¹

Sahâbî kavramını ilk tarif edenlerden birisi Saîd b. Müseyyeb'e göre "Hz. Peygamber ile bir veya iki sene geçiren veya onunla bir veya iki gazveye iştirak eden kimse sahâbî sayılabilir" demiştir.¹² Fakat bu rivayet hem zayıf görülmüş hem de Hz. Peygamber'in döneminde Müslüman olan ve yanında fazla kalamayıp herhangi bir savaşa da katılmayan binlerce sahâbî'yi ihtiva etmediğinden benimsenmemiştir. Vakidî'ye göre bir insanın sahâbî olarak telakki edilmesi için reşit olması icap eder.¹³ Hz. Peygamber'i ergenlik çağından önce gören ve ondan hadis rivayet eden torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin başta olmak üzere Abdullah b. Zübeyir ve Abdullah b. Abbâs gibi genç sahâbîler bu tarife dâhil değillerdir. Bundan dolayı bu görüş de kabul görmemiştir.¹⁴

Usûl-i fıkıh âlimlerinin yapmış oldukları sahabe tariflerine bakıldığında, hadis ehline nispeten sahâbî kelimesini anlamını daha dar tuttukları görülmektedir. Onlara göre birinin sahâbî olarak bilinmesi için bir kere Hz. Peygamber'i görmüş olması yeterli değildir. Hz. Peygamber ile en az altı ay, bir yıl veya iki yıl gibi bir süre birlikte bulunmak, ilim öğrenmek maksadıyla yanına çokça gidip gelmek, dinin bazı hükümlerini almak, ondan hadis rivayet etmek, onunla birlikte gazaya iştirak etmek gibi şartlar aranmaktadır. Dolayısıyla dışarıdan

⁹ İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî*, I-XIII, nşr. 'Abdulazîz b. 'Abdillâh b. Bâz-Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî-Muhibuddîn el-Hatîb, C. VII, Kahire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1379/1960, ss. 3-4; Ali Çolak, "Sahâbe'nin İslâm Teşriinin Oluşması ve Anlaşılmasındaki Konumu (Safvân b. Muattal Örneği)", *Gümüştane, G.Ü.İ.F.D.*, C. II. S. 4, (2013), ss. 169-195.

¹⁰ Buhârî, "Fedâilu Ashâbî'n-Nebî", 1; Suyutî, Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribî'n-Nevâvî*, I-II, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, C. II, 2. b., Riyad: Mektebetu'l-Kevser, 1415/1995, s. 667; İbnu's-Salâh Ebû 'Amr 'Usmân b. 'Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, nşr. Nûruddîn 'İtr, Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986, ss. 293, 378.

¹¹ Cürçânî, 'Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, nşr. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004, s. 113.

¹² Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdadî, *Kitâbu'l-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, nşr. Ebû 'Abdillâh es-Sevratî-İbrâhîm Hamdî el-Medenî, Haydarâbâd: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-'Usmâniyye, 1357/1938, ss. 50; Suyutî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribî'n-Nevâvî*, C. II, s. 669-670.

¹³ el-Bağdadî, *Kitâbu'l-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, ss. 50-51.

¹⁴ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, s. 491-500.

gelen ve Hz. Peygamber ile kısa bir süre görüşüp ayrılan heyetler bu tarifi dışında bırakılmıştır.¹⁵ Bu tarif altı aydan az bir zamanda ilim öğrenmek amacıyla değil de sadece iman etmek üzere gelen ve Rasulullah'tan hadis rivayet etmeyen sahâbîleri kapsamadığından hadis âlimleri tarafından tenkit edilmiştir.¹⁶

Hadis ulemâsının sahâbî tarifi daha geniş ve daha ihtivalıdır. Örneğin İbn Hacer el-Askalanî, sahâbînin tarifini yaparken “Hz. Peygamber’e mümin olarak erişen ve Müslüman olarak ölen kimse” demiştir.¹⁷ Bu tarif ışığında muhaddislerin sahâbî anlayışının özetini şöyle vermek mümkündür: Sahâbî olmak için Hz. Peygamber’i uyanık iken bir an bile görmek kâfidir. Hz. Peygamber ile uzun zaman birlikte vakit geçirmek, savaşa iştirak etmek, yolculuk yapmak veya kendisinden hadis rivayet etmek şart değildir. Abdullah b. Ümmi Mektûm gibi âmâ olduğu için Hz. Peygamber’i göremeyen fakat onunla görüşen, konuşan, sohbet edenler de sahâbîdir. Mekke fethinde veya Vedâ haccında Müslüman olarak doğrudan Hz. Peygamber ile görüşme imkânını bulamayan, lakin Hz. Peygamber’in kendilerini gördüğü kimseler de sahâbîdir. Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunan kimselerin sahâbî sayılmaları için Müslüman olarak ölmeleri şarttır. Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan fakat daha sonra irtidat edenler sahâbî sayılmaz. Müslüman olmadan evvel Hz. Peygamber’i gören ve onun vefatından sonra Müslüman olan kimseler de sahâbî olarak telakki edilmez. Mekke toplumunda Hanif inancına bağlı olarak yaşayan ve Hz. Peygamber’i risâletten önce gören kimseler de sahâbî olarak kabul edilmez. Sahâbî olmak için reşit olma şartı söz konusu değildir, lakin temyiz kudretine sahip olmak icap eder. Hz. Peygamber’i rüyada görmekle de sahâbî olmak mümkün değildir.¹⁸

Bu hususta Talat Koçyiğit’in tespiti şöyledir: Her ne kadar yukarıda verilen tariflerde, Hz. Peygamber’i kısa bir süre için gören kimselere de sahâbî ismi verilmiş olsa bile, O’nu görenler arasında diğerlerinden önce Müslüman olanlar ve bütün ömürlerini O’nun yanında geçirenler de vardır. Onunla birlikte gazvelere iştirak edenler; İslâm dininin yayılması, Allah isminin yüceltilmesi için çalışanlar, mücadele edenler; müşrikler tarafından tehdit edilenler, işkenceye maruz kalanlar, ölümle karşılaşanlar ve yurtlarını, mallarını, eş ve çocuklarını terk edip başka yerlere hicret etmek zorunda kalanlar vardır; ve nihayet bu uğurda şehit olanlar

¹⁵ Erul, a.g.e., s. 5-9.

¹⁶ el-Kubeysî, ‘İyâde Eyyûb el-Kubeysî, *Sahâbetu Rasûlillah (s.a.v.) fi'l-Kitâb ve's-Sunne*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1407/1986, ss. 39-48, 62-68.

¹⁷ İbn Hacer, Ahmed b. ‘Alî b. Hacer el-‘Askalanî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, I-VIII, nşr. ‘Adil Ahmed ‘Abdulmevcûd-‘Alî Muhammed Mu‘avvad, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1415/1995, ss. 7-8.

¹⁸ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, s. 491-500.

vardır. Elbette bütün bunlar arasında derece farkının olması tabiidir ve Hz. Peygamber'i yalnız bir saatliğine görüp ondan işittiği tek bir hadisi rivayet eden sahâbî ile bütün ömrünü onun hizmetine vermiş yahut İslâm için Onunla birlikte mücadele etmiş, yahut ta bu yolda şehit olmuş sahâbîyi fazîlet bakımından bir ve aynı mertebede saymak mümkün değildir.¹⁹

B. SAHÂBE'NİN TABAKALARI VE DERECELERİ

Hz. Peygamber'in ashâbı, ona iman etmekle şerefyâb olmak bakımından bir tutulmakla birlikte fazilet yönünden aynı derecede görülmemişlerdir. Onlardan bazıları İslâmiyet'in ilk günlerinde, zor zamanlarda iman etmiş ve Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisatından geçerek hayatlarını onunla geçirmişlerdir. Bir kısmı ise onunla çok kısa bir süre görüşmüş ve ona mülâkî olmuştur. Ashâbın içinde inancı uğruna işkence gören ve zulme uğrayanlar Hz. Peygamber ile savaşa iştirak eden, İslâm uğruna malını mülkünü hibe eden, hicret eden ve hatta şehit edilenler olmuştur. Bu tür hususları dikkate alan hadis uleması ashâbı tabakalara ayırmışlardır. Bu tabakalar İslâm'a giriş öncelliği esas alınarak yapılmıştır. İlk tabakayı Mekke'de erken dönemde Müslüman olanlar teşkil etmiştir. Bu tabakanın başında da Hulefâ-yı Râşidîn vardır. İkinci tabaka, Dârülerkam'da Müslüman olanlardan oluşur. Üçüncü tabaka Habeşistan'a hicret edenler, dördüncü tabaka Birinci Akabe Biatı'na iştirak edenlerdir. Beşinci tabakaya dâhil olanlar İkinci Akabe Biatı'na katılanlardır. Altıncı tabaka Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirlerdir. Yedinci tabaka Bedir harbine iştirak edenlerden oluşur. Sekizinci tabaka Bedir Savaşı ile Hudeybiye Barışı arasında Medine'ye hicret edenlerdir. Dokuzuncu tabaka Hudeybiye'de Rıdvan Bey'atında bulunan sahâbeden oluşur. Onuncu tabaka Hudeybiye ile Mekke fethi arasında hicret ederek Medine'ye gelenlerdir. On birinci tabaka Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olanlardan meydana gelmektedir. On ikinci tabaka ise Mekke'nin fethi ve Vedâ Haccı sırasında Hz. Peygamber'i gören çocuklardan oluşmaktadır.²⁰

İlk dönem tabakat âlimlerinden İbn Sa'd da sahâbîleri şu şekilde beş tabakaya ayırmıştır.²¹

1. Tabaka: Bedir Gazvesi'ne katılan Muhâcirler ile Ensâr,²²

¹⁹ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 2. b., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988, s. 295.

²⁰ en-Nisâbüri, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis ve Kemmiyyeti Ecnâsîh*, nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003, ss. 158-166.

²¹ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDVY), 1999, C. 20, s. 295.

²² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, nşr. 'Alî Muhammed 'Umar, C. III, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1421/2001, ss. 5-578.

2. Tabaka: Bedir Gazvesi'nde bulunamamış Habeşistan Muhacirleri gibi ilk Müslümanlardan olan kişilerle Uhud Gazvesi'ne katılanlar,²³
3. Tabaka: Hendek ve sonrasındaki gazvelere katılanlar ile Mekke'nin fethinden önce Müslüman olanlar,²⁴
4. Tabaka: Mekke'nin fethi esnasında ve daha sonra Müslüman olanlar,²⁵
5. Tabaka: Çocukluğunda Hz. Peygamber'i görenlerdir.²⁶

Sahâbîler hakkında günümüzde yapılan bazı tabakalandırmalar da mevcuttur. Mesela Bünyamin Erul tarafından yapılan bir tabakalandırmada sahâbîler yine aynı şekilde şu BEŞ tabakaya ayrılmıştır:

1. Mekke döneminde Müslüman olanlar: Bunlar İslam'ın öncüleri, ilk inananları olmak şerefini taşıyan, Mekke'deki en sıkıntılı işkence ve abluka yıllarını yaşayan, ardından önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret eden Mekkeli olsun veya olmasın bütün muhacirlerdir.

2. Medineli Müslümanlar: Bunlar Hz. Peygamber'in Medine'yi teşriflerinden önce, Birinci ve ikinci Akabe bey'atları'nda bulunanlar başta olmak üzere, hicret öncesinde veya sonrasında Müslüman olan, Muhacirlerle kardeş olup, onlara evlerini, yurtlarını açan, onları himaye eden, ellerinden gelen hiçbir yardımı esirgemeyen Medineli yardımcıları, yani Ensar'dır.

3. Hicret ile fetih arasında Müslüman olanlar: Onlar ise Medine ve çevresinden veya dışarıdan gelip Müslüman olan, sonra da Medine'ye yerleşen ve Muhacirlere ve ensar'a güzelce uyum sağlayanlardır.

4. Mekke Fethi sonrası Müslüman olanlar: Risalet'in ilk yıllarından beri, Mekke'de Hz. Peygamber'e ve ashabına karşı her türlü düşmanca tavrı sergiledikleri halde, Mekke'nin fethi ile boyun eğmek durumunda kalanlardır. Özellikle misilleme ve intikam imkânı olduğu halde, kendilerini affeden Hz. Peygamber'in hoşgörüsünden sonra Müslüman olan Mekkeliler ile İslam'ın gücü karşısında Müslüman olmak üzere her taraftan gelen heyetler de bu tabakayı oluşturmaktadır. Bunlar, hem Medine dışında yaşamaları, hem de geç Müslüman olmaları

²³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. IV, ss. 5-405.

²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. V, ss. 5-397.

²⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, ss. 5-319.

²⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, ss. 320-566.

sebebiyle, Hz. Peygamber ile bir veya birkaç kez görüşebilen, ancak fazla beraberliği olmayan kimselerdir. Ayrıca küçük çocuklar da bu kategoriye dâhildir.

5. Genel olarak bedevîler: İster Mekke döneminde, isterse Medine döneminde olsun, gelip Müslüman olan, istisnalar bir yana, bedevilikten ve onun tabîî sonucu olarak bir takım olumsuz tavırlardan kurtulamayan, sert ve kaba mizaçlı Araplardır ki, onlardan ancak bir kısmı medenileştirilebilmiştir. Zikrettiğimiz ilk üç maddedeki Müslümanların, usulcülerin tarif ettiği sahâbîlerden oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlar, Hz. Peygamber'in çevresinde, onunla yaşayan sahâbîlerdir.²⁷

Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerim'de '*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...*'²⁸ diyerek sahâbîleri ümmet içinde en değerli ve faziletli nesil olarak tanıtmaktadır. Bu fazileti taşıdıkları kuvvetli iman ve emsalsiz duruşlarıyla kazanmışlardır. Tam manada Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği ilahî mesaja kulak vererek mükemmel bir teslimiyet örneğini göstermişlerdir. Dinin gerektirdiği bütün vecibeleri yerine getirmiş ve Hz. Peygamber'i kendilerine örnek ittihaz etmişlerdir. Risâlet'in ilk günlerinde işkencelere maruz kalmış lakin dini mücadeleden asla vazgeçmemişlerdir. Daha sonra Hz. Peygamber ile savaşa katılmış, gerektiğinde ailelerini, yurtlarını terk ederek muhacerette bulunmuşlardır. Başka bir ifade ile İslâmiyet'in yayılması ve hâkim olması için fevkalade gayret sarf etmişlerdir. İşte bu davranışlarından ve teslimiyetlerinden dolayı Kur'ân-ı Kerim'de şu ilâhî övgüye mazhar olmuşlardır: '*Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takvâ sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır.*'²⁹ *Bir kısım insanlar, müminlere: Düşmanlarınız olan insanlar size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan! dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve Allah bize yeter, O ne güzel vekildir! dediler.*'³⁰

Başka bir ayette hakeza Allah'ın kendilerinden razı, onların da Allah'tan razı olduğu beyan edilmiştir. '*(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler*

²⁷ Erul, a.g.e., s. 12-13; Mustafa Solak, *Hadislerde Sahabe Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 10-11.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/110.

²⁹ Âl-i İmrân, 3/172.

³⁰ Âl-i İmrân, 3/173.

hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.³¹ Haşr suresinde Cenab-ı Allah, “(Allah’ın verdiği bu ganimet malları, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır”.³² buyurarak sahâbîleri Allah’a ve Hz. Peygamber’e yardım eden sâdik müminler olarak vasıflandırmıştır. Kur’ân-ı Kerîm özellikle ensâr’dan söz ederken îsârın yani kendileri muhtaç iken başkalarının ihtiyacını giderme hasletinin onlarda doruk noktasına ulaştığına dair âyetler bulunmaktadır. “Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir”³³ Cenab-ı Allah, “İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır”³⁴ diyerek sahâbî’lerin affa mazhar olacaklarını ve kendilerine ahirette inam ve ihsanda bulunulacağı açıkça belirtmektedir. Hz. Peygamber de ashâbından ve onların yapmış olduğu fedakârlıklarından bahsederken onları “insanlık tarihinin en hayırlı nesli” olarak taltif etmiştir.³⁵ Onları “Ümmetin en hayırlıları,³⁶ cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler”³⁷ olarak tanıtmıştır.

Yukarıda zikredilen tabakalar dışında ashâbtan birinin fert olarak Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmesi, ilk Müslümanlar arasında yer alması, büyük malî yardımlarda bulunması, imanı uğruna işkenceye tabi tutulması, harplerde kahramanlık göstermesi veya öldürülmesi, Hz. Peygamber’i korumak uğruna fevkalade gayret göstermesi gibi davranışlar fazilet olarak sayılmıştır. Sahabenin faziletlerine dair konulara bakıldığında vakit merhametli olmak, haya sahibi olmak, cömertlik, yiğitlik, güzel Kur’ân okumak, doğru hüküm vermek, haramı ve helali iyi bilmek gibi hususlar öne çıkmaktadır. Yine Hz. Peygamber tarafından herhangi bir göreve tayin edilmek, Hz. Peygamber’in duasını almak, onun verdiği lakap veya sıfatlara mazhar olmak, görüşüne uygun ayetin inmiş olması gibi hususların işlendiğini ve esas alındığını görmek mümkündür.³⁸

³¹ Tevbe, 9/100.

³² Haşr, 59/8.

³³ Haşr, 59/9.

³⁴ Enfâl, 8/74.

³⁵ Buhârî, “Fezâilü Ashâbi’n-Nebî”, 1; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 211, 212.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, V, 350.

³⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 57.

³⁸ Mehmet Efendioğlu, “Fezâilü’s-sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 12, s. 535.

Sahabenin arasında siyasî anlamda içtihatla alakalı bazı meselelerde çeşitli ihtilâflar söz konusu olmuş, hatta savaşlar bile çıkmıştır. Lakin buna rağmen onlar kendileriyle ilgili âyet ve hadisleri göz önünde bulundurarak birbirleri hakkında methedici ifadeler kullanmaya özen göstermişlerdir. Fakat 30 (650) yılından itibaren Müslümanlar arasında siyasî hadiseler ve savaşlar vuku bulunca sahâbenin bazı içtihatları yeni Müslüman olmuş veya art niyetli kimseler tarafından fırsat bilinerek sahabe aleyhine konuşulmaya başlamıştır. Bazıları sahâbileri tekfir edecek kadar ileri gitmişlerdir. Nevbahtî'nin kaydettiğine göre sahâbenin faziletini inkâr eden ve onları ilk tekfir eden kişi Abdullah b. Sebe'dir.³⁹

Sahâbilerin Müslüman olmada önceliği fazilet bakımından ehemmiyet arz eden bir mesele olduğundan âlimler Hz. Peygamber'e ilk iman eden sahâbînin kim olduğu hususuyla ilgilenmiş ve bu konuyla alakalı dört farklı görüş meydana gelmiştir. Abdullah b. Abbas, Hassân b. Sâbit, Şa'bî ve Nehâî'ye göre Müslümanlığı ilk kabul eden kişi Hz. Ebû Bekir'dir. Selmân-ı Fârisî, Ebu Zerr el-Gıfârî ve başkalarına göre Hz. Ali b. Ebî Tâlib'tir. İbn-i Şihâb ez-Zührî ve İbn-i İshâk'tan gelen rivayetlere göre ilk Müslüman Hz. Hatice'dir. Yine İbn-i Şihâb ez-Zührî'nin başka bir nakline göre ilk Müslüman Zeyd b. Harise'dir.⁴⁰ İbnü's-Salâh bu konuda erkeklerden Hz. Ebû Bekir'in, kadınlardan Hz. Hatice'nin, çocuklardan Hz. Ali'nin, azatlılardan Zeyd b. Hârise'nin ve kölelerden Bilâl-i Habeşî'nin ilk Müslüman olduğunu kabul etmenin en münasip olacağını söylemektedir.⁴¹

C. AŞERE-İ MÜBEŞŞERE VE DÖRT HALİFENİN YERİ

Aşere-i Mübeşşere, Hz. Peygamber tarafından cennete girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahabi demektir. Kaynaklarda “el-aşeretü'l-mübeşşere”, “el-mübeşşerün bi'l-cenne”, “el-aşeretü'l-meşhüdü lehüm bi'l-cenne” gibi ifadelerle anılan bu on sahâbî; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha b. Ubeydullah, Hz. Zübeyr b. Avvam, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Said b. Zeyd'dir. Ashabtan Said b. Zeyd'in bir rivayetinde bu on kişiden Ebu Ubeyde b.

³⁹ Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a*, Beyrut: Menşûrâtu'r-Ridâ, 1433/2012, ss. 56-58.

⁴⁰ Irâkî, Ebu'l-Fadl 'Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadis*, nşr. Salâh Muhammed Muhammed 'Uveyda, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971, ss. 346-369; Irâkî, Ebu'l-Fadl 'Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, *Elfiyyetu'l-İrâkî*, nşr. 'Abdullâh b. Muhammed el-Hikemî, Riyad: y.y., 1420/1999, s. 123; Sehavî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân es-Sehâvî eş-Şâfi'î, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis*, I-V, nşr. 'Abdulkerim b. 'Abdillâh b. 'Abdirrahmân el-Hudayr-Muhammed b. 'Abdillâh b. Fuheyd Âl-i Fuheyd, C. IV, Riyad: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1426/2005, ss. 55-74.

⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 300.

Cerrah yerine Abdullah b. Mes'ud'un ismi geçmektedir.⁴² Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber: "Ebû Bekir cennetliktir, Ömer cennetliktir, Osman cennetliktir, Ali cennetliktir, Talhâ cennetliktir, Zübeyr cennetliktir, Sa'd b. Mâlik cennetliktir, Abdurrahman b. Avf cennetliktir, Ebu Ubeyde b. Cerrâh cennetliktir." (Râvi der ki: Said) onuncuda sükût etti. Dinleyenler: "Onuncu kim" diye sordular. (Bu talep üzerine): "Said b. Zeyd!" dedi. Yani bu, kendisi idi. Said sonra ilave etti: "Allah'a yemin ederim. Onlardan birinin Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm ile birlikte yüzü tozlanacak kadar bulunvermesi, sizden birinin ömrü boyu çalışmasından daha hayırlıdır, hatta ömrü, Hz. Nuh'un ömrü kadar uzun olsa bile."⁴³ Hz. Enes'ten gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber: "Ümmetimin fertleri arasında ümmetime karşı en çok merhametli olan kimse Ebû Bekir'dir. Onlar içinde Allah'ın emri hususunda en çok titiz olanı Ömer'dir. Hayâ hususunda en çok dikkat edeni Osman'dır. (Davalarda) en isabetli hüküm vereni Ali'dir. Helal ve haramı en iyi bilen Muaz b. Cebel'dir. Ferâizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir. Kur'ân okumasını en iyi bilen Übey b. Ka'b'tır. Her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'tır. Ebu Zerr'den daha doğru sözlü olan birini ne gök gölgeledi, ne de yer taşıdı. O, verâda Hz. İsa gibiydi." Hz. Ömer r.a. (hased etmişçesine): "Yani biz bu hasletin onda olduğunu kabul edecek miyiz? dedi." Hz. Peygamber: "Evet bu hasletleri onda var bilin! diye cevapladı."⁴⁴

Hadislere bakıldığı vakit cennetlik oldukları noktasında haber verilen bu sahâbîlerden başka Hz. Hatice, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Selam gibi münferit olarak cennetle müjdelenen sahâbeler de vardır.

Aşere-i mübeşşereye dâhil olan 10 sahâbînin ortak birtakım özellikleri mevcuttur. Bunları şöyle özetlemek mümkündür. Bu on sahâbînin tamamı ilk Müslümanlardandır ve Hz. Peygamber ile din-i İslâm'a yardım ve hizmetleri dokunan kimselerdir. Tamamı Kureyş'ten olup nesepleri Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşmektedir. Gerek Bedir gerekse Bey'atırrıdvân'a iştirak etmişlerdir. Allah ve Hz. Peygamber'i sevdikleri doğrudan Rasulullah tarafından beyan edilmiştir. İ'lâ-yı Kelimetullah uğruna yakınları ile dahi savaşmaktan ve mücadele etmekten geri durmamışlardır.⁴⁵

⁴² İbn Abdilber, Ebû 'Umar Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdilber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, nşr. 'Alî Muhammed el-Bicâvî, C. III, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992, s. 988.

⁴³ Ebu Davud, "Sünnet", 9.

⁴⁴ Tirmizi, "Menâkıb", 32.

⁴⁵ Abdullah Aydınlı-İsmail Lütü Çakan, "Asere-i Mübeşşere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, s. 547.

Tezimizde ele alınan dört raşid halife haricinde aşere-i mübeşşereden sayılan diğer sahabîler de Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine fevkalade bağlı olmuş ve yapmış oldukları hizmetleri sayesinde daha dünyada iken cennetle müjdelenmişlerdir. Cennetle müjdelenen bu sahâbilerin vefat tarihlerine kronolojik olarak bakıldığında Hz. Ebû Bekir'den sonra ilk vefat eden Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır.

Çok erken devirde Müslüman olan Hz. Ebû Ubeyde Bedir, Uhud, Hendek başta olmak üzere birçok savaşa iştirak edip cesurca mücadele eden bir sahâbiydi.⁴⁶ Özellikle Bedir harbi esnasında kendisi müminlerin safında yer alırken müşriklerin arasında yer alan babası Abdullah onu öldürmek için fırsat kolluyordu. Hz. Ebû Ubeyde babasıyla çarpışmamak için yerini değiştiriyor ve ondan kaçınmaya çalışıyordu fakat babasının ona saldırması üzere onu öldürmek zorunda kaldı.⁴⁷ Bunun üzerine “Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun – babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır” mealindeki âyet-i kerîme nazil olmuştur.⁴⁸

Hz. Peygamber, “Her ümmetin bir emini vardır. Bu İslam ümmetinin de emini Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh'tır”⁴⁹ diyerek onu methetmiştir. Emîn lakabı Hz. Peygamber'e ait bir sıfat olmakla birlikte vahiy meleği Cibril-i emîn'in de bir sıfatıdır. Rasûlullah Hz. Ebû Ubeyde'ye bu lakabı vermekle onu taltif etmiş ve ayrı bir değer vermiştir. Hz. Peygamber başka bir hadisinde de “Sizden en çok sevdiğim ve en yakınlarım bana benden ayrıldıkları hal üzere ulaşanlardır”⁵⁰ buyurmuştur. Hz. Ebû Ubeyde de bu hadise uyarak sade bir hayat yaşamıştır. Bunun bariz bir örneğini vali iken, halife Hz. Ömer ile olan diyalogunda görmek mümkündür.

Hz. Ömer, halife iken vali ve bürokratlarını sıkı bir şekilde teftiş ederdi. Hilafeti esnasında meydana gelen veba hastalığını yerinde incelemek için Şam'a gitmişti. Orada iken

⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 379-380.

⁴⁷ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, nşr. Hamdî 'Abdulmecid es-Selefi, C. I, 2. b., Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1983, ss. 154-155; Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, 250.

⁴⁸ Mücadele, 58/22.

⁴⁹ Tirmizî, “Menâkıb”, 33.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 1, 196.

Hız. Ebû Ubeyde'nin kendisini misafir etmesini talep etmişti. Valinin yaşayış tarzını gözleriyle görmek istemişti. Ebu Ubeyde bu talebi kabul edip birlikte evine varmışlardı. Eve giren Hz. Ömer evin içinde kılıcı, zırhı ve birkaç parça da ev eşyasını görmüş ve bunun üzerine Ebû Ubeyde'ye hitaben "Senin bunlardan başka bir şeyin yok mu?" diye sordu. Hz. Ebû Ubeyde "Bunlar benim ihtiyacım için kâfidir" diye cevap verdi. Bunun üzerine Halife Hz. Ömer'in gözleri yaşla doldu ve "Ey Ebû Ubeyde dünya herkesi değiştirdi, ama seni değiştiremedi" diye buyurdu.⁵¹

Yukarıda verilen örnekte Hz. Ebû Ubeyde'nin din-i İslâm'a ve Hz. Peygamber'e ne denli bağlı olduğunu görmek mümkündür. Bu faziletleri sayesinde daha dünyada iken cennetle müjdelenmiştir. Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçen bu sahâbî'nin dinine bağlılığı her şeyden önce geliyordu. Ailesinden, malından ve mülkünden feragat eden ve hayatını İslâm uğruna adeta vakfeden böyle bir sahâbî'nin cennetle müjdelenmiş olması tabiidir.

Hız. Ebû Bekir ile olan eski dostluğu sayesinde Müslüman olan ve ilk sekiz Müslüman arasında yer alan Hz. Abdurrahman b. Avf da aşere-i mübeşşere'den olup önemli bir sahâbî'dir. Mekke müşriklerinin baskı ve işkenceleri yüzünden önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Hz. Peygamber onu ensardan Sa'd b. Rebî ile kardeş ilan etti. Sa'd b. Rebî kendisine son derece misafirperver davrandı ve Medine'de en çok malı olan zenginlerden sayıldığını, malının yarısını kendisine verebileceğini ifade edince Hz. Abdurrahman "Allah malını sana mübarek kılsın, sen bana çarşının yolunu göster" diye cevap vermiştir. O da ona çarşığı gösterdi. Hz. Abdurrahman o gün alış veriş yaptı ve kâr edip maişetini sağlamaya başladı.⁵² Hz. Abdurrahman b. Avf ile ilgili Muğire b. Şu'be şöyle bir hadise nakletmiştir: Tebük seferi esnasında bir gün seher vaktinde Hz. Peygamber ile birlikte insanlardan uzaklaştık. Hz. Peygamber bir yerde bineğinden inip gözden kayboluncaya kadar gitti ve uzun bir süre sonra gelip abdest aldı, nihayetinde geri döndüğümüzde insanların Abdurrahman b. Avf'ın arkasında saf tutmuş namaz kıldıklarını gördük. İlk rekâtı kılınmış, ikinci rekâta başlanmıştı. Hz. Abdurrahman'ı uyarmak üzere gitmek istediğimde Hz. Peygamber bana engel oldu ve yettiğimiz rekâtı ona uyup kıldık, kılamadığımız ilk rekâtı da ardından kaza ettik. Bu esnada Hz. Peygamber "*Hiçbir Peygamber ümmetinden salih bir*

⁵¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, C. III, s. 478; İbnü'-Esîr, 'İzzuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012, s. 615.

⁵² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 116-117; Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 3, s. 157-158.

adamın arkasında namaz kılmadıkça ruhu kabzedilmez” diye buyurmuştur.⁵³ Böylece Hz. Abdurrahman, Hz. Ebû Bekir gibi Hz. Peygamber’e imamlık yapmış bir sahâbîdir.⁵⁴ Zikredilen örneklerde Hz. Abdurrahman b. Avf’ın asaletini, gayretini, ilmini, Hz. Peygamber’e bağlılığını ve Rasulullah’ın ona verdiği değeri ve önemi görmek mümkündür. Allah ve İslâm uğruna malını ve mülkünü Mekke’de bırakmıştır. Medine’ye intikal ettiğinde asil bir Müslümana yakışacak şekilde kimseden bir şey istemeyip çarşı yolunu tutmuş ve kısa bir süre içinde tekrar mal mülk sahibi olmuştur. Hz. Peygamber’in onun arkasında namaz kılmış olması da onun kendi nezdinde ayrı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum aşere-i mübeşşereden sayılmakla tescillenmiştir.

Sağlığında cennetle müjdelenmiş sahâbîlerden biri de Hz. Talhâ b. Ubeydullah’tır. Uhud savaşı esnasında Hz. Peygamber çeşitli yerlerinden yaralandığında onu canı pahasına koruyan sahâbîlerden bir tanesi Talhâ b. Ubeydullah idi. O derece ki eliyle Hz. Peygamber’i savunurken darbe almış ve eli çolak kalmıştır.⁵⁵ Hz. Sa’d b. Ebî Vakkâs Uhud savaşında olup bitenlerden bahsederken Hz. Talhâ’nın Hz. Peygamber’i koruma uğruna yaptıkları hakkında şöyle der: *“Allah ona rahmet etsin, ki Uhud günü Hz. Peygamber’i içimizden en sıkı savunup ona siper olan Hz. Talhâ idi. Hz. Peygamber’in yanından hiç ayrılmadı. Bizler bazen yanından ayrılıp tekrar yanına geliyorduk. Fakat Hz. Talhâ’nın Hz. Peygamber’e kalkan olduğuna şahit oldum.”*⁵⁶

Uhud savaşında Hz. Talhâ birçok yerinden yaralanmış ve neticede Hz. Peygamber’in *“Talha cenneti kendisine vacip kıldı”* hadisine mazhar olmuştur. Hz. Âişe’nin rivayetine göre bir gün Hz. Peygamber ashabıyla sohbet ederken Talhâ b. Ubeydullah geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“Adağını yerine getirmiş olarak yeryüzünde yürüyen bir adama bakıp sevinmek isteyen kişi Talhâ’ya baksın!”* diye buyurdu.⁵⁷ Bu hadis-i şerifte *“Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.”*⁵⁸ mealindeki ayete telmih vardır.

⁵³ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. III, s. 119-120.

⁵⁴ Ahmet Önkâl, “Abdurrahman b. Avf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 3, s. 157-158.

⁵⁵ Buhârî, “Fedâilü’s-sahâbe”, 14; Tirmizî, “Menâkıb”, 21; İbn Abdilber, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, C. II, s. 765; İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. III, s. 198-199.

⁵⁶ Buhârî, “Menâkıb”, 14.

⁵⁷ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. III, s. 200; Muhammed Emin Yıldırım, *Şehidü’l-Hayy-Yaşayan Şehit Talha b. Ubeydullah*, 5. b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, s. 69.

⁵⁸ Ahzâb, 33/23.

İslâm'a çok erken dönemde gönül veren ilk bahtiyar sahâbîlerden biri de Hz. Zübeyir b. Avvâm'dır. Hz. Peygamber ile bütün savaflara katılmış ve İslâm için mücadele etmiş bir sahâbîdir. Özellikle Bedir günü başına sarı bir sarık sarmış vaziyette var gücüyle düşmana karşı mücadele ettiğini gören Hz. Peygamber'in: "Melekler, sarı başlıklarla Zübeyr'in suretinde indiler" şeklindeki övgüsüne mazhar olmuştur.⁵⁹ Hz. Zübeyir'in şahsiyetini ve İslamiyet'e hizmetini Hendek Savaşı'nda göstermiş olduğu davranışlarından da görmek mümkündür. Rivayete göre Hz. Peygamber anlaşmayı bozan Benî Kurayza kabilesinden kimin haber getireceğini üç defa sormuş ve her defa Hz. Zübeyir bunu yapabileceğini söylemiş ve böylece Allah Resul'ünün davetine icabet etmiş oluyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Her Peygamber'in bir havarisi vardır. Benim havarim de Zübeyir'dir" diyerek onu övmüş ve taltif etmiştir.⁶⁰

Zikredilen diğer sahâbîler gibi hanımıyla birlikte erken dönemde Müslüman olan ve Hz. Peygamber'e yakın olup İslâm uğruna mücadele edenlerden birisi de Saîd b. Zeyd'dir. Tâbiünden Saîd bin Cübeyr, Saîd b. Zeyd'in Hz. Peygamber'e olan yakınlığını şu şekilde dile getiriyor: "Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talhâ, Zübeyir, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve Saîd b. Zeyd cihat hususunda Hz. Peygamber'in önünde çarpışıyor, namazda ise arkasında yer alıyorlardı."⁶¹ Hz. Ömer'in Müslüman olmasına bir nevi vesile olan bir sahâbîdir. Zira hem amcasının oğlu hem de eniştesiydi ve Hz. Ömer onun evinde Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'den almış olduğu eğitim ve terbiyeyi hayatının bütün safhalarında uyguladığını görmek mümkündür. Ömrünü İslâm için adanmış bir sahâbîdir.⁶² Yaşanan bir hadise onun ferasetini ve ileri görüşlülüğünü teyit eder niteliktedir. Rivayete göre Hz. Ömer'in mübarek na'sını kabre indirirken gözlerinden yaş akıyordu. Niçin ağladığı sorulduğunda İslam için ağladığını, Hz. Ömer'in şehadeti, İslam'da açılan bir gedik olduğunu ve bu gedğin kıyamete kadar da kapanmayacağını ifade etmiştir.⁶³ Burada da herşeyden evvel dinini ve davasını düşünerek Hz. Ömer'in İslâm tarihindeki eşsiz yerini dile getirmiştir.

Cennetle müjdelenmiş sahâbîlerden birisi de Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. Erken dönemde Müslüman olduğundan müşrik akrabalarının işkence ve eziyetlerine uğradı. Özellikle annesi Hamdûne bint. Süfyân b. Ümeyye, onun Müslüman olmasından rahatsız olmuş ve eski dinine dönmesi için birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Hz. Peygamber'i inkâr

⁵⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 95-96.

⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 98-99.

⁶¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. II, s. 485.

⁶² Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, s. 581.

⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 345.

edip eski dinine dönünceye kadar hiçbir şey yemeyeceğine, içmeyeceğine ve gölgelenmeyeceğine dair yemin etmiştir.⁶⁴ Hz. Sa'd imanından asla vazgeçmek istemiyordu fakat annesinin durumuna da üzülyordu. Bunun üzerine *‘‘Eğer onlar (anne-baba) seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.’’*⁶⁵ diye âyet nazil olmuştur. Bu ayette şirkin, anne babaya emredilen itaat dışında tutulması gerektiği hususu açıkça beyan edilmiştir. Âyetin nüzulünden sonra Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs *‘‘Ey anne, senin bin canın olsa, sen de bunları birer birer teslim etsen, ben yine dinimden ayrılmam’’* diyerek dininden asla vazgeçmeyeceğini bildirmiş, bu karalılığını gören annesi de inadından vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır.⁶⁶

Yukarıda zikredilen rivayetlerden aşere-i mübeşşerenin, yaptıkları sayesinde bu makama erdiklerini görmek mümkündür. Gerek savaşlarda Hz. Peygamber'i korumak uğruna canları pahasına savaşmaları gerekse her anlamda İslam için fedakârlık ve gayret göstermeleri Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmelerine vesile olmuştur. Vahyin ilk muhatapları olarak Hz. Peygamber'i yakından tanıma şerefine nail olmuşlardır. Hz. Peygamber için ailesinden, evinden, malından ve yurdundan hatta canından vazgeçmeye hazır olduklarını ortaya koymuşlardır. Tek gayeleri Cenab-ı Allah'ın ve onun Rasûlünün rızasını kazanmak ve İslâmiyet'e hizmet etmektir. Neticede bu anlamda muvaffak olup örnek neslin birer neferi olmuşlardır. Allah'ın dinini yeni nesillere aktarma hususundaki vazifelerini layıkıyla ve muvaffakiyetle ifa etmişlerdir. Hz. Peygamber sevgisinin nasıl olacağını en güzel bir şekilde ümmete göstermiş oldular.

D. HZ. EBÛ BEKİR'İN SAHABE ARASINDAKİ KONUMU

1. Soyu ve Ailesi

İlk halife Hz. Ebû Bekir'in dönemini anlamak için önce onun hilafetten önceki hayatını irdelemek gerekmektedir. Bu anlamda ilk ele alınması gereken konu da şüphesiz kabilesi olan Benî Teym'dir. Hz. Ebû Bekir'in mensup olduğu Benî Teym, Kureyş kabilesinin alt kollarından olup sayıca küçük bir kabiledir.⁶⁷ Böyle olmasına rağmen Mekke'de ortaya çıkan bazı tartışmalı olaylarda safını belli eden kabilelerden birisi olmuştur. Nitekim Benî

⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. II, s. 474.

⁶⁵ Lokman, 31/15.

⁶⁶ Müslim, ‘‘Fedâil’’, 43.

⁶⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I-XI, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, C. III, 2. b., Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1389/1969, s. 209.

Abdüddar ve Benî Abdülmenâf arasında meydana gelen anlaşmazlıkta Benî Abdülmenâf'ın oluşturduğu Hılfu'l-Mutayyebîn'in safında yer almıştır.⁶⁸ Benî Teym kabilesi hakeza mazlumun hakkını korumak üzere kurulan Hılfu'l-Fudûl cemiyetine katılmış, hatta kurulmasına öncülük etmiştir. Zira zikredilen cemiyet Teym kabilesinin önemli mensuplarından Abdullah b. Cüdân'ın evinde kurulmuştur.⁶⁹ İslamiyet'in zuhuruna yakın dönemlerde Kâbe onarımına iştirak eden kabileler içinde Benî Teym de vardır.⁷⁰ Ficâr savaşlarına da katılan Benî Teym, Kureys'in tarafında yer almıştır.⁷¹ Sayıca her ne kadar küçük bir kabile olarak kabul edilse de esasen toplumsal hadiselerle kayıtsız kalmadığını ve Mekke toplumunu ilgilendiren konularda üzerine düşeni yaptığını görmek mümkündür.

Bu kabilenin Hz. Ebû Bekir dışında en meşhurları Abdullah b. Cüdân, Talha b. Ubeydullah ve Osman b. Amr'dır.⁷²

Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe'dir. Asıl adı Osman b. Âmir b. Amr'dır. Annesi ise Ümmü'l-Hayr olarak bilinen Selma binti Sahr b. Âmir'dir. Hem annesi hem babası Teym kabilesine mensuptur.⁷³ Babasının Kuhâfe isminde bir çocuğu olmadığı halde neden Ebû Kuhâfe olarak isimlendirildiği hususunda kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ebû Kuhâfe uzun süre Müslüman olmazsa da Hz. Ebû Bekir'in Müslüman oluşuna karşı muhalefet etmemiştir. Bu durumunu, Hz. Ebû Bekir'in köleleri azat ederken işlerinde ona yardımcı olsun ve onu savunsunlar diye güçlü köleleri azat etmesini istemesi teyit etmektedir.⁷⁴ Ebû Kuhâfe Tuleka'dan⁷⁵ olup Mekke Fethi günü Müslüman olmuştur.⁷⁶ Rivayete göre Mekke

⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. I, s. 58-59; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilkerim b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr el-Cezerî 'İzzuddîn, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, nşr. Ebu'l-Fidâ 'Abdullâh el-Kâdî, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987, ss. 350-351, 558; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' el-Hâfız İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, nşr. Heyet, C. II, Beyrut: Mektebetu'l-Ma'ârif, 1410/1990, ss. 209, 291.

⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. II, s. 291-293.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. I, s. 121.

⁷¹ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Cüdân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. I, s. 93-94.

⁷² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 207, C. V, s. 25, C. VI, s. 81.

⁷³ el-Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, C. XV, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988, s. 283; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 155.

⁷⁴ İbn İshak, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretu İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamîdullâh, Fas: Matba'atu Muhammed el-Hâmis, 1396/1976, ss. 171-172; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-IV, nşr. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî, C. I, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1410/1990, s. 346; Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004, s. 228; Feyza Betül Köse, "Hz. Ebu Bekir'in Aile Hayatı", *Hz. Ebu Bekir Sempozyumu* ed. Ali Aksu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2019, s. 202.

⁷⁵ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, 2. s. 61; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. IV, s. 54-55; Asri Çubukçu, "Ebû Kuhâfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 177-178.

Fethi'nden sonra Hz. Ebû Bekir ihtiyar babası Ebû Kuhâfe'yi alıp Hz. Peygamber'in huzuruna götürmüştür. Hz. Peygamber bu durum karşısında üzölmüş ve kendisine haber verilmesi durumunda babasının ayağına gidebileceğini ifade etmiştir. Hz. Ebû Bekir ise bu durumun daha münasip olduğu beyanında bulunmuştur. Bu görüşmede Hz. Peygamber, Ebû Kuhâfe'yi İslamiyet'e davet etmesi neticesinde Müslüman olmuştur.⁷⁷ Ebû Kuhâfe, ahir ömründe âmâ olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra yüz yaşına yaklaştığı bir dönemde Mekke'de vefat etmiştir.⁷⁸

Hz. Ebû Bekir'in annesi Selma binti Sahr ile alakalı kaynaklarda fazla bir bilgi mevcut değildir. Ancak İslam'ın ilk yıllarında Hz. Ebû Bekir'in başına gelen bir hadisede annesinden söz edilmektedir. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir bir gün Kâbe'de tebliğ yapması neticesinde Utbe b. Rebîa başta olmak üzere müşrikler tarafından dövölmüş ve baygın halde annesinin yanına götürölmüştür. Ağır yaralı olan Hz. Ebû Bekir kendine geldiğinde annesine önce Hz. Peygamber'i sorduğu nakledilmiştir. Bu hadisenin sonrasında annesinin Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman olduğu zikredilmektedir.⁷⁹

Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in doğumundan iki veya üç yıl sonra Mekke'de dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda geçen asıl ismi Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osman b. Amr el-Kureşî et-Teymîdir.⁸⁰ Cahiliye döneminde adı Abdulkâbe idi. İslam'a girdikten sonra ise Hz. Peygamber ona Abdullah ismini vermiştir. Fakat daha ziyade Ebû Bekir künyesiyle meşhur olmuştur.⁸¹

Hz. Ebû Bekir'in anne baba bir Abdullah isminde bir kardeşinden kaynaklarda bahsedilmektedir.⁸² Babasının Hind binti Nukayd isimli hanımından doğma Ümmü Ferve, Ümmü Âmir ve Kureybe adında üç kızı vardı. Dolayısıyla bunlar da Hz. Ebû Bekir'in baba bir kız kardeşleridir.⁸³

⁷⁶ İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, C. III, Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1978, s. 68; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, s. 78-80.

⁷⁷ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Kitâbu Cumel min Ensâbi'l-Eşrâf*, I-XIII, nşr. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, C. X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996, ss. 99-100; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, s. 78-79.

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbi'l-Eşrâf*, C. X, s. 100; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, s. 80; İbrahim Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, 8. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 3-4.

⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. III, s. 30-31.

⁸⁰ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, C. XV, ss. 282-285; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 155; Akkâd, Abbâs Mahmûd el-'Akkâd, *'Abkariyyetu's-Siddîk*, 6. b., Kahire: Nehdatu Mısır, 2005, ss. 9-11.

⁸¹ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 285.

⁸² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, s. 78.

⁸³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, s. 78.

Hız. Ebû Bekir Cahiliyye döneminde Kuteyle binti Abdüluzza ile ilk evliliğini yapmış ve bu evlilikten Abdullah ve Esmâ adlı çocukları dünyaya gelmiştir. Kuteyle İslamı kabul etmediğinden dolayı onu boşamış ve Ümmü Ruman binti Amir ile evlenmiştir. Âişe ve Abdurrahman bu evlilikten dünyaya geldi. Hız Ebû Bekir Ümmü Ruman'ın vefatından sonra Esmâ binti Umeys ile evlenmiş ve bu evlilikten Muhammed b. Ebû Bekir dünyaya gelmiştir. Bunun haricinde Hız. Ebû Bekir Hazrec kabilesinden Habîbe binti Hârice ile de evlilik yapmış ve bu hanımdan Ümmü Külsüm adında bir kızı olmuştur.⁸⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında Hız. Ebû Bekir'in Kureyş kabilesinin içinde en zayıf olan kabilelerden birine mensup olduğunu görmek mümkündür. Teym kabilesinin Haşimoğulları veya Ümeyyeoğulları gibi siyasî anlamda bir nüfuzu söz konusu olmamasına rağmen ilk Halife bunların içinden seçilmiştir. Durum böyle iken burada ister istemez bazı sorular akla gelmektedir. Gerek Kureyş kabilesinin yapısı gerekse o dönemin idaresi açısından yaklaşıldığında böyle bir durumun söz konusu olması pek mümkün gözükmemektedir. Başka bir ifadeyle Kureyş'in güç ve nüfuz sahibi kabile kolları dururken Teym kabilesinden bir liderin ortaya çıkması ihtimal dâhilinde bile değildir. Öyle ise tam tersine gerçekleşen bu hadise, kabile, asabiyet, güç ve nüfuzdan ziyade Hız. Ebû Bekir'in şahsiyeti, değeri, sadakati ile izah edilebilir.

2. Sıddık Oluşu ve Değeri

Hız. Ebû Bekir'in Hız. Peygamber'e iman eden ilk kişi olduğuyula alakalı İbn Sa'd'da⁸⁵ başta olmak üzere diğer eserlerde de pek çok rivayet mevcuttur.⁸⁶ Bu rivayetlerle birlikte bazı kaynaklarda ilk Müslümanın Hız. Hatice ile Hız. Ali olduğu nakledilirse de rivayetlerin araları şöyle birleştirilmektedir: Erkeklerden Hız. Ebû Bekir, kadınlardan Hız. Hatice, çocuklardan ise Hız. Ali ilk Müslüman olmuştur.⁸⁷

İlk iman eden Hız. Ebû Bekir'in pek çok hadisede bunu adeta ispatladığını görmek mümkündür. Bunlardan birisi isrâ ve mirac hadisesidir. Esasen Hız. Ebû Bekir, iman gücünü ve Hız. Peygamber'e sadakatının zirvesini bu olayda göstermiştir. Hız. Peygamber, İsrâ ve Miraç hadisesini müşriklere anlattığı zaman onunla alay edip böyle bir şeyin gerçekleşemeyeceğini ifade ederek bunu imkânsız ve mantıksız bulmuşlardı. Hatta bununla

⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 155.

⁸⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 157; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 101-108.

⁸⁶ Suyutî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ'*, nşr. Komisyon, 2. b., Katar: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1434/2013, ss. 106-107.

⁸⁷ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ'*, s. 108.

kalmayarak öteden beri dostu olan ve ilk iman eden Hz. Ebû Bekir'e kendilerince mantık dışı olan bu hadiseyi aktarmışlardır. Hz. Ebû Bekir hiç düşünmeden anlattıklarını Hz. Peygamber söylüyorsa doğru olduğunu ifade etmiştir. Buradaki tasdikinden ötürü Hz. Peygamber tarafından "Sıddîk" lakabı verilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in gerek imanı gerekse sadakati ve değeri hususunda Hz. Peygamber'in şu sözleri manidardır. "Size Peygamber olarak gönderildiğim vakit hepiniz bana 'yalancısın' dediğiniz halde, Ebû Bekir bana inanıp tasdik etti ve bana nefsi ve malıyla yardım etti".⁸⁸

Başka bir hadisinde ise "Ben Ebû Bekir dışında, Müslüman olmasını teklif ettiğim herkesten bir zorluk gördüm. Ebû Bekir'e gelince; o, teklifimi tereddüt etmeden kabul etti".⁸⁹

Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber nezdindeki değerini kendisiyle alakalı söylediği hadislerden anlamak mümkündür. "Muhakkak ki, arkadaşlığı hususunda da, malı hususunda da insanların bana en çok ihsanlısı, Ebû Bekir'dir. Ümmetimden kendime bir dost edinseydim Ebû Bekir'i edinirdim. Lâkin İslâm yüzünden meydana gelen kardeşlik, şahsi dostluktan efdaldir. Mescidde Ebû Bekir'in kapısından başka kapatılmadık hiçbir kapı kalmasın!"⁹⁰

Seçkin sahâbilerden olan Hz. Abdullah b. Ömer de Hz. Ebû Bekir hakkında şöyle diyor: "Nebî (s.a.s.) zamanında, Ebû Bekir üzerine hiç kimseyi üstün tutmazdık. Sonra Ömer'i, Osman'ı sayardık. Sonra da ashâb arasında fark gözetmezdik."⁹¹

Sahâbilerden Amr b. el-Âs de Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e olan sevgisine dair şahitliğini şöyle dile getirmiştir: "Zâtüsselâsıl gazvesinden döndükten sonra Hz. Peygamber'in yanına vardım ve şöyle sordum 'Ya Resûlallah insanların hangisi sana en sevimlidir?' Hz. Peygamber, 'Âişe'dir' dedi. Daha sonra, erkeklerden en sevimli kimdir diye sorunca 'Âişe'nin babasıdır' dedi."⁹²

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Hz. Ebû Bekir'in sahâbe arasında yerinin farklı olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Ebû Bekir zayıf ve küçük kabileye mensup olsa da yapıp ettikleri onun toplum tarafından saygınlık kazanmasına ve itibar görmesine vesile olmuştur.⁹³

⁸⁸ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 102-103, 109-110, 113-116.

⁸⁹ Buhârî, "Fedâilü Ashâbi'n-Nebî", 5; Tirmizî, "Menâkıb", 15.

⁹⁰ Buhârî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 2; "Salât", 80; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 5, 6, 7.

⁹¹ Buhârî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 3.

⁹² Buhârî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 5-"Meğâzî", 63; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 8.

⁹³ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 104-106.

Hiz. Ebû Bekir'i sahâbe içinde ayrıcalıklı kılan hizmetlerinden biri de İslâm'ın ilk yıllarında yaptığı faaliyetlerdir. Esasen pek çok kişi onun delaletiyle Müslüman olmuştur. Bunlar arasında Osman b. Affân, Zübeyr b. El-Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah gibi aşere-i mübeşşere'den sahâbîler vardır.⁹⁴ Bunların yanında Ebu Ubeyde b. Cerrâh, Osman b. Maz'un, Saîd b. Zeyd, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Seleme, Hâlid b. Saîd, Ubeyde b. Hâris, Habbâb b. Eret, Erkam b. Ebi'l-Erkam, Suheyb b. Sinân, Bilâl-i Habeşî gibi meşhur sahâbîler de onun vasıtasıyla İslam ile müşerref olmuşlardır.⁹⁵

Hiz. Peygamber'in İslâmiyet'e daveti üzerine birçok zayıf, güçsüz ve köle durumunda olanlar da Müslüman olmuşlardır. Fakat bu durum Mekkeli müşriklerin rahatsızlığına yol açmıştı. Bundan dolayı emrinde olan kölelere eziyet vermeye başlamışlardı. Bunun üzerine Hiz. Ebû Bekir mazlumları efendilerinden satın alarak azat etmiştir. Hiz. Bilâl-i Habeşî, Amir b. Führeyre, Ubeys, Zinnire ve Nehdiye kurtulan mazumlardan bazılarıdır.⁹⁶ Bu eşsiz örnek davranış Hiz. Ebû Bekir'in Hiz. Peygamber'e bağlılığı, sadakati ve en sıkıntılı dönemde İslâmiyet uğruna yapmış olduğu hizmetin ne denli büyük olduğunu gösterir. Bu durum Hiz. Ebû Bekir'in insanlarla olan yakınlığının, dürüst ve samimi ilişkilerinin, toplumda gördüğü saygı ve itibarın da bir göstergesidir.⁹⁷

Kaynaklarda geçen rivayetlere göre İslâm'ın tebliği yolunda servetini Allah yolunda harcayanların başında Hiz. Ebû Bekir gelir. Mekke döneminde varlıklı bir tüccar olan Hiz. Ebû Bekir güçsüzleri ve köleleri azat etmek için 40 bin dirhemlik servetinin 35 bin dirhemini harcamıştır. Bu harcamayı sadece Allah'ın rızasını umarak yaptığını ifade etmiştir.⁹⁸

Bütün bu rivayetler Hiz. Ebû Bekir'in sahâbîler içinde ayrı bir konumda olduğunu göstermektedir. Hiz. Peygamber'in sevgisine ve methine mazhar olan Hiz. Ebû Bekir'in sadakati ve değeri ashâb tarafından da bilinen bir husustu. Sahâbe Hiz. Peygamber'in vefatından sonra da Hiz. Ebû Bekir'in bu konumunu unutmamış ve hilâfet makamına uygun görmüşlerdir.

⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. I, 3. s. 286; Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004, s. 184; Muhammed Hamîdullâh, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2009, s. 92; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 1. b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014, s. 30.

⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 287-293; Nezih Üstün, *Hiz. Ebubekir*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2013, 22.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. I, s. 588-591; İbn Hişâm, I, 340-341; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 345-346; İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. I, s. 228; Hüseyin Algül, "Hiz. Ebû Bekir'in İslâm'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bakış", *İstem Dergisi*, Yıl 1, S. 1, (2003), s. 27.

⁹⁷ Sarıçam, *Hiz. Ebû Bekir*, s. 10.

⁹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, s. 147-148; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 158.

3. İkinin İkincisi Olması

İslam tarihinde önemli hadiselerden biri Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesidir. Bilindiği üzere Akabe Biatlerinden sonra Hz. Peygamber Müslümanları Medine'ye hicret etmeleri için teşvik etmişti. Müslümanlar hicret edince Hz. Ebû Bekir de hicret için Hz. Peygamber'den izin istemiştir. Fakat Hz. Peygamber bunu uygun görmeyip sabretmesini istemiş ve Cenab-ı Hakk'ın kendisine belki daha iyi bir yol arkadaşı nasip edeceğini söylemiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in söylediklerinin satır aralarını çok iyi okuyabilen birisi olarak bizzat Allah Resûl'ünü beklemesi gerektiğini anlamış ve hicret yolculuğuna hazırlanmaya başlamıştı. Müşrikler'in Hz. Peygamber'e suikast düzenleyeceklerine dair haber gelince bu tarihî yolculuğun vakti gelmiş ve Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir ile yola çıkmıştır. Hz. Peygamber geceleyin Hz. Ebû Bekir ile birlikte evinden çıkıp Mekke'nin güneyinde bulunan Sevr mağarasına gitmişlerdir. Müşrikler peşlerini bırakmayıp bir ara mağaranın önüne geldiklerinde Hz. Ebû Bekir çok endişelenmiş ve *"Ey Allah'ın Resûlü! Bunlardan biri eğilip de alttan baksa bizi muhakkak görecekler"* deyince Hz. Peygamber: *"Ey Ebû Bekir! Üçüncüleri Allah olan iki kimseyi ne zannediyorsun?"* buyurdu.⁹⁹ Hz. Peygamber burada Hz. Ebû Bekir'i teselli etmekle birlikte hicretten dokuz sene sonra bu hadiseyi anlatan şu ayet nazil olmuştur: *"Eğer siz ona (peygambere) yardım etmezseniz, inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı; arkadaşına: 'Üzülme! Çünkü Allah bizimledir' diyordu. Allah da onun üzerine huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiştir..."*¹⁰⁰ Cenâb-ı Hakk bu ayet-i kerîme'yi nazil ederek hadiseyi ebedileştirmiştir.¹⁰¹ Türk ve İran edebiyatında, Hz. Peygamber'le beraber her şeyi göze alarak hicret eden Hz. Ebû Bekir'e Peygamber'in mağaradaki dostu anlamına gelen yâr-ı gâr lakabı kullanılmıştır.¹⁰²

Bu hadiseye bakıldığında Hz. Ebû Bekir'i sahâbe içinde ön plana çıkaran bazı hususlar söz konusudur. Öncelikle Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e böylesine önemli bir hadisede yol arkadaşı olması sıradan bir vaka olmadığı gibi tesadüfen olmuş bir mesele de değildir. Burada Hz. Peygamber'in, onca sahâbî içinde özellikle Hz. Ebû Bekir'in hicret arkadaşı olmasını istediği görülmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in ona verdiği değeri göstermesi

⁹⁹ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 45, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 2; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 1.

¹⁰⁰ Tevbe, 9/40.

¹⁰¹ İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, C. III, s. 964-965, 968; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. I, s. 193-204, C. III, s. 158-159; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidin Devri*, s. 34-35.

¹⁰² Mustafa, Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 101-108.

bakımından önemli bir örnektir. Hakeza Kur'an-ı Kerîm'de doğrudan isim olarak geçen sahâbîlerden Zeyd b. Harise¹⁰³ dışında yukarıda zikredilen ayette arkadaş anlamına gelen "sâhib" kavramı Hz. Ebû Bekir için kullanılmıştır. Bu da Hz. Ebû Bekir'i ayrıcalıklı kılan hadiselerden birisidir.

Hz. Ebû Bekir ile ilgili bu gelişmelerin sahâbe tarafından nasıl görüldüğüyle alakalı bazı örnekler vermek uygun olacaktır. Benî Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in halife adaylarından biri olabileceğini söylemesi üzerine o, Ebû Bekir'in olduğu bir ortamda aday olmayacağını, zira onun Hz. Peygamber ile Sevr mağarasında geçirdiği bir gün, bir gecenin Ömer'den ve ailesinden hayırlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Sahâbîlerin bir kısmı da Hz. Ebû Bekir'i öne çıkaran bu hadiseleri dile getirmişlerdir. Bunlardan birisi de Hz. Peygamber tarafından ümmetin emîni olarak vasıflandırılan Ebu Übeyde b. El-Cerrâh'tır ki o da Hz. Ebû Bekir'in yaşayan muhacirler içinde en faziletli ve mağarada ikinin ikincisi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵ Bu şahitliklerinden anlaşılabilir ki Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in hicret arkadaşı olması sahâbîler tarafından ayrı bir fazilet ve değer olarak kabul edilmiştir.

4. Hz. Peygamber'e İttibas

Hz. Ebû Bekir Müslüman olduğu günden itibaren Hz. Peygamber'e her konuda uymayı prensip haline getirmişti. Hz. Peygamber'in her söylediğinde bir hikmet olduğunu kavramış ve ona uymuştur. Bu konuda pek çok meseleyle alakalı örnek vermek mümkündür. Mesela tebliğ ve irşat görevlerinde Hz. Peygamber'e tabi olarak ciddi faaliyetlerde bulunduğu rivayetlerden görülmektedir. Hz. Peygamber, İslam'a davet etmeye başladığı zaman Hz. Ebû Bekir de ona tabi olarak yukarıda zikredilen pek çok sahâbînin Müslüman olmasına delalet etmiştir. Aynı şekilde efendilerinden eziyet gören köleleri azat etmesi bu kabildendir.

Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e tabi olmasıyla alakalı Hudeybiye örneği manidardır. Hicretin altıncı senesinde Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye anlaşmasında Hz. Peygamber'in kabul ettiği şartlar görünürde Müslümanların aleyhine idi. Bu durum bazı sahâbîleri rahatsız etmiştir. Bunlardan birisi de Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer anlaşma şartları karşısında hayıflanmış ve umre yapmadan Medine'ye dönmeyi bir türlü hazmedememiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in söylediklerinde bir hikmet olduğunu

¹⁰³ Ahzâb, 33/37.

¹⁰⁴ Dineverî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, nşr. 'Alî Şîrî, C. I, Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1410/1990, ss. 23, 26; Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdilvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, I-XXXIII, nşr. 'Abdulmecîd Terhîni-'Îmâd 'Alî Hamza, C. XIX, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004, s. 21.

¹⁰⁵ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 201-202.

söyleyip Hz. Ömer'i Medine'ye dönmesi konusunda ikna etmiştir. Bu telkini neticesinde Hz. Ömer de bu anlaşmanın ileride Müslümanların muzaffer olmasına vesile olacağını idrak etmiş ve kendisi takdir etmiştir.¹⁰⁶ Hz. Ebû Bekir, yapısı gereği her konuda Hz. Peygamber'in rıza gösterdiği meselelerde hiç düşünmeden ona tabi olmuştur. Buradaki tavrı da onu teyit etmektedir.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e ve İslam'a adeta hayatını vakfetmiştir. Bunun en bariz örneği Tebük seferinin hazırlığı esnasında sergilediği davranışıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber Tebük seferi için hazırlık yapmaya başlayınca Müslümanları da yardım hususunda teşvik etmiştir. Ashâb-ı kirâm ellerindeki imkânlar nispetinde adeta yarışarak yardımda bulunmaya çalışmışlardır. Böyle bir ortamda Hz. Ömer de tasadduk etmek üzere malının yarısını almış ve yola koyulmuştur. Bu sefer tasadduk hususunda Hz. Ebû Bekir'i geçirim düşüncesiyle Hz. Peygamber'in huzuruna varmıştır. Hz. Peygamber kendisine ne getirdiğini sorunca malının yarısını getirdiğinin ifade etmiştir. Hz. Ebû Bekir gelince ona da aynı soru sorulmuş, o ise malının tamamını tasadduk ettiğini söylemiştir. Ailesine ne bıraktığı sorusuna da Allah ve Resûlünü bıraktığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'i ebediyen geçemeyeceğini dile getirmiştir.¹⁰⁷ Bir insanın malının tamamını Allah yolunda tasadduk etmesi kolay değildir. Ashâbın içinde bunu yapan tek kişi Hz. Ebû Bekir'dir. Hz. Ebû Bekir malının tamamını vererek Hz. Peygamber'e olağanüstü bir şekilde tabi olduğunu göstermiştir.

Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e nasıl tabi olduğunun ve mesajını nasıl anladığının en açık örneği irtihali karşısında sergilediği davranışıdır. Hz. Peygamber vefat ettiğinde sahâbiler bir şaşkınlık geçirmişlerdi. Hz. Peygamber'in vefatını kabullenmeleri kolay olamamıştır. Hatta Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ölmediğini söylemiş ve öldü diyenlerin hakkından geleceğini ilan etmiştir. Bunun üzerine oraya intikal eden Hz. Ebû Bekir metanetli ve soğukkanlı bir şekilde Hz. Peygamber'in vefatını insanlara duyurmuş ve Kur'an'ı referans göstererek bazı âyetler okumuştur. Bu âyetler şunlardır: "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir

¹⁰⁶ Buhârî, "Meğâzî", 35; Müslim, "Cihâd", 90-97; Vakîdî, Muhammed b. 'Umar b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, I-III, edit. Marsden Jones, C. II, London: Oxford University Press/'Âlemu'l-Kutub, 1966, ss. 573, 600, 603-604, 606-612; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 91-100.

¹⁰⁷ Tirmizî, "Menâkıb", 16; Ebû Dâvûd, "Zekât", 40; Mustafa Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, I-XI, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1979, C. IX, s. 157-158; Bûtî, Muhammed Sa'îd Ramazân el-Bûtî, *Fıkhü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 10. b., Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1411/1991, ss. 433-434.

zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”¹⁰⁸ “Ey Muhammed! Şüphesiz ki sen de öleceksin, onlar da ölecekler”¹⁰⁹ “Yeryüzünde bulunan her şey yok olup gidecektir. Ancak yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.”¹¹⁰ “Her nefis ölümü tadacaktır. Kıyamet günü, ecirleriniz size mutlaka ödenecektir.”¹¹¹ Bunun devamında Hz. Peygamber’e ibadet eden olduysa onun aralarından ayrıldığını bilmesi gerektiğini fakat şayet Cenâb-Hakk’a ibadet ediyorsa O’nun ebedî olduğunu hatırlatarak insanları teskin etmiştir.¹¹² Esasen Hz. Ebû Bekir de Hz. Peygamber’in vefatına üzölmüş fakat bu üzüntü dava anlamında yapması gerekenleri unutturmamış ve Hz. Peygamber’in ashâbını metanet ve sükûnete davet ederek bu gerçeği söyleyebilmiştir. Hz. Ebû Bekir’in bu kısa konuşmasında vurguladığı hakikat aslında Hz. Peygamber’e olan ittibasının bir göstergesidir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber artık aralarında olmazsa da O’nun uygulamalarına tabi olmanın asıl görevleri olduğunu idrak etmiş ve sahâbîleri bu şaşkınlık ve belirsizlikten kurtarmıştır.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁰⁹ Zümer, 39/30.

¹¹⁰ Rahman, 55/26-27.

¹¹¹ Âl-i İmrân, 3/185.

¹¹² İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. II, s. 233-237.

II. BÖLÜM
HZ. EBÛ BEKİR'İN HALİFELİĞİ SIRASINDA ORTAYA ÇIKAN
ANA MESELELER

A. HİLÂFET MESELESİ

Hız. Peygamber vefat ettikten sonra insanların veya devletin nasıl idare edileceği, nasıl bir yönetim şeklinin söz konusu olacağı, kimlerin yönetici olacağı ve bu müessesenin mahiyetinin ne olacağı hususunda bir belirsizlik söz konusuydu.

Hilâfet sözcük anlamı itibariyle birinin yerine geçmek, yerini doldurmak, arkadan gelmek, birine vekâlet etmek manalarını taşımaktadır. İstılâhî olarak ise Hız. Peygamber'in vefatından sonra onun yerine geçen ve zaman içinde kurulan İslam Devletlerinde yöneticiliği, devlet riyaseti müessesesi anlamına gelmektedir. Zaman içinde halife unvanının dışında imam veya Hız. Ömer dönemi itibariyle emîrû'l-mü'minîn unvanları da kullanılmıştır. İmamet-i suğra anlamına gelen namaz kıldırma görevine karşılık olarak devlet yöneticiliği için İmâmet-i kübrâ unvanı kullanılmıştır.¹¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de halife, hulefâ kelimeleri kullanılmıştır. Buradaki manası insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu yönündedir.¹¹⁴ Hadislerde ise hilâfet, halife, emîr, imam, devlet reisi, yönetici veya lider manasında kullanılmıştır.¹¹⁵

Hız. Peygamber sağlığında yerine hiç kimseyi tayin etmediğinden onun irtihalinden sonra yönetim açısından bir boşluk meydana geldi. Sahâbe doğrudan Hız. Peygamber'den kendi vefatından sonra yönetim hususunda ne şahıs ne de kurum itibarıyla herhangi bir bilgiye sahip değildi. Genel manada Kur'an ve sünnete ittiba istenmiştir, bunun ötesinde herhangi bir yol ve yönlendirme yapılmış değildi. Böyle bir ortamda aralarında Hız. Peygamber ve vahiy olmadan gerek dini gerekse dünyevî işlerini tanzim etmekle yükümlü sahâbîler zor bir sürecin içinden geçtiklerinin farkında idiler. Dolayısıyla bir an evvel kendilerini idare edecek güce sahip bir halife seçilmesinin gerektiğini düşünmüşlerdir.

Hız. Peygamber hastalığı esnasında kendi yerine insanlara namaz kıldırma üzere Hız. Ebû Bekir'i görevlendirmişti.¹¹⁶ Özellikle Hız. Âişe'nin itirazına rağmen Hız. Peygamber'in görüşünden vazgeçmemesi ve Hız. Âişe'yi bu hususta uyarması manidardır. Hız. Ebû Bekir'e bu görevin verilmesinde ısrarlı davranılması elbette Hız. Ebû Bekir'in faziletine, Allah Rasulü'ne olan bağlılığına ve İslamiyet'e hizmetine binaen olmuştur. Esasında Hız. Ebû Bekir'i diğerlerinden ayıran özellikler sayesinde bu görev ona tevdi edilmiştir. Ashâb-

¹¹³ Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, 539.

¹¹⁴ Bakara, 2/30; En'am, 6/165; Fâtır, 35/39; Sa'd, 38/26; Yûnus, 10/73.

¹¹⁵ Buhârî, "Menâkıb", 2; Müslim, "İmâre", 4; Tirmizî, "Fiten", 48.

¹¹⁶ Müslim, "Salat", 93; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. IV, ss. 302-303; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, ss. 163-165.

Kirâm'ın elbette hepsi değerli ve önemlidir fakat onların da kendi içinde dereceleri vardır. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen sahâbîlerin hepsinin hürmete layık olduğunu dile getirirken ashâb-ı kirâm'ın fazilet derecelerinin olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in sohbetinde daha çok bulunmuş, ondan daha ziyade dini bilgileri alan, daha çok savaşlara katılan, İslamiyet'in yayılmasına daha çok çalışan bir sahâbî'nin fazileti şüphe yok ki, bu kadar muvaffakiyetlere nail olamamış olan diğer sahâbîlerden daha fazladır demektir.¹¹⁷ Konuya bu cihetten yaklaşılabilecek olursa Hz. Ebû Bekir'in neden ön plana çıktığı daha net görülmüş olacaktır. Bunlarla birlikte Hz. Ebû Bekir'e namaz kıldırma görevinin verilmesi demek doğrudan Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife olacağı mesajını vermez. Lakin bizzat Hz. Peygamber tarafından toplumun önüne çıkarılmıştır. Konuyla ilgili olarak İslam tarihi hocalarından Hüseyin Algül'ün ‘‘bu o derece isabetli bir öne çıkarış idi ki, Hz. Peygamber'in vefatı karşısında sarsıntı geçiren İslâm toplumuna onun vefat ettiği gerçeğini soğukkanlılığı koruyarak izah eden de Hz. Ebû Bekir olmuştur. Zira Rasûlullah vefat etmiştir. Fakat Allah ebedîdir, diridir, ölümsüzdür. İbadet de O'na'dır’’ şeklindeki tespiti bu görüşü desteklemektedir.¹¹⁸

Risalet'ten hilafete geçiş sürecinde tabi olarak bazı değişiklikler, şaşkınlıklar ve sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu durumun her şeyden önce kavramsal olarak ele alınması gerekir. Yani Hz. Peygamber'in nebîlerin sonuncusu olması hasebiyle kendisiyle birlikte peygamberlik zinciri hitama ermiş, vahiy süresi onunla birlikte sona ermiştir. Bu bakımdan bir Peygamber'in konumu ile yerine geçen sahâbî olan halife'nin konumu bir değildir. Sahâbîlerin içinden seçilecek olan halife vahiy alamaz, dolayısıyla karşılaştığı meseleleri de ancak daha önce gelmiş nassa ve sünnete uygun kendi istişareleri neticesinde halledebilir. İşte Hz. Peygamber vefat ettiği zaman ölümü hususunda bile bir şaşkınlık yaşanmıştır. Başta Hz. Ömer olmak üzere Müslümanların bir şaşkınlık geçirdiğini ve Hz. Peygamber'in ölümüne inanmadıklarıyla alakalı rivayetler mevcuttur. Bizzat Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'in insanlarla konuştuğunu ve onlara Hz. Peygamber'in vefat etmediğini, Hz. Musa gibi Rabbinin katına çıktığını ve tekrar döneceğini, öldüğünü kim iddia ederse kellesini uçuracağını söylediğine şahit olmuştur. Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'i teskin etti ve şöyle dedi: ‘‘Ey İnsanlar! Muhammed'e tapan bilsin ki Muhammed ölmüştür, Allah'a ibadet edenler Allah'ın diri ve

¹¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, İstanbul: Hisar Yayınevi, 2011. s. 40-41.

¹¹⁸ Algül Hüseyin, ‘‘Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış’’, *Konya, İstem Dergisi*, Yıl 3, S. 6, (2005), ss. 105-120.

ölümsüz olduğunu bilirler.¹¹⁹ Sonra şu ayeti okudu. Allah Teâlâ buyurur ki: “Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”¹²⁰

Hz. Ebû Bekir Zümer suresinde geçen şu ayeti derin üzüntülere kapılan Hz. Ömer ve yanındaki insanlara okumuştur.¹²¹ “Sen öleceksin, senin ölümünü beklemekte olan müşrikler de öleceklerdir.”¹²² Bu ayetler ışığında olay ele alınacak olursa muvâfakatını ve muhaddes oluşunu da düşünerek Hz. Ömer gibi seçkin bir sahâbînin bu ayetleri daha önce bilmemesi, duymaması mümkün değildir. Yine “bugün size dininizi tamamladım ve sizin için İslam’ı beğendim”¹²³ âyetiyle dinin kemale erdiğini ve tamamlandığı bildirilmiş dolayısıyla Hz. Ömer’in bundan habersiz olmasının imkânı yoktu. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in hastalığı esnasında mescide geçip yaptığı şu konuşma da meseleye açıklık getirmektedir. “Ey insanlar! Artık aranızdan ayrılma vaktim geldi. Beni artık aranızda, bu makamda görmeyeceksiniz. Ben yapmam gerekeni sizin için yaptım. Bakın, ben kimin sırtına kamçı vurmuş isem işte sırtım, gelip sırtıma vursun, misilleme yapsın. Ben kimin malını almış isem, işte malım gelsin alsın. Ben kimin ırzına küfretmiş isem, işte ırzım gelip misilleme yapsın. Ve hiç kimse, ‘Allah’ın Elçisi tarafından kınanmaktan korktuğum için misilleme yapmadım.’ demesin. Bilesiniz ki, kınamak, kötülemek benim şanımdan ve huyumdan değildir. Sizin aranızda en çok sevdiğim kişi, şayet bende varsa gelip hakkını alan veya bana hakkını helâl eden kimsedir. Ben, bir kimsenin hakkı benim boynumda iken Yüce Allah’ın huzuruna çıkmak istemiyorum. Suçsuz olarak O’nun huzuruna gitmek istiyorum.”¹²⁴

Bütün bu ayetleri ve Hz. Peygamber’in veciz konuşmasının herkes tarafından bilinip Hz. Ömer’in bilmemesi imkân dâhilinde değildir. Hz. Ömer, çok sevdiği Hz. Peygamber’in ölümünden şüphesiz ki üzülmüştür. Bu üzüntüsünü içinde tutarak, böyle bir anda halkın yanlış bir hareketine fırsat vermek istememişti. Öyleyse Hz. Ömer, olayları önceden gören bir yapıya sahip olan biri olarak, “Muhammed ölmedi, öldü diyenleri öldürürüm” diyerek bir

¹¹⁹ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm: ‘Ahdu’l-Hulefâi’r-Râşidîn*, I-LIII, nşr. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî, C. III, 2. b., Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1410/1990, s. 5; İbn Hişam, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, C. IV, ss. 306-307; İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. II, s. 233-236.

¹²⁰ Âl-i İmrân, 3/144.

¹²¹ Ahmet Lütfi Kazancı, *İlk ve Büyük Halife Hz. Ebu Bekir*, 1. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011. s. 80.

¹²² Zümer, 39/30.

¹²³ Mâide, 5/3.

¹²⁴ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, C. III, ss. 189-190; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. V, s. 231.

tedbir aldığı hususunu düşündürmektedir.¹²⁵ Bununla birlikte Hz. Ömer'in bir beşer olarak Allah Rasulü'nü kaybetmesi karşısında üzülmeye ve bütün bu hakikatleri bilmesine rağmen İslam davasını ve Müslümanların istikbalini düşünerek böylesine bir acı karşısında bu tavrı sergilemesini ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira vahiy kontrolünde olan bir toplumdan çıkıp aralarında Peygamber olmadan bu davayı yürütmek zor olsa gerekir. Bu zorlu geçiş sürecini de düşünerek Hz. Ömer'in duyduğu ıstırap karşısında duygularına hâkim olamamasını bu minvalde değerlendirmek gerekir.

Hz. Peygamber'in vefatını bir türlü kabullenmeyen Hz. Ömer ve sahâbîler arasında Hz. Peygamber'e duydukları samimi muhabbet ve bağlılıklarından ötürü böyle bir teessürün etkisindeydiler. Fakat bununla birlikte sonraki süreç için endişe duymuş ve ümmetin nasıl idare edileceği, birlik ve beraberliğin nasıl korunacağı, vahiy olmadan toplumun nasıl yönetileceği hususunda büyük endişe içinde idiler. Zira Hz. Peygamber'in vefatı kadar ashâbı üzen vahyin kesilmesi ve istikbaldeki yönetim boşluğudur. Bunun en bariz örneği Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen'i ziyaret ettiklerinde çok ağlaması neticesinde kendilerinin de Rasulullah'ın ölümüne üzüldüğü ama bunun kader olduğunu ifade ettiklerinde Ümmü Eymen'in bunun farkında olduğunu fakat vahyin bir daha gelmeyeceği için ağladığını söylemesidir.¹²⁶

1. Benî Saîde Sakîfesinde Tartışma

Haşimoğulları Hz. Peygamber'in tekfin ve teşhiz işleriyle meşgul iken ensar, halife seçimini yapmak üzere Benî Saîde çardağında bir araya gelmişti. Hilafete kendilerinin layık olduğunu iddia ederek aralarından Hazrec reisi Sa'd b. Ubâde'yi halife adayı olarak göstermişlerdir.¹²⁷ Sa'd b. Ubâde'nin burada aday gösterilmesi bir plan neticesinde söz konusu olmamıştır. Hz. Peygamber'den önce Medine'de ensarın liderleri konumunda olan Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muaz vardı. Sa'd b. Muâz'ın daha önce vefat etmesi hasebiyle Hz. Peygamber'in yerine geçecek kişi Sa'd b. Ubâde olmalıydı. Muhtemelen Ensâr'ın içinde, bu meselenin Medine'de yaşanmasından hareketle Medine'yi idare etmek de Medinelilerin hakkı olarak telakki edilmesi gerekir düşüncesi hâkimdi. Fakat Beni Saîde çardağında yapılan konuşmalara bakıldığı vakit Muhacirlerin ensarla aynı kanaate sahip olmadığı görülmektedir. Muhacirlere göre halife seçimi sadece Hz. Peygamber'den boş kalan bir yeri doldurmak değil,

¹²⁵ Ramazan Boyacıoğlu, "Hz. Muhammed'in Hastalığı Esnasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi", *Sivas, C.Ü.İ.F.D.*, ed. Ahmet Gökbek, C. VI, S. 1, (2002), s. 89.

¹²⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 271; a.g.e., C. X, s. 215.

¹²⁷ Vakîdî, Muhammed b. 'Umar b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, nşr. Yahyâ el-Cebûrî, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990, ss. 32-33; Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Elazığ, F.Ü.İ.F.D.*, 9:2 (2004), s. 57.

bu göreve getirilecek kişinin liyakat ve ehliyet sahibi olması ve bu makamın gereğini hakkıyla ifâ edecek potansiyele sahip olması gerekiyordu. Bu bakımdan halifelik gibi Muhacirlerden birinin hakkıydı.¹²⁸ Ensâr'ın bu tavrı Hz. Ebû Bekir'e ulaşınca yanına Hz. Ömer'i ve Hz. Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'ı alarak Benî Sâide'nin çardağına gitti.¹²⁹ Sa'd b. Ubâde ensâr'a hitaben Hz. Peygamber'in aralarında on seneden fazla kaldığını, geçmişte kavmi tarafından korunmadığını, O'nu kendilerinin koruduğunu dile getirdi. İslâm dinini yüceltme işini Yüce Allah'ın kendilerine nasip ettiğini, bu sayede civarda yaşayan Arapların da Hz. Peygamber'e itaat ettiğini söyledi. Dolayısıyla bütün bunların kendileri sayesinde gerçekleştiğini ifade ederek hilafetin de bundan dolayı kendilerine ait olduğunu savundu. Ensâr da bu konuda kendisini haklı bularak bu görevi ona vermeyi düşündüler.¹³⁰ Vâkıdî'ye göre o gün ilk konuşan Huzeyme b. Sabit idi.¹³¹ Huzeyme konuşmasında: “Eğer siz Kureyş'i tercih edecek olursanız kıyamete kadar bu konuda bir hakkınız olmaz. Sizler Allah'ın kitabında bahsettiği ensâr'sınız. Hicret sizin yurdunuza yapıldı. Hz. Peygamber'in kabri de yanı başınızdadır” dediğinde ensâr onu destekledi ve Sa'd b. Ubâde'den başkasını kabul etmeyeceklerini ifade ederek seslerini yükselttiler.¹³²

Sa'd b. Ubâde'nin konuşmasından sonra karşılıklı olarak konuşmalar ve açıklamalar yapılmıştır. Ensâr'dan olan Hubâb b. Münzir söz alıp şunları söylemiştir: “Ey ensâr topluluğu! Kendi işinize kendiniz sahip çıkınız. İnsanlar şu anda sizin gölgeniz altındalar. Size karşı gelmeye cesaret edemezler. Sizler şeref sahibi ve güçlü kimselersiniz. Herkes sizin ne yapacağımıza bakıyor. Bu yüzden ihtilafa düşmeyiniz. O zaman sizin de işiniz bozulur. Bunlar sizin de işittiğiniz gibi yüz çeviriyorlar. Öyleyse bir emir bizden, bir emir de sizden olsun.” deyince Hz. Ömer buna karşı çıkarak bunun imkânsız olacağını asla bunu kabul etmeyeceklerini, tarihte böyle bir şeyin görülmediğini ve Hz. Peygamber'in ensâr dışındaki kimselerden iken Araplar'ın onları başlarına emir yapmaya razı olmayacaklarını ifade etti.¹³³ Hubâb b. Münzir ile Hz. Ömer arasında bu konuşma devam etti.¹³⁴

¹²⁸ Nizamettin Parlak, “Sakîfedeki Halife Adayları”, *İstem Dergisi*, Yıl: X, S. 19, (2012), s. 122.

¹²⁹ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, nşr. 'Abdalemîr Muhennâ, C. II, Beyrut: Şeriketu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1431/2010, ss. 7-11.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, ss. 191-192.

¹³¹ Vakıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 32.

¹³² Vakıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, ss. 32-33.

¹³³ Mehmet Said Hatipoğlu, “İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hlâfetin Kureyşliliği”, *Ankara, A.Ü.F.İ.D.*, C. XXIII S. 1, (1979), s. 121-213; Mustafa Çavuşoğlu, “Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Konya, İstem Dergisi*, Yıl:12, S. 24, (2014), s. 209-221.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, ss. 192-193.

Rivayetlere göre sert bir tavırla karşı çıkan Hz. Ömer'e "Yavaş ol, ey Ömer" diyerek söze başlayan Hz. Ebû Bekir herkesi yatıştırarak şekilde şu konuşmayı yaptı: "Ey ensar topluluğu! Sizin söylediğiniz iyilikler doğrudur. Fakat Araplar bu işi, Kureyş'ten başkasına vermezler. Araplar içinde Kureyş, soy ve konum bakımından en şerefliisidir." dedi ve Hz. Ömer ile Hz. Ebû Ubeyde'yi işaret ederek, "Sizin için işte bu iki adamı uygun buldum ve onları seçtim. Onlardan hangisine isterseniz ona biat edebilirsiniz." demiştir. Durumun ciddiyetinin farkında olan Hz. Ömer ile Hz. Ebû Ubeyde, "Allah'a yemin ederiz ki, bu konuda biz senin başına emir olmayız. Çünkü sen muhacirlerin en faziletlisi ve Hz. Peygamber'in emri üzerine namaz kıldıran ve bize imam sen olmuşsun. Elini uzat da sana bey'at edelim" dediklerinde, ensar'dan olan Beşir b. Sa'd, Hz. Ebû Bekir'e ilk bey'atı yapmış ve Hz. Ömer ile Hz. Ebû Ubeyde onu takip ederek bey'atte bulunmuşlardır. Beşir b. Sa'd'ın bu davranışından dolayı Hubab b. Münzir, "Senin bu yaptığın akrabalığa sığmaz. Sen, emirlik konusunda amcan oğluna karşı başkalarını mı destekliyorsun?" diye karşı çıktı. Bunun üzerine Beşir b. Sa'd da şöyle cevap verdi: "Bizler müşriklerle yapılan savaşta bir üstünlüğe sahip olduysak, bundan Rabbimizin rızasını, Hz. Peygamber'e boyun eğmeyi ve kendimiz için de hayrı istemişiz. Bunlarla dünyalık talep etmememiz gerekir. Biliyorsunuz ki Peygamber Kureyş'tendir. Bu konuda onun kavmi ona daha yakındır. Vallahi ben bu konuda onlara karşı gelmem. Siz de Allah'tan sakının ve bu hususta onlarla ihtilafa düşmeyin".¹³⁵ Ben bilirim ki ne siz Kureyşsiz ne de Kureyş siz olmadan yapamaz.¹³⁶

Bütün bu münakaşaları kenardan izleyip söze karışmayan Ensâr'dan Üseyd b. Hudayr: "Bildiğiniz üzere Hz. Peygamber Muhacirlerdendir. Durum böyle iken onun Halifesi de Muhacirlerden olması icap eder. Biz Hz. Peygamber'e yardım etmek suretiyle Ensâr olma şerefine mazhar olduk. Bugün ise bize düşen Hz. Peygamber'in Halifesine yardım etmektir. Eğer bu işi Hazrec alırsa Evs onlara karşı çıkacaktır. Bu işi eğer Evs üstlenecek olur ise Hazrec onlarla bu hususta rekabet edecektir. Ancak bu işi Muhacirler üstlenirse kimse onlarla rekabet edemeyecektir" dedi.¹³⁷ Üseyd'in bu sözleri üzerine gerek Muhacirler gerekse Ensâr Hz. Ebû Bekir'e biat etmeye başladı.¹³⁸ Lakin Sa'd b. Ubâde biat etmek istemedi. Beşir b. Sa'd da: "Sa'd b. Ubâde'yi yalnız bırakınız. O yalnızdır size zarar veremez" deyince Sa'd b.

¹³⁵ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 221-222; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, ss. 192-194; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. III, s. 316; a.g.e., C. V, s. 345-250; a.g.e., C. VI, s. 353.

¹³⁶ Vakîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, 33-34.

¹³⁷ Mahmûd Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî: el-Hulefâu'r-Râşidûn*, I-XXII, C. III, 8. b., Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1421/2000, s. 53; Çavuşoğlu, a.g.e., s. 209-221.

¹³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. IV, s. 308.

Ubâde'ye dokunulmadı.¹³⁹ Sa'd b. Ubâde daha sonra Şam'a gitti ve orada vefat etti.¹⁴⁰ Hz. Peygamber'in halifelikinin kimin tarafından devam ettirileceği hususunda bir vasiyeti olmadığı bu tartışmalardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tartışmaların daha çok Hilâfetin kime verileceği hususunda yapıldığı görülmektedir. Açık bir şekilde seçimin ilan edilememiş olması ve ensâr'ın acele davranmaları da bu konudaki siyasî belirsizliğin hâkim olduğunu göstermektedir.

2. Hz. Ebû Bekir'in Hilâfete Gelmesi Hususunda Haşimoğullarının Görüşü

Benî Sâide sakifesinde gerçekleşen toplantıda Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle ihtimal dâhilindeki ensâr-muhâcir çatışması ve ihtilafı engellenmiştir. Fakat bu sefer Kureyş içinde bazı kabile ve gruplar halife seçim şekline ve seçilen halifenin kendisine karşı itirazda bulunmaya başladılar. Özellikle Haşimoğulları Hz. Peygamber'e yakınlıkları gerekçesiyle hilâfetin kendilerine verilmesi gerektiğini ifade ediyor ve bu makama Hz. Ali'nin getirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.¹⁴¹ Bu sebeple Hz. Peygamber'in yakınları, Müslümanların çoğunluğunun biatını almış olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini kolay benimsememişlerdir. Haşimoğullarının aday konumunda olan Hz. Ali de yeni halifeye ilk gün biatını vermemiştir. Onun, biatını iki günden altı aya kadar ertelediğine dair farklı rivayetler bulunmaktadır.¹⁴² Esasen Hz. Ali'den ziyade amcaları Hz. Abbâs'ın bu hususta ön plana çıktığını ve hilâfeti Hz. Ali için temenni ettiğini rivayetlerde görmek mümkündür. Hz. Peygamber hastalanınca, amcası Hz. Abbâs b. Abdulmuttalib, Hz. Ali'ye giderek şöyle dedi: “Ya Ali! Ölümün Abdülmuttalib oğullarının yüzünde nasıl belirlediğini, emarelerini gördüysem ve anladıysam, Hz. Peygamber'in yüzünden de öleceğini anladım. Hz. Peygamber'in yanına gidelim de, ondan sonra iktidarın bize mi, başkasına mı ait olduğunu öğrenelim de bu konuda bize tavsiyelerde bulunsun!” Hz. Ali ise: “Vallahi böyle yapmam, zira Hz. Peygamber iktidarı bizden başkasına verse, bu kanun olur ve idâre hiçbir zaman bize tevdi edilmez! demiştir.”¹⁴³

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, s. 194; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, I-IV, nşr. Kemâl Hasen Mer'î, C. II, Sayda: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1425/2005, ss. 234, 237, 239.

¹⁴⁰ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. II, s. 237.

¹⁴¹ Buhârî, “İstizân”, 29, “Meğazî”, 83; Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 45-47; Cemal Sofuoğlu, “Gadir-i Hum Meselesi”, *Ankara A.Ü.İ.F.D.*, S. 26, (1983), s. 465-470.

¹⁴² Buhârî, “Fedâilu'l-Ashâb”, 12, Ferâiz 4; Müslim, “Cihâd”, 52, 53; Ebû Dâvûd, “Harâc”, 18; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, s. 194-195; Âdem Apak, *İslâm Tarihi -2, Hulefâ-i Raşîdîn Dönemi*, 5. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011, s. 45.

¹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. IV, s. 305.

Rivayete göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir halife seçilince Hz. Ali'yi yanına çağırılmıştır. Çağırmasının nedeni sorulunca da Hz. Ömer bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri biata çağırıldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, "Sizler Sakîfe toplantısında Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'e yakınlığını delil göstererek, hilâfeti Ensâr'dan aldınız. Onlar da size bunu verdiler. Şimdi ben de size aynı delili sunuyorum. Bizler Hz. Peygamber'e herkesten daha yakınız. Ensâr nasıl bu delili kabul edip, size hilâfeti bıraktıysa, siz de Allah'tan ve bu işi bize bırakın" dedi. Dolayısıyla biat etmeyeceğini ifade etti. Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine aşere-i mübeşşereden Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh, ona "Vallahi meziyetlerin, İslâm'daki önceliğin ve Hz. Peygamber'e olan yakınlığın seni bu işte haklı gösteriyor. Ne var ki insanlar bir defa bu adama biat etmiş oldular. Dolayısıyla gel sen de bu işe diğer insanlar gibi rıza göster" dedi. Bu sefer Hz. Ali "Ey Ebû Ubeyde! Sen bu ümmetin emînisin! Onun için Allah'tan kork zira bu işin yarını da var. İktidarı Hz. Peygamber'in evinden çıkarıp, kendi evlerinize götürmeniz doğru olmaz! Kur'an bizim evlerimizde nazil oldu. Bizler ilmi, fıkhi, dini biliyoruz ve bize farz kılınanla sünnetin yolundayız. Bu işi sizden daha iyi biliyoruz" dedi. Hz. Ali'nin sözlerini haklı bulan ensardan Beşir "Olay yerine gelip bu konuşmayı yapsaydın kimse sana itiraz etmez ve herkes sana biat ederdi diyerekten Hz. Ali'ye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Peygamber'in tekfin ve teçhiz işleriyle meşgul olduğunu dolayısıyla bundan ötürü gelemediğini ifade etmiştir. Bütün bu karşılıklı konuşmalardan sonra halife Hz. Ebû Bekir, "Şayet bu konuda benimle münakaşaya gireceğini bilseydim, bu işi istemez, üzerime almazdım. Fakat gördüğün gibi insanlar bana biat ettiler. Sen de ister biat et- ki biat edeceğini zannediyorum-, istersen de biat etmeyip, işine bak. Ben seni bu konuda zorlamayacağım" dedi.¹⁴⁴ Bununla birlikte tarihçi Mesûdî, Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'i hilâfeti almasından dolayı kınadığını, buna mukabil Hz. Ebû Bekir'in "Dediklerin doğrudur fakat ben iç savaşın çıkmasından korktum" diyerek mesuliyeti üzerine aldığını ifade eden bir rivayeti nakletmiştir.¹⁴⁵ Yukarıda zikredilen rivayetler dışında Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'e biat ettiği şeklinde rivayetler de bulunmaktadır. Özellikle Ümeyyeoğulları'ndan Ebu Süfyan'ın Kureyş içinde zayıf bir kabile olan Benî Teym'e mensup Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesini hazmedememiş ve Hz. Ali'yi hilâfetini ilan etmeye davet etmiştir. Ancak Hz. Ali, Ebû Süfyan'ın Müslümanlar arasında karışıklık

¹⁴⁴ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 46-47; İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Hâlifeler Dönemi*, 23. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2014, s. 35-36.

¹⁴⁵ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. II, s. 237.

çıkarmak istediğini belirterek bu davetini reddetmiş ve Hz. Ebû Bekir'i hilâfete uygun gördüğünü açıklamıştır.¹⁴⁶

Hz. Ebû Bekir'in Kureyş soyundan oluşu, Müslüman olmadaki önceliği, Hz. Peygamber'e yakınlığı, malı ve canıyla İslam'a hizmetleri Müslüman topluma başkanlık yapabilecek olgunlukta görünmesi ve benzeri özellikleri, onun halife seçilmesinde etkili olmuştur.¹⁴⁷ Esasında Hz. Ebû Bekir Benî Sâide toplantısından, uğruna mücadele verdiği seçimi kazanan bir reis gibi dönmedi. Zira toplantı yerine giderken hilafeti ele geçirme gibi bir niyet ve arzu taşımıyordu. Hz. Peygamber'in bir arkadaşına, "Ey Abdurrahman b. Semûre emirlik isteme! Bilesin ki eğer emirlik sana, istediğinden dolayı verilirse, İlahî yardımdan mahrum kalırsın. Eğer o sana peşinde koşmadan ve istemeden verilirse yardım görürsün", dediğine şahit olmuştur.¹⁴⁸

Gerek Benî Sakîfe çardağında yapılan toplantıda ortaya atılan görüşler gerekse hilâfetin Kureyşliliği ve Haşimoğullarının görüşü çerçevesinde Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi tarih boyunca tartışılmıştır. Ancak şu bir gerçektir ki halifenin nasıl belirleneceğine dair herhangi bir nass veya Hz. Peygamber'in bir kişiyi tayini söz konusu değildir.

3. Bireysel İtiraz Olarak Hz. Fatıma'nın Miras Talebi

Hz. Ebû Bekir Halife seçildiğinde Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'yla Hz. Peygamber'den kalan miras hususunda ihtilafa düşmüştür. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fâtıma Fedek arazisinin miras olarak kendisine verilmesi gerektiğini düşünmüş ve seçilen halife'den bunu talep etmiştir. Fakat Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in "*Peygamberler miras bırakmaz, onların bıraktığı sadakadır*"¹⁴⁹ şeklindeki hadisini delil göstererek talebini geri çevirmiştir.¹⁵⁰ Burada öncelikle Fedek arazisinin Hz. Peygamber dönemindeki konumunu ele almak uygun olacaktır. Hicretin yedinci senesinde vuku bulan Hayber'in fethi neticesinde Hz. Peygamber, Muhayyisa b. Mes'ûd isimli sahâbî'yi Fedek'te yaşayan Yahudileri İslam'a davet etmek amacıyla göndermişti. Fakat burada ikamet eden Yahudiler İslam'a girmeyi reddedip

¹⁴⁶ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 209; Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. II, ss. 9-11; Ayrıca bu konuda bk. Elşad Mahmudov, *İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Halifelik ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

¹⁴⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983, s. 31; Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", *Ankara, A.Ü.İ.F.D.*, 39 (1), (1999), s. 39.

¹⁴⁸ Buhârî, "Keffâretü'l-eymân", 10; Müslim, "Eymân", 19, "İmâre", 13.

¹⁴⁹ Buhârî, "Humus", 1, "Fedâilu'l-Ashâb", 12; Müslim, "Cihâd", 49, 53; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir*, C. II, s. 273.

¹⁵⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 21; Hüseyin Algül, "Fedek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, s. 294.

topraklarının yarısını vermek suretiyle anlaşma yapmayı teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber tekliflerini kabul edip alınan topraklar Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir.¹⁵¹ Bu topraklar savaş yapılmadan ele geçirildiği için "fey" statüsünde olmuş ve Hz. Peygamber'in tasarrufuna tahsis edilmiştir.¹⁵² Hz. Peygamber bu arazilerden gelen gelirleri pek çok ihtiyaç için kullanmıştır. Ehl-i Beyt'inin ve Haşimoğullarının geçimi için tasarrufta bulunduğu gibi maddi durumu yetersiz Müslümanları evlendirme işlerinde kullanmıştır.¹⁵³ Bunun haricinde fakir, miskin ve yolcuların ihtiyaçları için de harcamalarda bulunmuştur.¹⁵⁴ Fedek arazisinin Hz. Peygamber dönemindeki statüsü göz önüne alan yeni halife Hz. Ebû Bekir, bu durumu devam ettirmek istemiştir. Fakat daha sonraki süreçte Fedek olayı Sünnî-Şîî hilaflarından biri olmuş ve İslam tarihi kaynaklarına da yansımıştır. Bu bakımdan Sünnî ve Şîî kaynaklarında olayla ilgili birbirine zıt rivayetler bulunduğu gibi birbiriyle uyuşan rivayetler de mevcuttur. Konunun daha iyi anlaşılması için bu tür rivayetlerden bazılarını ele almak uygun olacaktır.

Sünnî kaynaklarda olan rivayetlerden bir kısmı şöyledir: Hz. Peygamber'in vefatından sonra ezvâc-ı tâhirât miraslarını alabilmek için Hz. Osman'ı Halife Hz. Ebû Bekir'e göndermek istemişlerdir. Fakat Hz. Âişe buna karşı çıkarak Allah'tan sakınmaları gerektiğini söylemiş ve Hz. Peygamber'in "Biz miras bırakmayız, Bizim bıraktığımız sadakadır"¹⁵⁵ "Bu mallar Ehl-i Beyt'in geçimi ve misafirlere sarf edilir. Ben vefat ettikten sonra bu mallar seçilen Emîr'e nakledilir ve tasarrufu ona ait olur" diye Hz. Peygamber'den işittiğini rivayet etmiştir.¹⁵⁶ Ömer b. Abdülaziz'den gelen bir rivayete göre ise Hz. Fâtıma daha Hz. Peygamber hayatta iken Fedek arazisini ondan talep etmiş fakat Hz. Peygamber bu talebini geri çevirmiştir.¹⁵⁷ Belazürî'de geçen bir rivayete göre ise tam tersine Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'e gelerek Hz. Peygamber'in hayatta iken kendisine Fedek arazisini hibe ettiğini söylemiş, hatta şahitlerini de getirmiştir, fakat Hz. Ebû Bekir şahitleri yetersiz bulmuş ve isteğini reddetmiştir.¹⁵⁸ Hz. Âişe'nin naklettiği ve pek çok hadis kitabında olan rivayet de şöyledir: "Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma, babasından kalan mirasını talep etmek amacıyla Ebû Bekir'e haber göndermişti. Bunun üzerine halife Hz. Ebû Bekir dedi ki: "Hz. Peygamber: 'Biz miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız sadakadır. Ancak Ehl-i Beyt bu maldan

¹⁵¹ Vakıdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, C. II, 706-707; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 15.

¹⁵² Haşr, 59/6; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. III, s. 301.

¹⁵³ Belâzürî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, nşr. 'Abdullâh Enîs et-Tabbâ'-Umar Enîs et-Tabbâ', Beyrut: Muessesetu'l-Ma'ârif, 1407/1987, s. 44.

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. I, ss. 431-433.

¹⁵⁵ Buhârî, "Meğazî", 14.

¹⁵⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 42; İsmail Altun, "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analizi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27, (2012), s. 4.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VII, s. 377.

¹⁵⁸ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 43.

yiyebilir.’ demiştir. Vallahi ben Hz. Peygamber’in sadakasını, O’nun dönemindeki hâinden değiştiremem. Ben de Resûlullah’ın sarf ettiği gibi onları sarf edeceğim.” Böylece Ebû Bekir, Fâtıma’ya mirasını vermemiştir.¹⁵⁹ Bundan dolayı Hz. Fâtıma Hz. Ebû Bekir’e kızdı ve vefatına kadar onunla konuşmadı. Hz. Peygamber’den altı ay kadar sonra vefat eden Fâtıma’nın cenazesini kocası Hz. Ali, Halife’ye haber vermeden geceleyin kıldırılmış ve toprağa defnetmiştir.¹⁶⁰ Rivayetlere bakıldığında Hz. Fâtıma’nın, Hz. Abbâs ve Hz. Ali ile birlikte mirasla alakalı Hz. Ebû Bekir’in huzuruna çıktığı görülmektedir. Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber’in mezkûr hadisine dayanarak mirası veremeyeceğini ancak Hz. Peygamber’in döneminde olduğu gibi buradan onları da istifade ettireceğini söyleyince Hz. Ali şöyle dedi: “Süleyman Davûd’a vâris olmuştur.¹⁶¹ Zekeriyya da ‘O bana vâris olsun; Ya’kûb hanedanına da vâris olsun’¹⁶²”. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir bu meslenin dediği gibi Hz. Ali’nin de bildiğini söylemiştir. Hz. Ali ise Kur’ân esas alınması gerektiğini söyleyince sessizce hepsi buradan ayrılmıştır.¹⁶³ Bir başka rivayete göre Hz. Fâtıma Hz. Ebû Bekir’den miras talep ettiğinde Hz. Ebû Bekir yukarıda zikredilen hadisi okumuş ve Hz. Fâtıma bunu duyunca miras talebinden vazgeçmiş ve vefatına kadar bir daha bu mesele hakkında herhangi bir şey söylememiştir.¹⁶⁴ Hz. Fâtıma’nın torunlarından Zeyd b. Ali bu mesele ile alakalı olarak şöyle demiştir: “Allah’a kâsem olsun ki işin başında ben bulunsaydım halife Hz. Ebû Bekir gibi karar verirdim”.¹⁶⁵

Şii kaynaklarına göre ise Fedek arazisi ve Hz. Fâtıma’nın miras talep etmesiyle alakalı Sünnî kaynaklardakine benzer rivayetler olduğu gibi çok farklı rivayetler de bulunmaktadır. Birkaçını burada örnek olarak vermek uygun olacaktır. Şii Ca’fer Sübhânî’ye göre Hz. Peygamber’in bıraktığı mirasla alakalı hadis sahih değildir. Bu hadisi uyduran da bizzat Hz. Ebû Bekir’dir.¹⁶⁶ Şiiilere göre Hz. Peygamber’in bıraktığı mirasın tek varisi Hz. Fâtıma’dır. Hz. Fâtıma dışında hiç kimsenin Hz. Peygamber’e varis olamayacağına inanmışlardır.¹⁶⁷ Bir başka rivayette zikredilen hadis sahih olsaydı Hz. Abbâs miras talebinde bulunup kısarak, kılıç

¹⁵⁹ Buhârî, “Meğâzî”, 38; Ebû Davûd, “Harâc”, 19; Müslim, “Cihâd”, 52.

¹⁶⁰ Buhârî, “Meğâzî”, 38; Müslim, “Cihâd”, 52.

¹⁶¹ Naml, 27/16.

¹⁶² Meryem, 19/6.

¹⁶³ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. II, s. 274; Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdilvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb fi Funûni’l-Edeb*, I-XXXIII, nşr. ‘Abdulmecîd Terhîni, C. XVIII, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424/2004, s. 260.

¹⁶⁴ Tirmizî, “Siyer”, 44.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. V, s. 290.

¹⁶⁶ Ca’fer es-Subhânî, *Buhûs fi’l-Milel ve’n-Nihal: Dirâse Mevdû’iyye Mukârene li’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye*, I-VIII, C. VI, 2. b., Kum: Muessesetu’l-İmâm es-Sâdık, 1424/2003, ss. 72-75.

¹⁶⁷ İbn Teymiyye, Ebu’l-‘Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. ‘Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcu’s-Sunneti’n-Nebeviyye*, I-IX, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, C. IV, Riyad: Câmi’atu’l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, 1406/1986, s. 205.

ve sarığın kendisine verilmesi gerektiği hususunda ısrar ettiğinde Hz. Ebû Bekir'in bu eşyaları Hz. Ali'ye vermesi caiz olmazdı.¹⁶⁸ Şiilere göre Hayber fethi neticesinde Hz. Peygamber kendisine ganimet olarak düşen Fedek arazisini Kur'an'da belirtildiği üzere, Allah'ın emri doğrultusunda Hz. Fâtıma'ya vermiştir. Kur'an'da buna işaret eden ayetler de şunlardır: "Akrobaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma."¹⁶⁹ "Öyle ise akrobaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."¹⁷⁰ Şiilere göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Fâtıma arasında miras meselesinden ötürü anlaşmazlık çıkmış ve Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar sürmüştür.¹⁷¹ Şiiler Peygamberler'in miras bırakmayacağı yönündeki görüşün hilafında Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Hz. Davûd'a varis olduğu ayetini delil olarak göstermişlerdir.¹⁷² Hz. Zekeriyya da kendisine ve Hz. Ya'kub'un nesline mirasçı olacak bir evladının olması için dualarda bulunmuştur.¹⁷³ Buradan hareketle peygamberlerin peygamberliği ilahî taraftan bir lütuf olarak almışlardır. Bu yüzden peygamberliğe kimse varis olamaz ama maddi anlamda bıraktıklarına varis olunabilir düşüncesine sahip olmuşlardır.¹⁷⁴ Yukarıda zikredilen rivayetlere bakıldığı vakit hem Sünnî hem de Şii rivayetlerinde kendi içinde bazı tenakuzlar görülecektir. Sünnî rivayetlerde "Biz miras bırakmayız, bizim bıraktığımız sadakadır" hadisindeki "biz"den kastedilenin sadece Hz. Peygamber mi, yoksa diğer peygamberleri de mi kapsadığı hususunda farklı rivayetler mevcuttur. Mesela Buhârî'de geçen ifadelerle göre sadece kendisini kastedilmişken¹⁷⁵ Tirmizî'de bütün peygamberlerin kastedildiği söylenmiştir.¹⁷⁶ Yukarıda zikredilen rivayetlerin bazılarında Hz. Fâtıma Fedek arazisini miras olarak talep etmiş¹⁷⁷, bazılarında ise Hz. Peygamber daha hayatta iken kendisine hibe ettiğini söylemiştir ki bu da bir çelişkidir.¹⁷⁸ Genelde kaynaklarda Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'e miras meselesinden dolayı küs kaldığı ve vefatına kadar

¹⁶⁸ Askerî, es-Seyyid Murtezâ el-'Askerî, 'Abdullâh b. Sebe' ve Esâtîru Uhrâ, I-II, C. I, 6. b., Beyrut: Dâru'z-Zehrâ, 1412/1991, s. 141; Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, ss. 73-78; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, I-XI, nşr. Muhammed İbrâhim, C. III, Bağdat: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1428/2007, ss. 194-199.

¹⁶⁹ İsrâ, 17/26.

¹⁷⁰ Rum, 30/38; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul: Der Yayınları, 1987, s. 67; Hüseyin Algül, "Fedek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, ss. 294-295.

¹⁷¹ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s. 72-73.

¹⁷² Neml, 27/16.

¹⁷³ Meryem, 19/5-6.

¹⁷⁴ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s. 72.

¹⁷⁵ Buhârî, "Meğâzî", 14.

¹⁷⁶ Tirmizî, "İlim", 19.

¹⁷⁷ Buhârî, "Meğâzî", 38.

¹⁷⁸ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 43.

konuşmadığı rivayet edilmektedir.¹⁷⁹ Fakat başka bir rivayete göre bu konuda konuşmadığı zikredilmektedir.¹⁸⁰ Buna mukabil ise Hz. Fâtıma hastalandığında Hz. Ebû Bekir'in onu ziyaret ettiği ve onunla helalleştiği de nakledilmektedir.¹⁸¹ Beyhakî de geçen rivayete göre ise Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekir'e, onun Hz. Peygamber'den duyduklarını daha iyi bildiğini söylemiş ve miras talebinden vazgeçmiştir.¹⁸²

Şii rivayetler arasında da bazı çelişkiler mevcuttur. Rivayetlerin bir kısmına göre Hz. Peygamber'in tek varisi Hz. Fâtıma iken¹⁸³ bazı rivayetlere göre ise Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'e ait kılıç, kısraç ve sarığını Hz. Ali'ye vermesini istemişlerdir. Böylece Hz. Peygamber'in miras bırakmasının caiz olduğuna delil getireceklerdi.¹⁸⁴ Bazılarına göre ise Hz. Peygamber'in ilmine Hz. Ali, mirasına ise Hz. Fâtıma varisi konumundadır.¹⁸⁵ Bazı rivayetlerde ise Hz. Peygamber'in ilmine kimsenin varis olamayacağı yönünde bilgiler nakledilmiştir.¹⁸⁶ Aynı konuda İmam Ca'fer es-Sâdık'tan naklettikleri bir rivayete göre "Peygamberler dirhem ve dinar değil, hadisleri miras bırakmışlardır."¹⁸⁷

Şii rivayetlerinde Hz. Fâtıma'nın Fedek arazisini miras olarak Hz. Ebû Bekir'den alamamasından dolayı kırıldığını ve vefatına kadar Halife ile konuşmadığı rivayet edilirken¹⁸⁸ diğer bazı rivayetlerde Hz. Fâtıma'nın Hz. Ebû Bekir'in kararına rıza gösterdiği nakledilmiştir.¹⁸⁹

Hz. Peygamber'in bıraktığı mirasın akıbeti hususunda hem Sünnî hem de Şii kaynaklarının ittifak halinde olduğu bazı rivayetler de mevcuttur. Mesela Şiiler Fedek arazisinin Hz. Peygamber tarafından İsrâ suresinin 26. âyeti gereği Hz. Fâtıma'ya verildiğini iddia etmişlerdir.¹⁹⁰ Bu konuda bazı Sünnî kaynaklar da aynı bilgiyi aktarmışlardır.¹⁹¹ Hem

¹⁷⁹ Buhârî, "Meğâzî", 38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 285; İbn Sa'd, II, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, ss. 273-274; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, XVIII, ss. 259-261.

¹⁸⁰ Mehmet Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, ss.219-223.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 289; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. X, s. 28.

¹⁸² Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I-XI, nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, C. VI, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003, s. 494; Değerlendirmeler için bkz. Altun, a.g.m., s. 12.

¹⁸³ Kummî, es-Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Alî b. el-Huseyn b. Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, I-IV, nşr. Huseyn el-A'lemî, C. IV, Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1406/1986, s. 192.

¹⁸⁴ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s. 73, 78.

¹⁸⁵ Kummî, *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, C. IV, ss. 192.

¹⁸⁶ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s. 73.

¹⁸⁷ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s.75.

¹⁸⁸ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s. 73.

¹⁸⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, C. III, s. 196.

¹⁹⁰ Gölpınarlı, a.g.e., s. 67.

¹⁹¹ Belâzürî, s. *Futûhu'l-Buldân*, 43.

Sünnî hem de Şîî kaynaklarda Hz. Fâtîma'nın istediği halde Fedek arazisinin kendisine miras olarak verilmediği zikredilmektedir.¹⁹²

Yukarıda da ifade edildiği üzere sünnî rivayetlerde Hz. Fâtîma'nın miras meselesinden dolayı Hz. Ebû Bekir ile vefatına kadar konuşmamıştır, hatta vefat ettiğinde Hz. Ali, onun ölümünü Hz. Ebû Bekir'den gizleyerek geceleyin cenazesini kıldırması ve defnetmiştir.¹⁹³ Şîîler de bu konuda aynı fikirleri paylaşmaktadır.¹⁹⁴ Bazı Sünnî kaynaklara göre Hz. Fâtîma'nın vefatından önce Hz. Ebû Bekir'in onunla konuştuğu ve helalleştiği rivayet edilmiştir.¹⁹⁵ Bu konuda bazı Şîî ravileri de hemfikirdir.¹⁹⁶

Yukarıda zikredilen rivayetler değerlendirildiğinde, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtîma arasında meydana gelen Hz. Peygamber'in bıraktığı miras konusundaki anlaşmazlıkta halifenin Hz. Fâtîma'nın talep ettiği mirası vermediği, bu uygulamasında Hz. Peygamber'in sünnetini esas aldığı görülmektedir.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Fâtîma'nın hakkını yememiş ancak Hz. Peygamber'in uygulamasını devam ettirerek Ehl-i Beyt'ini de buradan istifade ettirmeye devam etmiştir.

Hz. Peygamber'in mirasını talep edebilecek konumunda sadece Hz. Fâtîma değildi. Aynı zamanda ezvâc-ı tâhirât'tan hayatta olanlar da potansiyel varis konumundadır. Eğer Hz. Ebû Bekir mirastan sadece Hz. Fâtîma'yı mahrum etseydi o vakit bir haksızlıktan bahsetmek mümkün olacaktı. Fakat ezvâc-ı tahirât'ın içinde kızı Hz. Âişe de mevcut olduğu halde ona dahi Hz. Peygamber'in mirasından takdir etmemiştir. Bu bakımdan kasten Hz. Fâtîma'nın mirastan mahrum edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle Hz. Ebû Bekir'in Hz. Fâtîma'ya karşı hususî bir olumsuz tavrı söz konusu olmamıştır.

Bu konuda üzerinde durulması gereken hususlarından birisi de sadece Hz. Fâtîma tarafından böyle bir hakkın iddia edilmesi ve Halife'den mirasın ısrarla talep edilmesi meselesidir. Diğer yandan Hz. Âişe'nin konuyla alakalı hadisi hatırlatması üzerine Hz. Peygamber'in hanımlarından hiç birisi miras iddiası ile Hz. Ebû Bekir'in yanına gitmemişlerdir. Fakat Şîî kaynaklarına bakıldığında ısrarla Hz. Fâtîma'nın miras talep ettiği

¹⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Altun, a.g.m., s. 17.

¹⁹³ Buhârî, "Meğâzî", 38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 286.

¹⁹⁴ Ca'fer es-Subhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal*, C. VI, s. 73-74.

¹⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 289; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. X, s. 28.

¹⁹⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, C. III, s. 196; Ayrıca Sünnî ve Şîîlerin ittifak ettiği rivayetler hususunda bkz. Altun, a.g.m., 17-18.

anlaşılmaktadır. Kendi içinde de pek çok tenakuz ve çelişkiyi barındıran rivayetlerden böyle bir netice çıkmaktadır.

Şiîlerin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber Hz. Fâtıma'ya Fedek arazisini hayatta iken hibe etmiş olsaydı başta Hz. Âişe olmak üzere pek çok sahabînin bundan haberdar olması gerekirdi. Fakat kaynaklara bakıldığı vakit böyle bir durum söz konusu değildir.

Hz. Fâtıma'nın miras talebi, Hz. Ebû Bekir'in yanına kiminle gittiği, red cevabı alması üzerine vefatına kadar Hz. Ebû Bekir ile konuşup konuşmaması, cenaze namazının kimin tarafından kıldırıldığı ve nasıl defnedildiği gibi konularda Sünnî ve Şiî kaynakların ihtilaf ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁷

4. Hilâfet Tartışmasında Kırtâs Hadisesi İddiası

İslam tarihide özellikle itikadî ve siyasî fırkaların oluşumu neticesinde Hz. Ebû Bekir'in Hilafete gelmesiyle Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiği, bunun en büyük sebebinin de Hz. Ömer olduğuyla ilgili bir iddia ortaya atılmıştır. Bu iddianın sahibi olan Şiîler delil olarak Hz. Peygamber'in vefatına takaddüm eden günlerde gerçekleştiği varsayılan Kırtâs hadisesini göstermişlerdir.

Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce rahatsızlığı esnasında meydana geldiği rivayet edilen bazı hususlar vardır. Bunlardan birisi Vasiyetnâme veya Kırtâs hadisesi olarak geçmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber, rahatsızlığının şiddetlendiği bir gün vasiyetini yazdırmak için kâğıt ve kalem getirilmesini istemiştir. Yanında bulunan ashâbın içinde Hz. Ömer de vardı. Hz. Ömer ve onun gibi düşünen bir kısım sahâbî buna gerek olmadığını, Hz. Peygamber'in bunu talep etmesinin de rahatsızlığının şiddetinden dolayı olduğunu söyleyerek Kur'ân ve sünnetin kaynak olarak yeteceğini ifade etmişlerdir. Orada bulunan bazı sahâbîler ise tam tersi kanaat belirtince aralarında bir münakaşa ve ihtilaf söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber yanında tartışılmasından rahatsızlık duymuş ve kendisini yalnız bırakmalarını istemiştir. Sahâbîler de onun isteği üzerine dağılmış ve Hz. Peygamber vasiyet yazdırmamıştır.¹⁹⁸ Kâğıt anlamına gelen "kırtâs"tan dolayı bu hadise "Kırtâs Vak'ası" olarak isimlendirilmiştir. Daha sonraki asırlarda siyasî ve îtikadî fırkaların zuhur etmesi neticesinde çokça üzerinde durulan ve tartışılan meselelerden birisi Kırtâs hadisesi olmuştur. Özellikle Şiâ, Hz. Ali'nin Hilafet hususunda hak sahibi olduğu ile ilgili iddialarını bu olaya dayandırmıştır. Şiîlere göre şayet Hz. Peygamber'e kâğıt kalem getirilseydi vasiyetinde Hz.

¹⁹⁷ Altun, a.g.m., s. 25.

¹⁹⁸ Buhârî, "Meğâzî", 85; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 213-215.

Ali'yi Halife olarak bırakacaktı. Bu yüzden Şiîler Hz. Ömer'in buna engel olduğunu ve ilk iki Halife'nin Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiğini iddia etmişlerdir.¹⁹⁹ Ehl-i sünnet âlimleri ise bu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır. Onlara göre eğer ilgili konu dinin temel hususlarıyla ilgili olsaydı Hz. Peygamber bunu mutlaka ifade eder ve vasiyette bulunmaktan vazgeçmezdi. Din tamamlanmıştı dolayısıyla ashabın ve Müslümanların kahir ekseriyeti de bu konuya Şiîlerden farklı yaklaşıtlarını söylemişlerdir.²⁰⁰

Kırtâs hadisesiyle ilgili İbn Sa'd'ın meşhur eseri Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir'inde birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Cabir b. Abdullah'ın rivayetine göre Hz. Peygamber vefatına yakın hastalığı sırasında kendisinden sonra ümmetinin sapmaması için vasiyet yazdırmak üzere bir sahife istemiştir. Bunun üzerine evde bulunanlar aralarında konuşmaya ve tartışmaya başlamışlar. Konuyla alakalı Hz. Ömer de bir şeyler söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber vasiyet yazdırmaktan vazgeçmiştir.²⁰¹ Aynı konuda Hz. Ömer'in de rivayeti mevcuttur. Hz. Ömer hadiseyi şöyle dile getirmiştir: "Hz. Peygamber'in huzurunda oturuyorduk. Aynı odada perdenin arkasında kadınlar da vardı. Hz. Peygamber, yedi ayrı kuyudan su getirip beni yıkayın diye bir talepte bulundu. Daha sonra bana divit ile kalem getirin ki sapmamanız için size bir vasiyet yazdırayım. Bunun üzerine kadınlar, Hz. Peygamber'in isteğinin yerine getirilmesini istediler. Ben de onlara susun! Siz Hz. Peygamber rahatsızlanınca gözyaşlarınız kuruyuncaya kadar ağlar, iyileşince de rahatsız edersiniz dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber bize "Onlar sizden iyidir" dedi".²⁰²

Konuyla alakalı Hz. Ali'nin rivayeti de manidardır. "Hz. Peygamber'in rahatsızlığı artınca benden üzerine yazı yazılabilecek bir deri getirmemi istedi ve ümmetinin kendisinden sonra sapmayacağı bir takım şeyleri yazdıracağını ifade etti. Durumu ağır olduğundan vefat eder ve yetişemem diye korktum ve söylenenlerin bir bölümünü hafızamda tutabileceğimi ifade ettim. Bunun üzerine Hz. Peygamber namaz, zekât ve köleler hakkında bazı vasiyetlerde bulundu, bu sırada başı kucağımda idi. Bu vaziyette iken vefat etti. Ruhunu teslim ederken şehadet getirilmesini tavsiye etti. Şehadet getirene ateşin haram olacağını ifade etti."²⁰³ Hz. Ali'nin rivayetine bakıldığında imamet veya hilafetle alakalı herhangi bir sözün geçmediği görülmektedir.

¹⁹⁹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi -1, (Hz. Muhammed Dönemi)*, 3. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2009, s. 402.

²⁰⁰ Mehmet Salih Arı, "Sünnî ve Şiî Kaynaklarına Göre Hz. Ömer ve Kırtâs Olayı", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C. II, Sivas, 2018, s. 323.

²⁰¹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 213.

²⁰² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 214.

²⁰³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 214.

Kırtâs hadisesiyle alakalı en meşhur rivayetler Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen üç rivayettir. Bunların kendi içinde bazı farklılıkları söz konusudur. Said b. Cübeyir Abdullah b. Abbâs'tan şu şekilde rivayette bulunmuştur: *“Perşembe günü! Sen Perşembe günü nedir bilir misin? O gün Hz. Peygamber'in hastalığı şiddetlendi. 'Bana kâğıt ve hokka getirin. Size öyle bir vasiyet yazayım ki, ondan sonra ebediyen sapmazsınız' buyurdu. Orada olanlar kendi aralarında tartışmaya başladılar. Hâlbuki bir peygamberin yanında tartışma yaraşmaz. “Onun nesi var? Sayıklıyor mu acaba? Onun durumunu anlayın” dediler. Bunun üzerine tekrar tekrar durumunu sormaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Beni bırakın! Benim bulunduğum durum, beni davet ettiğiniz durumdan daha iyidir.” dedi ve üç şey vasiyet etti: “Arap yarımadasından müşrikleri çıkarın. Gelen heyetleri benim mükâfatlandırıdığım gibi mükâfatlandırın.” Üçüncüsünü söylemedi. Bilemiyorum kendisi söyledi de ben mi unuttum yoksa kendisi bilerek mi söylemedi?”²⁰⁴ Konuyla ilgili Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen ikinci rivayet şu şekildedir: *“Perşembe günü! Sen Perşembe gününün ne olduğunu bilir misin?” Ravi dedi ki: İbn Abbas'ın yanaklarına inci gibi dökülen gözyaşlarına bakar gibiyim. “Hz. Peygamber bana, hokkayla bir kürek kemiği getirin. Size öyle bir vasiyet yazayım ki, ondan sonra ebediyen sapmayasınız:’ dedi. Orada bulunanlar, “Hz. Peygamber sayıklıyor dediler”.²⁰⁵ Üçüncü rivayet ise itikadî fırkaların üzerine çokça durduğu rivayettir: *“Hz. Peygamber'in vefatına neden olan hastalığı sırasında evinde Ömer b. el-Hattab ile birlikte bazı erkekler de vardı. Hz. Peygamber onlara, “Bana (yazı malzemesi) getirin. Size benden sonra sapıtmayacağınız bir yazı yazdırayım” dedi. Hz. Ömer, “Hz. Peygamber'in hastalığı şiddetlenmiştir. Yanımızda Allah'ın kitabı var. Allah'ın kitabı bize yeter” dedi. Bazıları da onu desteklediler. Bu konuda ihtilaf çıktı. Diğer bir kesim, “Hz. Peygamber'e (yazı malzemesi) getirin. Size, bir yazı yazsın da hiç bir zaman yolunuzu şaşırmasınız!” dediler. Onların bu şekilde tartışmaları Hz. Peygamber'in hoşuna gitmedi. Onlara yanından çıkmalarını emretti”.²⁰⁶***

Yukarıda zikredilen rivayetlerin bir yönüyle birbirine benzediğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in kâğıt kalem getirmelerini istemesi her üç rivayette mevcuttur. Bir vasiyet yazdırmaktan üç rivayette de bahsedilmiştir. Vasiyetinin kendisinden sonra insanların sapmaması ile alakalı olacağı, vasiyetini yazacağını dile getirmesinden sonra huzurunda bir tartışmanın çıktığı da rivayetlerdeki ortak noktalardandır. Bunların yanı sıra

²⁰⁴ Müslim, “Vasiyye”, 5/20.

²⁰⁵ Müslim, “Vasiyye”, 5/21.

²⁰⁶ Müslim, “Vasiyye”, 5/22; Mehmet Salih Arı, “Sünnî ve Şii Kaynaklarına Göre Hz. Ömer ve Kırtâs Olayı”, s. 325-326.

rivayetlere bakıldığında bazı farklılıkların da olduğu göze çarpmaktadır. Mesela birinci rivayette Hz. Peygamber bazı vasiyetlerde bulunacağını söylese de bunun imamet ve hilafetle ilgili olacağına dair herhangi bir söz ağzından çıkmamıştır. Başka bir ifadeyle kendisinden sonra filan kişiyi Halife tayin ettiği ile ilgili veya onunla alakalı herhangi bir ima dahi söz konusu değildir. Ayrıca birinci ve ikinci rivayette Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetinin kendilerine yeteceği ile ilgili herhangi bir ibare mevcut değildir.

Konuyla alakalı değerlendirmede bulunan Mehmet Salih Arı Hoca şu tespitlere yer vermektedir: “Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen ilk iki rivayette Hz. Ebû Bekir'in yardımcısı konumunda olan Hz. Ömer'in adı geçmemektedir. Dolayısıyla asıl üzerinde tartışılan rivayet Hz. Ömer'in adının geçtiği üçüncü rivayettir. “Hz. Peygamber'in sayıkladığı” ifadesi Hz. Ömer'in adının bulunmadığı ilk iki rivayette geçmesi manidardır. Ayrıca adının zikredildiği üçüncü rivayette onun yerine “hastalığı ağır bastı” ifadesi geçmektedir. Bu bakımdan yukarıdaki rivayete kıyasen bu ifade daha itinalı olmuştur. Yukarıda İbn Sa'd'da geçtiği zikredilen rivayetlerde de çelişkili ifadeler mevcuttur. Mesela Cabir b. Abdullah'tan gelen rivayette Hz. Ömer ile ilgili “bir şeyler söyledi” ifadesi mevcuttur. Diğer kaynaklarda olduğu gibi açık bir şekilde ne dediği rivayet edilmemiştir. Hz. Ali'den gelen rivayette ise imamet veya Hilafetle ilgili bir ibare yoktur.²⁰⁷ Ayrıca konuyla ilgili İbn Sa'd'da geçen rivayetlerin analizi üzerine araştırma yapan Şaban Öz Hoca da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Kendisine göre şayet Hz. Peygamber ümmetin dalaletine düşmemesi adına bir vasiyet yazdıracak olsaydı yirmi üç sene boyunca dile getirmediği konuyu son günlerine bırakmaz daha önce açıklardı. Rivayette, tartışma başladıktan sonra Hz. Peygamber'in vasiyeti yazdırmaktan vazgeçtiği hususu ise başka bir soruyu akla getirmektedir. Ümmetine düşkünlüğü ile bilinen Hz. Peygamber dalaletine düşmemeleri için bir vasiyet yazdıracak iken yanında bulunanların tartışmasından dolayı bundan vazgeçmesi, onun mesuliyetiyle bağdaşmaz. Ayrıca Hz. Peygamber'in pazartesi günü vefat ettiği hususunda bütün kaynaklar ittifak halindedir.²⁰⁸ İlgili vasiyeti yazdırmak istediği günün Perşembe olduğu rivayet edilmiştir. Buna göre vasiyeti yazdırmak isteyip vazgeçtiği ile vefatı arasında dört gün vardır. Bu kadar önemli olduğu iddia edilen bir konuyu bu dört günlük süre zarfında Hz. Peygamber'in neden tekrar dile getirmediği noktasında istifham oluşmaktadır. Kaldı ki Hz. Peygamber'in bu süre içinde

²⁰⁷ Mehmet Salih Arı, “Sünnî ve Şîî Kaynaklarına Göre Hz. Ömer ve Kırtâs Olayı”, s. 325-327.

²⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. IV, s. 303; İbn Mace, “Sünen”, I, 519; İbn Abdilber, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, C. I, s. 47; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, C. XVIII, s. 252; İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. II, s. 710.

mescide geçip hutbe irad ettiği de vakidir. Bu açıdan rahatsızlığı buna mani değildi demektir.²⁰⁹

Sünnî kaynaklarda kırtâs hadisesiyle ilgili geçen bilgiler yukarıdaki rivayetler ışığındadır. Ancak Şîî rivayetlerinde kırtâs hadisesi pek önemi haiz bir mesele olarak ele alınmış ve özellikle Hz. Ömer'i suçlamış hatta onu Hz. Peygamber'in vasiyetine karşı çıktığı için küfürle itham etmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber'in kalem ve yazı yazılabileceği kürek kemiğinin getirilmesini istemesi ve Hz. Ömer'in buna karşı çıkması küfre girmesi için yeterlidir ve onu halife ve imam olarak görenler de cehalet ve sapkınlık içinde olmuştur.²¹⁰ Şîî müellifi olan el-Meclisî aynı eserinde ele aldığı başka bir rivayette olayı bizzat Hz. Ömer'in anlattığını iddia etmiş ve şöyle nakletmiştir: "Hz. Peygamber rahatsızlandığında yerine Hz. Ali'yi bıraktığını açıklayacaktı. İslam'ı düşünerek ben engel oldum. Kâbe'nin sahibine kalem olsun ki Kureyş Hz. Ali'nin şahsında birleşmezdi. Eğer Hz. Peygamber onu iş başına getirseydi bütün Araplar buna karşı çıkardı. Hz. Peygamber bunu bildiğinden dolayı vasiyetinden vazgeçti."²¹¹

Şiîlerin bu tutumu sadece Hz. Ömer hakkında değildir. Onlar aynı zamanda kırtâs hadisesinden dolayı ilk üç halifenin hepsini büyük cürüm işlemiş olarak görmüşlerdir. Allah'ın tayin ettiği ve Hz. Peygamber'in bildireceği imamı ret etmişlerdir. Dolayısıyla Allah'ın emrettiğini kabul etmemek Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da olsa küfür ve irtidata gitmek manasını taşımaktadır. Şiîlerin çoğunun ilk üç halife'ye karşı olmalarının ve düşmanlık beslemelerinin ana sebebi kırtâs hadisesidir.²¹² Mezheplerin teşekkülü neticesinde asıl delil olarak iddia edilen²¹³ bu tür fikirlerin sahabe arasında yaşanmadığı, birbirlerini bu hadiseden dolayı gasıp ve ve halifenin tayini engellemekle suçlamadıkları bir gerçektir. Eğer burada herhangi bir zulüm veya gasıp söz konusu olsaydı önce sahâbîlerin buna karşı çıkması gerekiyordu. Hatta kırtâs ile alakalı böyle bir durum söz konusu olsaydı önce Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi üzerine Hz. Ali'nin bu olayı anlatması ve delil olarak kullanması gerekirdi ki böyle bir durum söz konusu değildir. Daha sonraki asırlarda Şiîlerin siyasî bir malzeme olarak kullandıkları ve bununla ilgili yorumlar ürettiği anlaşılmaktadır.²¹⁴ Bununla birlikte

²⁰⁹ Şaban Öz, "Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkidi-İbn Sa'd Özelinde", *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl. 2, S. 3, (2009), s. 282-283.

²¹⁰ el-Meclisî, Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr: el-Câmi'a li-Dureri Ahbâri'l-Eimme'ti'l-Athâr*, I-CX, C. XXII, 3. b., Beyrut: Muessesetu'l-Vefâ'/Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1403/1983, s. 474.

²¹¹ el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, C. XXXVIII, s. 157.

²¹² Murat Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, 1. b., İstanbul: Nesil Yayınları, 2013, s. 45.

²¹³ İlyas Üzüm, "Mezhep" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. XXIX, 534-537.

²¹⁴ Sarıcık, a.g.e., s. 48.

mantikî açıdan konuya yaklaşıldığında Hz. Peygamber'in vasiyet yazdırmak istediği ve bundan vazgeçtiği yönündeki rivayet doğru kabul edilirse buradan Hz. Ali'yi Halife olarak tayin ettiğini anlamak nasıl mümkün olur? Varsayım üzerine bir okuma söz konusu olur ki bu da Hz. Peygamber'in bizzat kendisine saygısızlık ve itham olur. Zira ne yazdırmak istediğini ancak kendisi bilir. Ayrıca bu durum mantık kurallarına da terstir. Çünkü ortada hilafetle ilgili söylenmiş herhangi bir söz veya isim söz konusu değildir.

Bütün bu rivayetlerin ışığında kırtas hadisesinin sonraki asırlarda siyasî bir malzeme olarak üretilip kullanıldığını söylemek mümkündür. Hem Şîî hem de Sünnî kaynaklarda bir vasiyetten bahsedilmiş ve bu doğrultuda Hz. Peygamber'in tavsiyeleri nakledilmiştir. Ancak sonraki asırlarda, söylemiş olduğu bu tavsiyeleri ile birlikte kırtasla ilgili çeşitli rivayetler de üretilmiş ve siyasî bir malzeme olarak kullanılıp mübalağa edilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi neticesinde başta Hz. Ali olmak üzere sahâbilerden hiç kimsenin bunu dile getirmemesi bu hadisenin vukuunu şüpheli kılmaktadır.

5. Hz. Ebû Bekir'in Hilafetine Karşı Gadîr-i Hum Hadisesinin Delil Olarak İleri Sürülmesi

a. Gadîr-i Hum Hadisesi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir hilafet makamına getirilmiştir. Daha önce de değinildiği üzere hilafetine karşı bazı itirazlar söz konusu olmuştur. Bunlardan birisi de Hz. Ali özelinde Haşimoğullarının itirazıdır. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e biatını bir süre geciktirmiştir, zira ona göre hilafet makamına uygun aday kendisiydi.²¹⁵ Ayrıca Hilafet gibi önemli bir makama getirilecek şahıs hususunda Haşimoğullarına danışılmalıydı. Çünkü kendileri Hz. Peygamber'in yakınlarıydılar. Özellikle de Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hem amcaoğlu hem de damadı idi. Üstelikte küçük yaştan beri Hz. Peygamber'in yanında olmuş ve daha sonra ilk Müslümanlardan olup İslam dinine pek çok hizmette bulunmuştur. Bununla birlikte Haşimoğullarının bu davranışı Hz. Peygamber tarafından konuyla alakalı herhangi bir beyanından zuhur etmemiştir. Tam tersine toplumun siyasî konjonktürü ve geleneği belirleyici olmuştu. Buna göre bir kabilenin lideri vefat ettiği zaman onun yerine yakınlarından birisi seçilirdi ve çoğu zaman oğlu veya kardeşi olurdu. Bu uygulama gereği Haşimoğulları da Hz. Peygamber'in tek başına kurup geride bıraktığı İslam devletinde akrabaları olarak yönetim hususunda hak sahibi oldukları düşüncesine kapılmışlardır.²¹⁶ Ancak burada özellikle vurgulanması gereken hususlardan birisi Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatını uzatarak

²¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, ss. 28-29.

²¹⁶ Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Meselesinde Gadîr-i Hûm Olayı*, s. 15.

muhalefetini sadece düşünce planında yapmış olması ve herhangi bir fiilî veya siyasî muhalefette bulunmayışıdır.²¹⁷ Bununla birlikte Hz. Ali'nin bu hususta zikrettiği veya ima ettiği herhangi bir nass söz konusu değildir. Şayet böyle bir şey olsaydı mutlaka onu dile getirir ve delil olarak kullanırdı.²¹⁸ Böyle bir durumdan söz eden herhangi bir rivayet yoktur. Böyle bir nass söz konusu olsaydı uygulanması için Hz. Ali'ye en başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer yardım eder ve buna muhalefet gösterecek olanlara tepkilerini koyarlardı.²¹⁹

İslam mezheplerinin ortaya çıkmasıyla birlikte hilâfet veya imamet meselesi hep üzerinde tartışılan bir mesele haline dönüştürülmüştür. Gerek Ehl-i Sünnet gerekse Hâriciler ve Şiâ grupları hilafet hakkı hususunda birbirinden farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Mesela Ehl-i sünnete göre Hz. Peygamber hilâfeti herhangi bir kişiye vasiyet etmemiştir. Bununla birlikte bu hakkın Kureyş'e ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun dayanağı da “İmamlar Kureyş'tendir” hadisidir.²²⁰ Ancak bu hadisin sıhhati tartışmalı olduğu ve hadisten ziyade Arapların kullandığı bir söz ve deyim olduğu hususunda kanaatler de mevcuttur.²²¹ Hâriciler, hilâfetin Müslümanların reyine bırakılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²²² Şiîler ise imameti en önemli meselelerden biri olarak kabul etmiş ve Hz. Ali ile onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu savunmuşlardır. Şiâ'nın fırkaları arasında bu konuda görüş ayrılığı olmakla birlikte Hz. Peygamber'in hayatta iken kendisinden sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiği yönünde açıktan ya da îmâ yoluyla Müslümanlara bildirdiği ileri sürülmüştür. Durum böyle olmakla birlikte Müslümanlar Hz. Ebû Bekir'e biat ederek Hz. Ali'nin hakkını gasp etmişlerdir.²²³

²¹⁷ Süleyman Genç, “Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı”, *Hız. Ali Sempozyum Bildirileri, Hız. Ali - Sempozyum Bildirileri*, ed. Rıza Savaş, İzmir, 2009, s. 289.

²¹⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II*, s. 46.

²¹⁹ Ahmed Ağrakça, *İlk Halife Kim Olmalıydı Tartışması ve Hz. Ebû Bekir'in Hilâfet Dönemi*, 1. b., İstanbul: Akdem Yayınları, 2013, s. 60.

²²⁰ Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid el-Ezdî'nin *Kitâbu'l-Câmi*'i ile birlikte), I-XII, nşr. Hâbibü'r-Rahmân el-A'zamî, C. XI, 2. b., Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983, s. 58 (Hadis No:19903); Ebû 'Abdillâh Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten*, I-II, nşr. Semîr b. Emîn ez-Zuheyri, C. I, Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1991, s. 121 (Hadis No: 287); İsrâfil Balcı, “İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir” İddiasının Kritiği”, *Samsun, O.M.Ü.İ.F.D.*, S. 40 (2016), ss. 7-8.

²²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Said Hatipoğlu, “İslam'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşliliği”, s. 160-161; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 5. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2003, s. 135.

²²² Şehrîstânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdilkerîm eş-Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, nşr. Ahmed Fehmî Muhammed, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1992, s. 25; Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 2. b., Ankara: Pozitif Matbacılık, 2001, s. 87-90.

²²³ Demircan, “Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hüm Olayı”, s. 17; Mustafa Öz- Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 201-203.

b. Şiîlerin Kaynaklarında Gadir-i Hûm Hadisesi

Şiîlere göre Hz. Peygamber Veda haccı dönüşünde Gadir-i Hûm denilen mevkide yaptığı konuşmada Hz. Ali'yi yerine bıraktığını açıktan söylemiştir. Bu konuşmayı da nass olarak kabul etmişlerdir. Gadir-i Hûm Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe olarak isimlendirilen bölgeye 4 km. mesafede olan bir yerdir. Burası yağmurun sıkça yağması nedeniyle bataklık ve sazlık haline dönüşmüş bir gölcüktür.²²⁴ Malum olduğu üzere Hz. Peygamber Hz. Ali'yi İslam'ı tebliğ amacıyla Yemen bölgesine görevli olarak göndermişti. Bu bölgenin İslamlaşması noktasında Hz. Ali'nin önemli hizmetleri olmuştur.²²⁵ Ancak burada iken eline geçen ganimetlerle ilgili yaptığı bazı tasarrufları hususunda Müslümanlar tarafından tenkit edilmiştir. Mesela önemli görevlerde bulunan bazı şahıslara ganimetlerden fazla pay takdir etmesi, komutanın payına (Safıyy) düşen ganimet olarak bir cariye alması, ganimet olarak elde edilen develere binilmesini yasaklaması ve ganimet olarak elde edilen bazı mallarının taksimatında bulunmaması gibi sebeplerden dolayı kendisiyle birlikte sefere iştirak edenlerce tenkit edilmiştir. Bu eleştiriler dedikoduya dönüşüp büyüyünce Hz. Peygamber bunu kesmek ve münafıkların propagandalarına malzeme vermemek adına Gadir-i Hûm denilen mevkide mola vermiş ve burada bir konuşma yapmıştır.²²⁶ Rivayete göre Hz. Peygamber, deve semerlerinden yapılan bir minbere çıkıp konuşmasını yaptıktan sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına alıp elini tutarak “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol*” demiştir.²²⁷ Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine orada bulunan sahâbîler Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Bunların içinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer de vardı.²²⁸ Hatta Şiîlerin bazı kaynaklarında Hz. Ali'yi tebrik ettikten sonra biatte bulunan yüz bin insandan bahsedilmiştir.²²⁹

Daha sonra Mekke istikametine hareket edilmiş ve yolda iken: “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim*” âyeti-i kerimesi nazil olmuştur.²³⁰

²²⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, “*Gadir-i Hûm*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, s. 279-280.

²²⁵ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, C. III, s. 1100, 1120-1121.

²²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, ss. 104-106; Ahmet Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 1. b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019, s. 192-193.

²²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 208-214; a.g.e., C. VII, ss. 335, 347-350.

²²⁸ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, C. XXVIII, ss. 98-99; C. XXXVII, ss. 118-119.

²²⁹ Emîni, Abdülhuseyn Ahmed el-Emîni en-Necefi, *el-Gadir fi'l-Kitâb ve's-Sunne ve'l-Edeb*, I-XI, C. I, Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1414/1994, ss. 25, 27-33.

²³⁰ Mâide, 5/3.

Bir başka rivayete göre ilk Şîî müfessirlerinden sayılan Furât el-Kûfi yukarıda geçen “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*” sözünün Hz. Peygamber’e insanlara bildirmek üzere vahiy olarak geldiğini ancak Hz. Peygamber’in insanlara açıklamasından korkması üzerine Cebrail a.s. gelip ona şu âyeti getirdiğini iddia etmiştir:²³¹ “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.*”²³²

Bazı Şîîlere göre bu âyet Hz. Ali’nin hilafetine delalet eder ve o şekilde insanlara tebliğ edilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber’in bunu gizlemesi Allah tarafından uyarılmasına sebep olmuştur.²³³

Şîî müellif Tabersî’nin rivayetine göre Gadîr-i Hum hadisesini anlatan diğer Şîî rivayetlerini de adeta özetleyerek şöyle demektedir: Hz. Peygamber hac vazifesini ifâ ettikten sonra Medine istikametine doğru hareket etmiştir. Gadîr-i Hum denilen mevkiye varınca vahiy meleği Cebrail gelip Hz. Peygamber’den Hz. Ali’yi kaldırıp imam tayin etmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ümmetinin Cahiliye devrinden yeni çıktığını söylemesine karşılık olarak bunun ruhsat olmayıp azimet olduğu kendisine bildirildi. Ardından da Mâide suresinin üçüncü âyeti nazil oldu. Bu hadise üzerine Hz. Peygamber konaklama, hayvan otlatma ve su teminatı hususunda elverişli olmayan Gadîr-i Hum denilen mevkide konaklamaya karar verdi. Burada bulunan sık ağaçlarının dibini temizleyip oturmaları ve yüklerini bir araya getirmeleri için emir vermiştir. Bunun üzerine gereği yapılıncı Hz. Peygamber müezzine insanları davet etmesi için emir verdi. İnsanlar da davetine icabet edip toplandılar. Hava çok sıcak olduğundan toprak aşırı derecede ısınmıştı. İnsanlar da bu yüzden elbiselerini ayaklarına sarmışlardı. Hz. Peygamber yığılan yüklerin üzerine çıktı ve Hz. Ali’ye nida etti. Hz. Ali gelip Hz. Peygamber’in sağına oturdu. Hz. Peygamber de Allah’a hamd ederek konuşmasına başladı. “*Ben davet edildim, icabet etmem yakındır. Sizin aranızdan ayrılmam yakındır. Sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız Allah’ın kitabını ve Ehl-i Beyt’imi geride bırakıyorum. Bu ikisi Havuz başına varıncaya kadar birbirinden ayrılmayacaklardır.*” Sonra sesini yükselterek konuşmasına şöyle devam etti: “*Bilmez misiniz; şehâdet etmez misiniz ki, ben hepimizin, her mü’minin üzerinde kendisinden*

²³¹ Furât el-Kûfi, Ebu’l-Kâsım Furât b. İbrâhîm b. Furât el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi*, nşr. Muhammed el-Kâzım, 2. b., Tahran: Vezâretu’s-Sekâfe ve’l-İrşâdi’l-İslâmî, 1416/1995, ss. 129-131.

²³² Mâide, 5/67.

²³³ Tabersî, Ebû ‘Alî el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma’u’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, I-X, C. III, Beyrut: Dâru’l-Murtedâ, 1427/2006, ss. 313-314.

çok hak ve yetkiye sahibim?” diye sorunca insanlar da bunu bildiklerini ifade ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber her ikisinin koltuk altındaki beyazlık görünecek derecede Hz. Ali'nin elini kaldırdı ve *“Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol! Ona yardım edene yardım et, ona yardım etmeyene yardım etme!*” Diyerek konuşmasını bitirdi. Bu arada öğle vakti idi. Konuşması bitince iki rekât namaz kıldı. Daha sonra öğle namazı için müezzini ezan okudu ve kendisi insanlara öğle namazını kıldırdı. Sonra çadırına istirahate çekildi, kendi çadırının karşısında bulunan çadırda ise Hz. Ali'nin oturması için emir verdi. Sonra ise Hz. Ali'yi “emiru'l- mü'minîn” sıfatıyla selamlayıp tebrik etmelerini insanlara emretti. Onlar da hepsi sırayla bu isteğini yerine getirdiler. Daha sonra kadınlar da aynı emir alıp gereğini yerine getirdiler. Çadırına gelenlerin içinde Hz. Ömer ve şâir Hassan b. Sâbit de vardı. Hz. Ömer, Hz. Ali'ye *“Ne mutlu sana! Benim ve bütün Mü'minlerin emîri oldun!...”* dedi. Hassan b. Sâbit de bu konuda bir şiir okudu.²³⁴

Şîi müelliflerinden Kummî de konuyla alakalı şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Hz. Peygamber Gadîr-i Hûm mevkiinde konuşmasını yaptıktan sonra Hz. Ali'nin elini “mü'minlerin emiri” sıfatıyla kaldırdı. O sırada hizasında yedi münafık bulunuyordu. Onlar da: Ebû Bekir, Ömer, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Huzeyfe'nin mevlâsı Salim ve Muğîre b. Şu'be'dir. Bu arada Ömer yanındakilere Hz. Peygamber hakkında şöyle dedi: “Baksanıza gözleri adeta delinin gözüne benziyor” dedi. Bunun üzerine Cebrail gelip bu konuşmadan Hz. Peygamber'i haberdar etti. Hz. Peygamber bu münafıkları huzuruna çağırıp bunu sorduğunda kasem içerek inkâr ettiler ve bundan dolayı Tevbe suresinin 74. âyeti nazil olmuştur”.²³⁵ Aynı müellif bu âyetin Hz. Peygamber'e suikastta bulunmak amacıyla 14 kişinin bu yolculuk esnasında pusu kurması üzerine nazil olduğunu iddia etmiştir.²³⁶

c. Sünnîlerin Kaynaklarında Gadîr-i Hum Hadisesi

Gadîr-i Hum meselesinde Şîa'nın iddiaları karşısında Ehl-i Sünnetin görüşleri farklıdır. Özellikle belirtmek gerekir ki Ehl-i sünnetin muteber kaynaklarının çoğunda Gadîr-i Hum hadisesinden hiç bahsedilmemiştir. Mesela İbn İshâk, İbn Hişâm, Vâkıdî, Taberî, Buhârî

²³⁴ Tabersî, Ebû 'Alî el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ bi-A'lâmi'l-Hudâ*, I-II, nşr. Muessesetu Âli'l-Beyt 'Aleyhimu's-Selâm li-İhyâi't-Turâs, C. I, Kum: Matba'atu Sitâre/Muessesetu Âli'l-Beyt 'Aleyhimu's-Selâm li-İhyâi't-Turâs, 1417/1996, ss. 261-263; Mehmet Salih Arı, *İmâmiyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 27-28.

²³⁵ Kummî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İbrâhîm el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I-II, nşr. Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî, C. I, 3. b., Kum: Muessesetu Dâri'l-Kitâb, 1404/1983, s. 301; a.g.e., C. II, s. 201.

²³⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, C. I, s. 173-175.

gibi büyük müellifler bu hususta herhangi bir rivayet nakletmemişlerdir. Böyle bir rivayeti nakletmemiş olmalarının bazı sebepleri olmalıdır. Birinci sebep olarak müelliflerin takip ettikleri metot ve rivayetleri değerlendirme kriterleri itibariyle bu hadiseyi rivayet etmedikleridir. Bu durum daha ziyade muhaddisler için geçerlidir. İkinci sebep olarak zikredilen müellifler bu hadisenin vukuuna inanmamış olmalarıdır. Üçüncü sebep ise, bu rivayetin meşhur olduğundan eserlerine almamış olabilirler. Dördüncü sebep ise, bu hadise o dönemde bile Şiîler tarafından istismar konusu haline getirilmiş olabilir.²³⁷

Gadîr-i Hum hadisesi bazı hadis kitaplarında da anlatılmıştır. Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, İmam Müslim ve Hâkim Nîsâbü'rî gibi muhaddislerin rivayet ettikleri hadislerde bu olay zikredilmiştir. Mesela Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde Hz. Peygamber'in bir sefer esnasında Gadîr-i Hûm denilen mevkide konakladığı, öğle namazını eda ettikten sonra insanlara bir konuşma yaptığı ve akabinde Hz. Ali'nin elini tutarak "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!*" dediği, bunun üzerine Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye "*Ey Ali! Sen her mü'minin mevlâsı oldun*" diyerek onu tebrik ettiği nakledilmiştir.²³⁸ Bu konuda başka bir rivayette ise "*Allah'ım, onu seveni Sen de sev, ona düşman olana düşman ol!*" şeklindeki kısmın hadise sonradan ilave edildiğini ifade edilmiştir.²³⁹ Yukarıda zikredilen diğer hadis kitaplarında bu rivayet olsa da Şiîlerin rivayetlerinden farklıdır. Burada daha çok Gadîr-i Hum denilen yerde Hz. Peygamber'in yaptığı konuşmada vefatının yaklaştığından söz etmesi, Allah'ın kitabına sarılmalarını ve Ehl-i Beyt'i hususunda tavsiyede bulunması gibi konular geçmektedir.²⁴⁰

Hz. Ali ile birlikte Yemen seferine katılan Büreyde b. Husayb onun bazı kusurlarını gördüğünü ve dönüşte bunları Hz. Peygamber'e aktardığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişmiş ve kendisine "*Ben Müminlere nefislerinden daha sevimli değil miyim?*" diye sorunca Ebû Büreyde onu tasdik etmiştir. Hz. Peygamber ise "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onu mevlâsıdır*" demiştir.²⁴¹

Sonraki dönemlerde yaşamış İbn Kesîr, Ya'kûbî, Suyûtî gibi tarihçiler eserlerine bahsi geçen rivayetleri almışlardır. Ancak hiç biri Hz. Peygamber'in Gadîr-i Hûm'da yaptığı

²³⁷ Demircan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hûm Olayı*, s. 20-21; Âdem Apak, "İslam Tarihinde İdeolojinin Yoruma Etkisi: Gadîr-i Hûm Örneği", *İslam ve Yorum Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar Uluslararası Sempozyumu*, yay. haz. Fikret Karaman, C. III, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017, C. I, s. 532.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, "Müsned", IV, 281.

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, "Müsned", I, 152.

²⁴⁰ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 36; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Hâkim en-Nîsâbü'rî, "Müstedrek", C. III, s. 118.

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, "Müsned", V, 347.

konuşmasını Şiîler gibi Hz. Ali'nin imameti ve hilafetine bir işaret ve delil olarak anlamamış ve böyle bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Zira sahâbîlerin de böyle bir değerlendirmesi mevcut değildir.²⁴²

Şiîlerin bu konudaki çelişki ve tenakuzlarına geçmeden önce Mevla kavramının ne anlama geldiğini ve bununla Hz. Peygamber'in neyi kastettiğini irdelemek yerinde olacaktır. Zira Şiâ ile Ehl-i Sünnetin mana itibariyle bu kavram hususunda ihtilafa düştükleri bir gerçektir. Asıl ayrışma noktası bu kelimenin manasında saklıdır. Bu kelime lügâvî anlamda birinin dostu, yakını, yardımcısı olmak gibi manalara delalet etmektedir.²⁴³ Terim olarak ise yirmiden fazla manaya gelmektedir. Sahip, malik, köle, köle azad eden, azad edilmiş köle gibi birbirine ters manalara geldiği gibi oğul, amca, amcaoğlu, yeğen gibi manalara da gelmektedir. Ayrıca misafir, komşu, ortak manalarını da ihtiva etmektedir. Bununla birlikte Rab, yönetici anlamında veli, yardımcı, nimet verici, kendisine nimet verilen, dost, tâbi ve damat gibi anlamları da içermektedir.²⁴⁴

Şiîler mevlâ kelimesini Hz. Ali'nin bütün Müslümanlarının velisi olduğu şeklinde yorumlamışlardır.²⁴⁵ Ehl-i Sünnet ise Gadir-i Hûm hadisesini tamamen inkâr etmemiş ancak Şiîlerden farklı anlamışlardır.²⁴⁶

d. Şiîlerin İddialarının Değerlendirilmesi

Şiîlerin iddiasını çürütenlerden birisi Hz. Ali'nin torunlarından Hasan el-Müsennâ'dır. Rivayete göre kendisine “Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*” deyip demediği sorulması üzerine “evet söylemiştir, fakat Allah'a yemin olsun Hz. Peygamber bununla hilafeti ve emirliği kastetmemiştir. Eğer onu söylemek isteseydi açık bir dille ifade ederdi. Zira Hz. Peygamber Müslümanların en fasihi idi. Muradı Hz. Ali'yi yerine bırakmak olsaydı açık bir şekilde “Ey insanlar benden sonra işlerinizin velisi Hz. Ali'dir, benden sonra size hükmedecek odur. O bakımdan ona itaat ediniz derdi. Allah'a yemin olsun şayet Cenâb-ı Hak ve Hz. Peygamber tarafından, Hz. Ali Müslümanlara idareci kılınsaydı ve o da bu emirlerini yerine getirmeseydi, Allah ve Resûl'ünün emrini terk eden ve

²⁴² Ağırakça, a.g.e., 66.

²⁴³ Bekir Topaloğlu, “Mevlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 24, s. 440-441.

²⁴⁴ Fîrûzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: el-Muessesetu'r-Risâle, 1987, s. 1732.

²⁴⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z. Kadirî Ugan, İstanbul, 1986, C. I, s. 496-497.

²⁴⁶ Cemal Sofuoğlu, *Şiâ'nın Hadis Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977, s. 27.

yerine getirmeyen ilk kişi bizzat Hz. Ali olurdu.”²⁴⁷ Bu rivayet meselenin Şiîlerin anladığı gibi olmadığını göstermektedir.

Şayet Şiîlerin iddiası doğru olsaydı Hz. Ebû Bekir’in halife seçildiği ve ensar ile muhacirler arasında tartışmanın söz konusu olduğu Benî Sâide Sakîfesi’nde ashab tarafından izhar edilmesi gerekirdi. Ancak böyle bir rivayet söz konusu değildir.²⁴⁸ Böylesi önemli bir konuda orada bulunan Ashâb’ın tamamının Hz. Peygamber’den böylesine önemli bir hadiseyi duyduğu halde susabileceğini düşünmek onlara en büyük iftira olmuş olur. Akıl ve mantığa da ters bir durum söz konusu olur. Ayrıca Hz. Peygamber’e son derece itaatkâr olan sahâbîlerin vefat ettiği gün onun vasiyetine aykırı davranışları mümkün değildir.²⁴⁹

Şiîlerin iddiasına karşılık olarak akla gelen pek çok soru vardır. Şiâ kırtas hadisesinde Hz. Ömer’e bir takım ithamlarda bulunmuşlardır. Vasiyet hususunda da burada bir tenakuz içine düşmektedirler. Şayet Hz. Peygamber Gadîr-i Hum denilen yerde açık vasiyet yaptıysa ve yüz bin insan Hz. Ali’yi tebrik edip biatte bulduysa o vakit Hz. Peygamber üç ay sonra hastalığı esnasında tekrar kalem ve kâğıt isteyip de bir vasiyette bulunmak neden istemiş olsun? Hz. Peygamber’in Gadîr-i Hum denilen yerde yaptığı konuşma Hz. Ali’nin hilafet veya imametini işaret ediyor idiyse Hz. Peygamber hastalığı esnasında namazları kıldırma hususunda Hz. Ebû Bekir’in ismi üzerine neden ısrarcı davranmıştır?²⁵⁰

Hz. Peygamber kendisinden sonra Müslümanların idaresini herhangi bir insana bırakacak olsaydı 23 sene süren asr-ı saâdetinde meşhur ve herkes tarafından duyulacak şekilde bir vasiyette bulunurdu. Veya en azından Medine döneminde rumuzlu değil, açık bir dille ashâbına bu meseleyi anlatırdı. Ayrıca böylesine önemli bir hususu hac dönüşü yolda değil, yüz binlerce insanın bulunduğu Arafat’ta dile getirirdi. Tıpkı veda hutbesini irad ettiği gibi bu vasiyeti de açıkça bildirirdi. Fakat kaynaklarda bu minvalde herhangi bir rivayet söz konusu değildir.

Şiîlerin iddia ettiği gibi şayet Gadîr-i Hûm mevkiinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in emri üzerine Hz. Ali’yi tebrik edip biatte bulunmuşlarsa, Hz. Peygamber’in vefatından sonra nasıl emrini çiğner ve verdikleri sözden dönerler? Bu durum onların Hz.

²⁴⁷ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. VII, s. 314-315; Ayrıca bkz. Cemal Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, s. 464-465.

²⁴⁸ Apak, “İslam Tarihinde İdeolojinin Yoruma Etkisi: Ğadîr-i Hûm Örneği”, s. 533.

²⁴⁹ Ağırakça, a.g.e., s. 62.

²⁵⁰ Ağırakça, a.g.e., s. 66.

Peygamber'e olan bağlılık ve sadakatleriyle bağdaşamaz. Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı mutlaka gereğini yaparlardı.

Yukarıda zikredilen Şîi kaynaklarında geçen rivayete göre yüz bin insan Hz. Ali'yi Gadîr-i Hum mevkiinde Hz. Peygamber'in emri üzerine tebrik edip biatte bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir Halife seçildiğinde sayıca bu kadar geniş bir topluluğun tamamının bu biatlerini unutmaması veya bundan vazgeçmesi pek akla ve mantığa uymamaktadır. İçlerinde küçük bir grup dahi olsa bu meseleyi dile getirip karşı çıkamaz mıydı?

Şîilere göre Hz. Ömer Hz. Ali'yi mü'minlerin emiri ilan edilmesinden dolayı tebrik etmiştir. Şayet öyle ise üç ay sonra hilafet tartışmasında Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi için neden ön planda olmuştur? Adaletiyle bilinen Hz. Ömer'den değil, sıradan herhangi bir Müslümandan bile böyle bir tenakuz beklemek mantıklı değildir.²⁵¹

Şîâ bu meselede Hz. Ali'nin velayeti devraldığını iddia ederken Hz. Peygamber'e iftirada bulunmaktan da çekinmemiştir. Şöyle ki rivayete göre Cebrail Hz. Peygamber'e üç kere gelip Rabbinden selam getirmiş ve Hz. Ali'nin kardeşi, vâsisi ve kendisinden sonra halifesi olacağını insanlara açıklamasını istemiştir. Fakat Hz. Peygamber bunu insanlara bildiremeyeceğini ifade ederek Cebrail'den bu konuda Allah'ın kendisini affetmesini istemiştir.²⁵² Bu ve buna benzer rivayetler Hz. Peygamber'in tebliğ görevine terstir ve asla mümkün değildir. Zira Hz. Peygamber tebliğ vazifesini layıkıyla yerine getirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in böyle bir vasiyeti veya halife olarak ilan edilmesi söz konusu olsaydı önce bu konuda Hz. Ali'nin konuşması gerekirdi. Hatta Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi üzerine çıkıp bu velayet, imamet veya hilâfeti Hz. Peygamber'in kendisine bıraktığını ilan etmesi lazım gelirdi. Ancak rivayetlere bakıldığında Hz. Ali'nin böyle bir iddiası olmadığı anlaşılmaktadır. Daha da ilginç mezheplerin teşekkülüne kadar Hz. Ali dışında da yakınları dâhil olmak üzere hiç kimse bu hadiseyi Şîâ'nın anladığı gibi anlamamıştır. Tam tersine Hz. Ali'nin "Şayet Hz. Peygamber bize herhangi bir vasiyette bulunsaydı, kesinlikle onu yerine getirirdik. Şayet bize bir şey söyleseydi, vefat edinceye dek uğruna mücadele ederdik." dediği rivayet edilmiştir.²⁵³

Şîilerin Gadîr-i Hum'da geçtiğini varsaydıkları münafık grubu ve Hz. Peygamber'e suikast düzenlenmesi iddiası Tebuk savaşı neticesinde Münafıkların yaptıklarıyla karıştırılmış

²⁵¹ Demircan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hüm Olayı*, s. 95.

²⁵² Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed b. 'Alî b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc*, I-II, nşr. Muhammed Sâdık el-Kutubî, C. I, Kum: Matba'atu Şerî'at/Menşûrâtu's-Şerif er-Radî, 1422/2001, ss. 72-76.

²⁵³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. IV, s. 236.

veya ona uyarlamıştır. Zira Tevbe suresindeki ilgili ayetler münafıklardan bahsetmektedir ki bu da meselenin karıştırıldığına işarettir. Hakeza bu rivayetlerde Huzeýfe b. Yemân başta olmak üzere zikredilen ashâb da Tebuk dönüşünde münafıklarla ilgili rivayetleriyle ve yaptıklarıyla bilinen sahâbilerdir.²⁵⁴ Bu açıdan Hz. Ali’yi bu meselede haklı kılmak için bu olayın bilerek uydurulduğunu ve Tebuk ile karıştırıldığını söylemek mümkündür.

Gadîr-i Hum denilen yerde Hz. Peygamber, Allah’ın emri üzerine Hz. Ali’yi kendisinden sonra Halife ilan ettiyse bu konudan amcaları Hz. Abbâs’ın haberdar olması gerekirdi. Fakat Hz. Peygamber’in hastalığı esnasında onun vefatının yaklaştığını anlayan Hz. Abbâs, Hz. Ali’ye giderek bunu haber vermiş ve ardından “Hz. Peygamber’e gidelim ve kendisinden sonra şu işin ne olacağını soralım” diye telkin etmesi zikredilen vasiyetten haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Hakeza Hz. Ali bu vasiyeti Gadîr-i Hûm’da aldıysa “Şimdi gider ve bu işi sorar da bize tevdi etmezse insanlar bize asla bu işi vermezler. Ama bugün alamazsak da belki ileride bize de sıra gelebilir”²⁵⁵ cevabı yerine yapılan vasiyeti hatırlatması gerekmez miydi?

Rivayete göre Hz. Ebû Bekir’in Halife seçilmesi üzerine Ebû Süfyan rahatsızlık duymuş ve Hz. Ali’ye Abdülmenâf oğulları dururken nasıl zayıf bir kabile olan Benî Teym’e mensup Hz. Ebû Bekir Halife seçilebilir diye haykırmıştır. Bu durumun kendileri için zillet olduğunu, istediği takdirde kendisine biat edebileceğini ifade etmiştir. Ancak Hz. Ali bu teklife sıcak bakmamış ve bu işin Müslümanların işi olduğunu, kendisinin ise asla bunun peşinde olmadığını söyleyerek Ebu Süfyan’ı fitne çıkarmakla itham etmiş ve Hz. Ebû Bekir’e razı geldiğini ifade etmiştir.²⁵⁶ Eğer Hz. Ali hilafet hususunda bir vasiyet almış olsaydı Hz. Ebû Bekir’i bu makama layık gördüğünü söylemez ve Ebu Süfyan’a Hz. Peygamber’in kendisine olan vasiyeti anlatarak onu haklı bulduğunu söylemesi gerekirdi.

Şiîler Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi yerine vasiyet ettiğiyle alakalı olarak sadece Gadîr-i Hum hadisesindeki yorumlarına değil pek çok başka hadis, rivayet ve yorumlara rastlamak mümkündür. Bu tür rivayetlerin varyantları çok farklı olsa da ortak noktası Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi yerine tayin etmesidir. Mesela Medine’de ensar ile muhacirler arasında tesis edilen

²⁵⁴ Tebuk ile ilgili rivayetler hakkında bkz. Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, V, 453; Halebî, Ali b. Burhâniddîn el-Halebî eş-Şâfi’î, *İnsânu’l-‘Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn/es-Sîretu’l-Halebiyye*, I-III, nşr. Ahmed Zeynî Dahlân, C. III, Mısır: el-Matba’atu’l-‘Âmire ez-Zâhiye ez-Zâhire, 1292/1875, ss. 182-212; Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 1.b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 154; İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, s. 230.

²⁵⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, C. II, s. 185; İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, C. II, ss. 215-217; Hasan Onat, “Şiîliğin Doğuş Meselesi”, *Ankara, A.Ü.İ.F.D.*, C. XXXVI, s.92.

²⁵⁶ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, C. III, s. 209.

muâhât neticesinde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendine kardeş ilan etmesi, Hz. Ali'nin onun damadı olması, H. 9. senede Tevbe suresindeki ayetleri Hz. Peygamber adına müşriklere duyurmak üzere gönderilmesi, Hayber'in fethi esnasında bayrağı Hz. Ali'ye verip hakkındaki methi gibi benzer yüzlerce rivayet taraflarınca Hz. Ali'nin imametine delil olarak sayılmıştır.²⁵⁷ Bu durum Şiîlerin Gadîr-i Hum hadisesini farklı okuma ve yorumlamalarının niyetini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in sağlığında Hz. Ali'yi ilgilendiren pek çok hadiseden velayeti veya imameti çıkarmaya çalışmışlardır. Hz. Ali'nin vasisi ve halifesi olduğuna delil getirmek adına pek çok hadiseyi delil olarak göstermeye çalışmaları da bunun yorumdan ve mezhepsel bakıştan öteye geçemediğini göstermektedir.

Netice itibariyle Gadîr-i Hum hadisesinin Hz. Ebû Bekir'in Halife seçilmesi esnasında gündeme gelmediği, çok sonraları Şiâ tarafından uydurulduğu görülmektedir. Hatta ilk Şiî kaynaklarında ve Ali Zeynülabidin, Muhammed Bakır ve Cafer-i Sadık gibilerin görüşlerinde Hz. Ali'nin imameti hususunda nassın söz konusu olduğu ile ilgili herhangi bir iddia mevcut değildir. Ancak bu tür iddiaların Ziyarîlerin ve Büveyhîlerin siyasî faaliyetlerini ortaya koymaları neticesinde telif edilen eserlerde geçmesi pek manidardır. Bu iki hanedan Pers milliyetçiliğini yapmış, Şiîliği kullanarak ehl-i beyte sığınarak siyasî faaliyetlerini ortaya koymuşlardır. Bu tür iddialar zikredilen iki hanedanın siyasetlerinin bir yansıması olarak görülmektedir. Zira H. 260 senesinde vefat eden Muhammed el-Mehdî'den sonra bu tür bilgiler Şiî kaynaklarına girmiştir.²⁵⁸ Bütün rivayetlerin neticesinde Gadîr-i Hum hadisesinin Şiâ tarafından tamamıyla mezhepsel bir yaklaşım tarzıyla yorumlandığı ve bunun ötesine geçmediği anlaşılmaktadır.

e. Gadîr-i Hum İçin Delil Olarak Öne Sürülen Âyetlerin Nüzülü ile İlgili İddiaların Değerlendirilmesi

Şiîlerin iddia ettiği gibi yukarıda zikredilen Mâide suresinin 67. âyeti 18 Zilhicce 10 tarihinde nazil olmamıştır. Müfessirlerin cumhuruna göre âyet bu hadiseden çok öncesinde nazil olmuş ve geçtiği surenin diğer âyetleriyle birlikte okunduğu zaman Ehl-i kitab hakkında nazil olduğu anlaşılmaktadır. Yahudiler ve Hristiyanların Hz. Peygamber'e herhangi bir kötülük yapamayacağını bildirdiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu âyet Müslümanlar

²⁵⁷ Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, C. XXXVI, s. 189; Avni İlhan, "Şiâ'da Usûlü'-Din", *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, 1. b., İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993, s. 419; Arı, *İmâmiyye Şiâsî Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, s. 34-35.

²⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 251-253; Ağırakça, a.g.e., s. 69.

hakkında nazil olmamıştır.²⁵⁹ Bu bilgi de Şiîlerin iddialarının doğru olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı surenin üçüncü âyetinin H. 10. yılda Cuma günü Hz. Peygamber Arafat'ta iken nazil olmuştur.²⁶⁰ Hatta bu âyetin nüzulü üzerine Hz. Ebû Bekir'in ağladığı rivayet edilmiştir. Ağlamasının sebebi kendisine sorulunca ilgili âyetin Hz. Peygamber'in irtihalinin yaklaştığının işaretini anladığını ifade etmiştir.²⁶¹ Hakikaten de bu âyetin nüzulünden seksen bir veya seksen iki gün sonra Hz. Peygamber dar-ı bekâya irtihal etmiştir.²⁶²

6. Hilâfet'in Müessesesi Olarak Teşekkülü

Hilâfet'in bir müessesesi olarak teşekkül etmesi Hulefâ-yı Raşîdîn döneminde meydana gelmiştir. Örneğin Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonraki gün heybesini omuzuna atmış vaziyette evinden çıkıp pazara gidiyordu. Bunu gören Hz. Ömer bunun doğru olmayacağını, zira kendisinin Müslümanların idaresini üzerine aldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, ailesinin maişeti için ticaret yapmak zorunda olduğunu söylemiştir. Ancak Hz. Ömer görüşlerinde ısrar ederek devletin hazinedarı Hz. Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'ın yanına giderek Halife'ye bir maaş takdir etmesini istemiştir. Burada yapılan görüşme neticesinde o güne kadarki bir günlük nafakası neyse onu takdir ederek kendisine bir maaş bağlanmıştır.²⁶³ Bu hadise devletin kurumsallaşmasını anlamak adına önemli bir örnektir. Zira Hz. Ebû Bekir halife seçilmiş ama tek başına maaş takdir edecek durumda değildir ve böyle bir anlayış ortada daha yoktur. Bu aynı zamanda onun hassasiyetini gösteren bir örnektir. Bununla birlikte risaletten hilâfete geçiş sürecinde sahâbîlerin nasıl hareket edeceği hususunda bir belirsizliği burada da görmek mümkündür. Ancak kendi aralarında istişare neticesinde böyle bir meseleyi aşabildikleri görülmektedir. Tabii olarak bu uygulamalar daha sonra kurulan İslam ülkelerinde bir örnek olarak kabul edilmiş ve belirleyici rol oynamıştır.

Hulefâ-yı Raşîdîn için esas olan Hz. Peygamber'in yerine geçip devleti idare etmek ve Müslüman birliğini aynen devam ettirmektir. Bunun örneklerini Hz. Ebû Bekir'in döneminde ridde hadiselerinde görmek mümkün olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde de bu tür uygulamalar mevcuttur. Mesela Hz. Hasan'ın meşru halife iken Muaviye ile olan mücadelesinde Müslümanların kanının akması ve Müslümanlar arasındaki birliğin ve

²⁵⁹ İmam Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruc Yayınları, 1998, C. VI, s. 319.

²⁶⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 2003, C. I, s. 280; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 1999, C. IV, s. 288.

²⁶¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C. IV, s. 288.

²⁶² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, C. I, s. 280.

²⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 168-169.

beraberliğin tekrar oluşması için hilâfet görevinden feragat etmesi bu kabildendir.²⁶⁴ Hz. Hasan sırf hilâfet uğruna Müslümanların aralarında mücadele etmelerini uygun görmemiş ve haklı da olsa birliği sağlamak adına bu görevi Muaviye'ye terk etmiştir. Bu bakımdan bu hadise sahâbenin hilâfete bakışı açısından manidardır. Hz. Hasan burada İslam'da esas olan ehliyet ve liyakat prensiplerine de dikkat ederek bu feragatte bulunmuştur. Yani Müslümanların Muaviye'yi bu göreve layık görmelerine karşı çıkmamıştır. Bu tür örneklerden hareketle Hulefâ-yı Râşidîn döneminde ortaya çıkan problemlerin çözümleri daha sonraki İslam tarihi süreci için bir anahtar konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

7. Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde Kabile Asabiyetlerinin Rolü

Yukarıda zikredilen rivayetler ışığında kanaatimizce Hz. Ebû Bekir'in hilâfete gelişinin sadece Arapların sosyal hayatını belirleyen asabiyet ve kabilecilik anlayışıyla gerçekleştiği²⁶⁵ şeklindeki görüşle izah etmek mümkün değildir. Esasen asabiyet Mekke toplumu tarafından İslâmiyet'in zuhuruna yakın bir dönemde yavaş yavaş terk edilmeye ve yerini bireyselliğe bırakmaya başlamıştı.²⁶⁶ Muhammed Hamidullah'a göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe, halife seçimi konusunda Câhiliye dönemi uygulamalarına müracaat ederek bir çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Bu uygulamalara müracaat ederken Câhiliye esasları olduğu gibi esas alınmamıştır. Hatta Sakîfe'de İslâmî bir takım ilkelerle, bu adetlerde bazı değişiklikler konuya çözüm aranmıştır. Özellikle "kabile adetlerine göre reis, kayd-ı hayat şartıyla seçilir" gibi bazı prensiplerde değişikliğe gidilmemiştir diye ifade edilmektedir.²⁶⁷ "Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra halife seçiminde Evs kabilesinin Hazrec'in adayı Sa'd b. Ubâde'ye karşı Hz. Ebû Bekir'i desteklemeleri, bazılarının iddia ettiği gibi eski kabile rekabetinin tesiriyle değil,²⁶⁸ Hz. Ebû Bekir'in halifeliğe daha uygun olduğuna gönülden inandıkları için olsa gerektir. Zaten kısa bir müzakereden sonra bizzat Hazrecliler de Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini kabul edip ona gönül rızası ile bey'at etmişlerdir."²⁶⁹ Ayrıca Hz. Âişe ve sahâbenin de, salih insanlardan olduğuna inandıkları Beşir b. Sa'd ve Üseyd b. Hudayr'ın kabile asabiyetine dayalı bir tutum içinde oldukları ve halife seçiminde bunu açığa vurduklarını düşünmek, pek de insafli bir yaklaşım

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. III, s. 271-274.

²⁶⁵ Atalan, a.g.m., s. 55-68.

²⁶⁶ Abdurrahman Kurt, "Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Bursa, U.Ü.İ.F.D.*, X/2, (2004), s. 97-122; Parlak, a.g.m., s. 122.

²⁶⁷ Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul: Umut Matbaacılık, 1992, s. 42.

²⁶⁸ Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963, s. 17.

²⁶⁹ Mustafa Çavuşoğlu, "Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem Dergisi*, Yıl:12, S. 24, (2014), s. 215-216.

olmaz. Çünkü İslam'dan sonra Evs ve Hazrec kabileleri cahiliye mücadelelerini unutmuş ve birbirlerine verdirdikleri kayıpları bir kenara bırakıp ancak hayırda yarışmışlardır.²⁷⁰

Hiz. Peygamber'in rahle-i tedrisatından geçen Ensâr'ın onun irtihaliyle birlikte hemen tamamen cahiliye adetlerine dönmesi ve bu işi eski usullere göre çözmeye çalışmaları, asrı-saadetteki konumları da göz önünde bulundurulduğunda pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Ensâr körü körüne Cahiliye adetlerine bağlı bir topluluk değildi. Böyle olsaydı o zaman yapılan müzakerelerin neticesinin de farklı olması lazımdı. Başka bir ifadeyle Cahiliye âdeti olan asabiyet anlayışına sahip olan bir topluluğun bundan vazgeçmesi söz konusu olmazdı. Dolayısıyla yapılan müzakereler neticesinde Hiz. Ebû Bekir'in veya içlerinden buna karşı olanların konuşmalarına rağmen bu görüşlerini devam ettirmeleri gerekiyordu. Netice itibariyle Arapların Cahiliye devrinde bu tür davranışlarından kolay kolay vazgeçemedikleri bilinen bir vakiydir. Fakat burada Hiz. Ebû Bekir'in konuşması ve karşılıklı yapılan tartışmalar neticesinde iddia edilen asabiyet anlayışının devam etmediği görülmektedir.

Hiz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret edince ilk yaptığı icraatlardan birisi Muâhât olmuştu. Yani muhâcirlerle ensâr'ı kardeş kılmıştı. Bu muâhâtın tesisi esnasında pek çok muhâcirle ensâr kardeş olmuştu. Rivayete göre 45-50'si muhâcirlerden bir o kadar da ensâr'dan olmak üzere toplam 100 civarında sahâbînin kardeş kılınması söz konusu olmuştur.²⁷¹ Mesela Hiz. Ebû Bekir ile Hârice b. Zeyd b. Ebî Zuheyr²⁷², Hiz. Ömer ile İtbân b. Mâlik²⁷³, Hiz. Abdurrahman b. Avf ile Hiz. Sa'd b. Rebî²⁷⁴ gibi sahâbîler burada kardeş kılınanlardandır. Özellikle muhâcirler ve ensâr arasında nasıl bir sevgi ve muhabbetin meydana geldiğinin anlaşılması açısından şu örnek önemlidir. Rivayete göre Hiz. Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebî kardeş kılındıktan sonra Sa'd b. Rebî önce Abdurrahman'ı evine götürüp, yemek yedirmiş ve elinde bulunan her şeyi kardeşi Abdurrahman ile paylaşmak istediğini ifade etmiştir. Fakat Hiz. Abdurrahman bu jسته karşı teşekkür etmiş ve çarşının yolunu göstermesini talep etmiştir.²⁷⁵ Adı zikredilen sahâbî Sa'd b. Rebî ensâr'dan olup Hazrec kabilesine mensuptu. Bu ve benzeri örneklerden hareketle Benî Sâide çardağında bulunan ve bu vasıfları haiz Hazrec kabilesine mensup pek çok kişinin olması muhtemeldir. Hiz. Peygamber'in sağlığında ensâr ile muhacirler arasında böylesine bir sevgi ve muhabbet var iken irtihalinde nasıl birden yok olur ve yerini cahiliye âdetine bırakır?

²⁷⁰ Çavuşoğlu, a.g.m., s. 209-221.

²⁷¹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. I, s. 204-205.

²⁷² İbn Hişam, C. II, s. 147.

²⁷³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 509.

²⁷⁴ İbn Hişam, C. II, s. 147.

²⁷⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 484.

Asabiyeti yasaklayan ve cahiliye davranışlarını ayağının altına aldığını ifade eden Hz. Peygamber'in, Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş Medine'li sahâbîleri nasıl birden Cahiliye dönemine avdet edip halife seçiminde üstünlük iddia eder ve böyle bir teşebbüste bulunabilir? Bununla birlikte Benî Sâide çardağında bulunan Hazrec kabilesine mensup olan herkesi Sa'd b. Ubâde gibi düşünmenin ve bu şekilde değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Diğer yandan münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selül de bu kabileye mensup bir kişiydi. Onun örneğinden hareketle bütün Hazreclilerin münafık olduğu iddia edilemeyeceği gibi, Sa'd b. Ubâde ve onu destekleyenlerden yola çıkarak Hazrec kabilesine mensup herkesin asabiyetle hareket ettiği de iddia edilemez. Evs kabilesine mensup olan sahâbîler için de aynı şey geçerlidir. Eğer Evs kabilesine mensup olanlar asabiyete göre hareket etmiş olsaydı o zaman bu tavır kendilerinden olan ensâr'a karşı değil, tam tersine muhacirlere karşı gösterilmesi gereken bir tavır olması gerekirdi. Fakat onlar tam tersine Hz. Ebû Bekir'i desteklemiş oldu. Bu konuda özellikle şunu ifade etmek gerekir ki Cahiliye davranışı olan asabiyet her ne kadar asr-ı saadet devrinde zaman zaman imanı tam yerleşmemiş olan bir takım şahıslar tarafından izhar edilse de Hz. Peygamber bu tür duygu ve davranışlarını başarılı bir şekilde bastırmıştır

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu tür görüşe sahip olan insanlar olsa da bu genellemek doğru değildir. Asabiyeti ön plana çıkararak hilafet gibi önemli bir konuyu onunla izah etmek muhâcrûn-ensâr kardeşliğini tam manasıyla anlamamak demektir. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi esnasında ensardan bazılarının fikri bu yönde olsa bile bunun bireysel olduğunu ifade etmek gerekir.

Ensâr'ın halife seçmek üzere acele toplanmaları bir particilik veya bölgecilik anlayışıyla değil, tam tersine devletin zaafa düşmemesi ve idare makamının boş kalmaması niyetiyle söz konusu olmuştur. Eğer Julius Welhausen'in iddia ettiği gibi "Eski particilik henüz kaybolmamıştı"²⁷⁶ şeklindeki görüşler doğru olmuş olsaydı o zaman Hz. Ebû Bekir halife olarak Hz. Ömer'i tayin ettiğinde ensârın buna da karşı çıkması ve tekrar hilafet ile alakalı bir takım huzursuzluklar meydana gelmesi gerekirdi. Fakat bu konuda herhangi bir itiraz söz konusu olmamıştır.

Müslümanların ilk halifesi Hz. Ali olmalıydı diyen ve bu görüşü savunanların iddiası doğru olsaydı o zaman Hz. Ali'nin bu makam için mücadele vermesi gerekirdi. Fakat kendisinin böyle bir mücadelesi olmadığı gibi ilk üç halifeye de biat etmiş ve siyâsî bir

²⁷⁶ Wellhausen, a.g.e., 17.

muhalefette bulunmamıştır. Yine bu görüşte olanlar Hz. Peygamber'in Gadîr-i Hum mevkiinde Hz. Ali'ye vasiyette bulunduğunu dolayısıyla hakkının Hz. Ebû Bekir tarafından gasp edildiğini iddia etmişlerdir. Hâlbuki böyle bir şey söz konusu olmuş olsaydı pek çok sahâbî bunu bilmesi gerekiyordu. Böylesine önemli bir konu meşhur bir rivayet konumunda olması icap ediyordu. Hz. Ali'nin hakkının gasp edildiğini varsayan bu görüş kendisini hakkını aramamakla ve bu anlamda bir zafiyetle ve sorumsuzlukla itham etmiş oluyor ki Hz. Ali'nin şahsiyetiyle ve anlayışıyla bu husus asla bağdaşamaz. Hz. Ali'nin Haşimoğullarından biri olarak bu görevi arzu etmesi söz konusu olsaydı veya asabiyet anlayışına uygun hareket etseydi o zaman şehadetinden hemen önce Hz. Hasan'a biat meselesi sorulduğunda insanları bu konuda serbest bıraktığını ifade etmezdi, bilakis Hz. Hasan'a insanların biatlerini istemesi gerekiyordu. Dolayısıyla Hz. Ali bu işi tamamen insanların inisiyatifine bırakmış, asabiyet anlayışına göre hareket etmeyip Hz. Hasan'ı veliaht olarak bırakmamıştır.²⁷⁷ Yukarıda da zikredildiği üzere Hz. Ali'nin, Hz. Abbas ve Ebu Süfyan'ın görüşlerini kabul etmemesi ve geç de olsa Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi, Şia'nın asırlardır iddia ettiği gibi vasiyet yoluyla hilafetin bırakıldığı değil, tam tersine bırakılmadığı ve bu hususta bir vasiyetin olmadığı anlaşılmaktadır.²⁷⁸ Bu konuyla alakalı bir vasiyet ve tayinin söz konusu olmadığını bizzat Hz. Ali de ifade etmiştir. Özellikle Hz. Ali Halife seçildikten sonra isyancıları bastırmak üzere Basra'ya gittiğinde buraya gelişle alakalı insanlar Hz. Peygamber'in kendisine bir ahdi veya emri olup olmadığını sormuşlardı. 'Hz. Ali de böyle bir ahit yoktur, Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden ben oldum. Dolayısıyla kendisine ilk defa yalan isnat edenlerden olmayacağım. Şayet Hz. Peygamber'in bu konuda bir ahdi olsaydı, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in onun minberine çıkmalarına müsaade etmezdim, onlarla savaşırdım. Fakat Hz. Peygamber ne öldürüldü ne de aniden öldü. Hastalığı birkaç gün ve gece devam etti, müezzin ona namaz vaktini bildirmek için geldiğinde, o Müslümanlara namaz kıldırarak için Hz. Ebû Bekir'e bu görevi verdi. Hz. Peygamber bu görevi ona tevdi ettiğinde ben huzurundaydım. Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra işimize baktık ve Allah Resul'ünün dinimiz için uygun gördüğünü dünyamız için uygun gördük. Namaz İslam'ın aslıdır, dinin emri ve direğidir. Biz bundan ötürü Hz. Ebû Bekir'e biat ettik, zira o bu işin ehliydi. İçimizden iki kişi bile ona muhalefet etmedi. Hz. Ebû Bekir'e hakkını edâ ettim ve ona itaat etmesini bildim. Onunla beraber askerleri içinde cihat ettim. Bana verdiğini aldım, savaşa gönderince gittim, onun

²⁷⁷ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. V, s. 158; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I-XIV, 1. b., Ankara: Kayıhan Yayınevi, 1985, C. II, s. 131; Mehmet Ali Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 60.

²⁷⁸ Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 55.

emriyle hadd cezalarını kendi kamçımla yerine getirdim” dedi.²⁷⁹ Bu rivayetten anlaşılan Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir’e biat etmiş olmasına rağmen, daha sonraki süreçte, bazı gruplar Hz. Ali’yi muhalif olarak göstermiştir. Hâlbuki Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir dava arkadaşı olup Allah yolunda yaptıkları hizmetlerde yarışmışlardır.

Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesi İslam tarihinde tartışma ve görüş ayrılığı noktasında önemli hadiselerden birisidir. Hz. Peygamber’in böylesine önemli bir makam hususunda net bir tayin veya vasiyet bırakmaması manidardır. Bu bakımdan esasen İslamiyet’in, insanların hür iradesine verdiği değeri buradan anlamak mümkündür. Hz. Peygamber kendisinden sonra oluşacak yönetimle veya yönetim şekliyle alakalı net bir tavır ortaya koymaması Müslümanlara bıraktığı miras ile izah etmek yerinde olacaktır. Başka bir ifadeyle Allah Resulü, Kur’an ve sünneti Müslümanlara miras olarak bıraktı. Müslümanlar bu iki kaynağa tâbi olarak idarelerini, idare şeklini ve sistemlerini kendi hür iradeleriyle gerçekleştirecek ve geliştireceklerdir. Nitekim hulefâ-i râşidîn döneminde ashâb tarafından bu sistem tam manasıyla ibka edilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Hulefâ-yı Raşidîn döneminde ortaya çıkan bazı meseleleri sadece asabiyetle izah etmek doğru olmaz. İbn Haldûn’un kullandığı asabiyet ile burada kastedilen kabile asabiyeti bir değildir. İbn Haldûn asabiyet teriminin kendi felsefesinde içerdiği manayı tam olarak ifade eden bir tarifini vermemiştir. Bundan dolayı muhtelif araştırmacılar, asabiyetin ıstılah anlamının Mukaddime eserinde dayanışma ruhu, cemaat ruhu, grup duygusu, kabilecilik, kan bağı, sosyal dayanışma gibi kavramlardan biri veya birkaçı karşılığında kullanıldığını iddia etmişlerdir. Bununla birlikte İbn Haldûn, asabiyeti dar manada savunma (müdafaa) veya saldırı maksadına yönelik mücadele enerjisi sağlayan toplumsal şuur şeklinde anlamaktaysa da Mukaddime’den anlaşıldığına göre asabiyeti ırkî bağların veya coğrafi, siyasi yahut da dinî sebeplerin doğurduğu birlik ve dayanışma ruhu olarak ele almıştır. Bu yüzden İbn Haldûn asabiyeti herhangi bir dönemdeki uygulamalarına göre değil, doğrudan beşerin fitrî bir özelliği ve en küçük içtimaî birliklerden en büyük devletlere kadar bütün toplulukların kuruluş, gelişme ve yıkılışlarında rolü bulunan bir kitle enerjisi olarak ele almaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in karşı çıktığı asabiyet cahiliye asabiyetidir. Tam tersine asabiyetin Allah’ın dini ve emri doğrultusunda kullanılması istenen bir şeydir. Dinlerin dahi asabiyet desteğiyle meydana geldiği, dine bu desteği olmazsa

²⁷⁹ Suyûtî, *Târihu ’l-Hulefâ*, ss. 297-298; Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Hâlifeler Dönemi*, s. 225.

ayakta kalamayacağı hususunu dile getirmiştir.²⁸⁰ Buna binaen İbn Haldûn'un kullandığı asabiyeti bir dayanışma ruhu olarak algılamak mümkündür.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminde halife seçimleri göz önüne alınırsa genel itibariyle asabiyetle hareket edilmediği görülecektir. Hz. Ebû Bekir kendi kabilesinden olmayan Hz. Ömer'i halef olarak yerine bırakıp vasiyetnamesini yazdığında buna itiraz eden olmamıştır.²⁸¹ Eğer kabile asabiyetine göre hareket edilmiş olsaydı tezahürleri burada da görülmesi gerekirdi. Fakat böyle bir durum söz konusu değildir.

Hz. Ömer yaralı vaziyette iken yerine birini tayin etmesi ondan istendiğinde reddetmiş ve kendi kabilesine mensup hiç kimseyi şûrâya bile dâhil etmemiştir. Burada yapılan müzakereler neticesinde Hz. Osman halife seçilmiştir.²⁸² Eğer kabile asabiyeti güçlü olsaydı bu kararlara karşı itiraz edilirdi. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hz. Ali halife seçilmiş ama kabile asabiyeti ile değil, siyasî konjonktur gereği iş başına gelmiştir.²⁸³ Hz. Ali yaralandığında beşinci râşid halife olarak kabul edilen oğlu Hz. Hasan'ı Halife olarak tayin etmesini isteyenlere bu konuda tarafsız kalmak istediğini ifade etmiştir.²⁸⁴ Yani Hz. Hasan'ın halife seçilip seçilmemesi ile alakalı herhangi bir müdahalede bulunmak istemeyişi manidardır. Asabiyet duygusuyla davranmadığına dair delillerden bir tanesi budur. Şayet böyle bir düşüncesi olsaydı insanları bu konuda serbest bırakmaz ve Hz. Hasan'ın seçilmesi konusunda onları teşvik ederdi.

Râşid halifelerin dönemindeki hadiseler de bakıldığında asabiyetle ilgili durum Hz. Osman'ın dönemi hariç yukarıda zikredilenden çok farklı değildir. Mesela Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib²⁸⁵ veya Hz. Hasan'ın döneminde amcasının oğlu Ubeydullah b. Abbâs²⁸⁶ Muaviye'nin safına geçmişlerdir. Bu bakımdan eğer bir kabile asabiyeti çerçevesinde hadiseye yaklaşılsa bunun izahı nasıl olacaktır? Hz. Osman'ın Ümeyyeoğullarını iş başına getirdiği gibi Hz. Ali'nin de aynı siyaseti izlediği ve Haşimoğullarını iş başına getirdiği, bu açıdan asabiyete göre hareket ettiği şeklindeki

²⁸⁰ Mustafa Çağrıç, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, s. 454.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 272-274; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 176.

²⁸² Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. IV, s. 190-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 447-448, 459-468.

²⁸³ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. IV, ss. 365- 396, 427-435.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. III, s. 257, 267.

²⁸⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. IV, s. 439; Ahmet Önkâl, "Akîl b. Ebî Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, s. 264.

²⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, C. III, s. 284; Abdullah Karahan, "Ubeydullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s.18.

görüŖleri yukarıdaki örnekler çürütmektedir. Sebep ne olursa olsun bir insanın öz kardeŖini terk edip rakibinin yanına geçmesi kabile asabiyetiyle bağdaŖamaz. HaŖimoğulların kendilerinden olan Hz. Ali’yi bırakıp uzun süre mücadele ettikleri Muaviye’nin safına geçmeleri kabile asabiyetine ters bir durumdur. Öyle ise Hz. Ali’nin siyasetini asabiyetle bağdaŖtırmanın doğru olmaması gerekir.

B. İRTİDAT HADİSELERİ

1. Genel Olarak Ridde Hadiseleri

“Ridde” veye aynı kökten türeyen “irtıdat” kelime olarak, bir Ŗeyden dönmek, yüz çevirmek, vazgeçmek, reddetmek, kabul etmemek ve takip edilen yoldan avdet etmek²⁸⁷ gibi anlamları içerir. Fıkıh terimi olarak ise Müslüman bir kiŖinin kendi iradesiyle İslam dininden çıkmasını ifade eder. İrtıdat eden erkeğe mürted, kadına mürtedde denilir.²⁸⁸ Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetlerde dinden dönmekten bahsedilmiş ve bu çirkin fiil yerilmiştir. Buna örnek olarak “Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boŖa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar”²⁸⁹ ayeti verilebilir.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ebû Bekir’in halife seçildiği günlerde Müslümanların karşılaŖtıkları en zor hadiselerden biri toplum isyanı olarak tanımlanan ridde hadiseleridir.²⁹⁰ İrtıdat hadiselerine karışan bazı kabileler tamamen İslam’dan döndüklerini ilan etmişlerdir. Bazıları ise namaz kılacaklarını ama zekât vermeyeceklerini söyleyerek İslam devletini ve otoritesini sarsmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte ortaya çıkan ve peygamberlik iddiasında bulunan yalancılara tabi olanların sayısı da bir hayli fazla olmuştu. Her ne kadar başta Hz. Ömer gibi bazı sahabiler Halife’ye “*Lâ İlâhe illallah*” diyenlerle savaŖmanın pek uygun olmayacağını ifade etseler de Hz. Ebû Bekir, İslam’ın bir bütün olduğunu ve namazla zekâtın arasının açılmayacağını vurgulayarak zekâtın verilmesinin hem siyasi hem de ekonomik boyutuna dikkat çekmiştir. Başka bir ifadeyle, zekât vermemekle devleti siyasi ve ekonomik açıdan sıkıntıya sokmak gibi bir düşüncenin neticesi olabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla son derece kararlı bir şekilde hem

²⁸⁷ İnce, İrfan, “Ridde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam AraŖtırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, s. 88-91.

²⁸⁸ Zebidî, es-Seyyid Muhammed Murtezâ el-Huseynî ez-Zebîdî, “زبد” md., *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-XL, nŖr. ‘Abdulazîz Matar, 2. b., Kuveyt: Matba’atu Hukûmeti’l-Kuveyt, 1414/1994, C. 8, ss. 88-94; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Ensârî el-Hazrecî el-Mısırî el-İfrîkî, “زبد” md., *Lisânu’l-‘Arab*, I-XX, Suudi Arabistan: Vezâratu’Ŗ-Ŗuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf ve’d-Da’ve ve’l-İrŖâd, 1431/2010, C. 4, ss. 152-155.

²⁸⁹ Bakara, 2/217.

²⁹⁰ Apak, *İslâm Tarihi -2*, s. 64.

peygamberlik iddiasında bulunanlara hem de namazla zekâtın arasını ayıran mürtedlere karşı müthiş bir mücadele başlatmıştır.²⁹¹

Halife'nin kararlı mücadelesini mürtedlere gönderdiği şu mektupta bariz bir şekilde görmek mümkündür: *“Bismillahirrahmanirrahim. Hz. Peygamber'in Halifesi Ebû Bekir'den, Müslümanlığında devam etsin, ya da onu terk etmiş olsun, kendisine bu mektubun ulaşacak olan herkese! Selam hidayete tabi olanlara ve hidayetten sonra dalâlet ve körlüğe sapmayanların üzerine olsun! Allah'a hamd ediyor, O'ndan başka ilâh ve O'na ortak hiç kimse olmadığına, Muhammed'in de O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim. Onun getirdiğini alıyor, reddettiğini reddediyoruz. Allah Teâlâ Muhammed'i hak üzere, müjdeleyici ve uyarıcı olarak kullarına gönderdi. Aynı zamanda onu, bütün canlıları uyarmak ve Hak kelimesini kâfirlerin üzerine hâkim kılmak için gönderdi... Allah ona icabet edenlere hidayet verdi ve Hz. Peygamber, ondan yüz çevirenlerle savaştı. Böylece insanların bir kısmı da isteyerek Müslüman oldular. Sonra Hz. Peygamber vefat etti. O, Allah'ın emrettiklerini yerine getirdi ve Ümmetine nasihatte bulundu. Böylece üzerine düşen görevi yerine getirmiş oldu. Allah onun ölümünü Kur'an'da zikretmişti: “Muhakkak sen öleceksin; onlar da ölecekler!”²⁹² Ve yine şöyle dedi: “Biz senden önce hiçbir beşeri ebedî kılmadık; sen öleceksin, onlar ebedî mi olacaklar?”²⁹³ Müminlere de şöyle dedi “Muhammed, ancak bir Peygamber'dir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür, ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”²⁹⁴ Onun için kim Muhammed'e tapıyor idiyse, bilsin ki Muhammed öldü; kim de Tek ve ortağı olmayan Allah'a tapıyorsa, Allah ona yol gösterir, Diridir ve ölmez! Kendisine ne uyku gelir, ne de uyuklama! Davasını korur, düşmanından intikam alır ve onu cezalandırır. Onun içi ben size Allah'ın takvasını tavsiye ediyorum. O'nun ve Peygamberinin verdiği alın! Onun hidayetiyle yolunuzu bulun ve O'nun dinine sarılın. Çünkü Allah'ın hidayet vermediği herkes, sapıklık içerisinde. Ve afiyet vermediği herkes hastalıktır. Ve O'nun yardım etmediği herkes de yeniktir! Allah kime hidayet verdiyse, o doğru yolu bulmuştur. Kimi saptırdıysa da, o sapık yoldadır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Allah kime hidayet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır. Kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın.”²⁹⁵ Birisinin ameli, dini üzerinde istikrar kılmayınca kadar ondan kabul olunmaz! Sizden bazılarının, Müslüman*

²⁹¹ Belâzürî, *Fütûh'l-Buldân*, s. 104-106.

²⁹² Zümer, 39/30.

²⁹³ Enbiyâ, 21/34.

²⁹⁴ Âli-İmrân, 3/144.

²⁹⁵ Kehf, 18/17.

olduktan ve onunla amel ettikten sonra, Allah'tan gafil olarak ve O'nun hükmünü bilmeksizin ve de Şeytan'a uyararak İslâm'dan çıktıkları haberi geldi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Hani biz meleklerle: Âdem'e secde edin, demiştik; İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için ne fena bir değişmedir.”²⁹⁶ Yine Allah buyurdu: “Muhakkak ki şeytan sizin düşmanınızdır. O halde siz de onu düşman olarak kabul edin! O, kendi taraftarlarını, ancak ateş ehlinden olmaları için çağırır.”²⁹⁷ Ben, Ensâr, Muhacirûn ve onlara güzelce uyanlardan tabiinden bir ordu gönderdim. Onlara, hiç kimseyle, Allah'a davet etmeden, savaşmamalarını ve hiç kimseyi öldürmemelerini emrettim. Dolayısıyla kim bu davete icâbet eder, iyi amel işlerse, ondan kabul edilecek ve onunla savaşılmayacak; bu daveti kabul etmeyenlerle de savaşmalarını emrettim. Hiç, kimseden, İslâm dışında bir şey de kabul edilmeyecek. Kim buna uyarırsa, onun için hayırlı olur; kim de karşı çıkarsa, Allah'a hiçbir şey yapamaz! Ben elçime, mektubumu bütün toplumlarda okumasını emrettim. Aynı zamanda gittikleri toplumlarda Ezanı okumalarını; okunan bu Ezana icabet ettikleri takdirde, onlardan vazgeçmelerini emrettim. Ezana uymadıkları takdirde de onlarla savaşmalarını emrettim.”²⁹⁸

Zikredilen irtidat hadiselerine bazı Arap kabileleri kısmen bazıları ise tamamen karışmışlardır. Nifak ortaya çıkmış, İslam düşmanları isyan etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatı sebebiyle Müslümanlar yağmurlu bir gecede koyunların kaçtığı gibi kaçmış ve düşmanlarına karşı ne yapacaklarını bilemez hale gelmişlerdir.²⁹⁹ Müminlerin annesi Hz. Âişe bu zor durumu şöyle tasvir etmiştir: “Hz. Peygamber vefat ettiğinde, babam Hz. Ebû Bekir'in karşılaştığı zorluklar, sağlam dağlara yüklenseydi onları param parça ederdi. Allah'a yemin ederim ki, babam insanların ihtilafa düştükleri her konuyu, İslam'daki değer ve ilgisine göre en süratli bir biçimde çözdü.”³⁰⁰ Bu zor mücadele ancak kararlı bir duruş sergilemekle yapılabilirdi ki Hz. Ebû Bekir, “Hz. Peygamber'e zekât olarak verdikleri hayvanın yularını dahi benden eksik etseler onlarla savaşırım” tarzındaki görüşüyle bunu başlatmıştır.³⁰¹ Halife'nin bu kararına sahabîlerin bakış açısı ve ona destek olmaları son derece önemliydi. Nitekim bazıları bu kararlı duruşunu “Allah'ın Hz. Ebû Bekir'in kalbini açması, ona bu

²⁹⁶ Kehf, 18/50.

²⁹⁷ Fâtır, 35/6.

²⁹⁸ Taberî, *Târih*, C. III, ss 250-251; Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Hâlifeler Dönemi*, ss. 50-52.

²⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 317; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, s. 304-305, 311.

³⁰⁰ Belâzürî, *Fütûh'l-Buldân*, s. 132; Mehmet Salih Arı, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 88.

³⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, s. 315.

konuda feraset vermesi'' olarak yorumlamışlardır.³⁰² Zikredilen irtidatların başlangıcı esasında daha Hz. Peygamber'in hastalığı zamanında meydana gelmiştir. Peygamberlik iddiasında bulunan yalancıların etrafında toplananların irtidatının ayak sesleri daha bu dönemde duyulmuştur. Buna örnek olarak Benî Hanife kabilesi kendilerinden olan Müseylime, Benî Esed kabilesi Tuleyha b. Huveylid ve Benî Mezhic kabilesi Esved el- Ansî öncülüğünde isyan hareketini başlatıp irtidat etmişlerdir.³⁰³ Hz. Peygamber hastalığı sırasında bu isyancılar üzerine askerî birlikler göndermiş ve bazılarını bastırmıştır.³⁰⁴ Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında Benî Temîm kabilesine mensup Secah, Fezare kabilesinin lideri Uyeyne b. Hısn, Gatafân ve Benî Amr ittifakının lideri Kurre b. Seleme, Beni Süleym kabilesinin reisi Fûcae b. Abdüyâlil, Kinde'nin reisi Eş'as b. Kays ridde olaylarına katılmışlardır.³⁰⁵ Adı geçen kabilelerde genel itibariyle irtidat hadiseleri görülmekle birlikte, kabile üyelerinden bir kısmı İslam dininde sebat etmiştir. Böylece din hususunda bir ihtilafın ortaya çıkması söz konusu olmuştur.³⁰⁶ Hz. Ebû Bekir irtidat hadiselerini bastırmak üzere komutanlar tayin etmişti. Buna göre Hz. Ebû Bekir'in yetkili komutanlarından Hâlid b. Velîd, önce Necid'de ve Buzaha'da Tuleyha b. Huveylid üzerine yürüdü. Tuleyha'nın ordusuna galip geldi. Tuleyha da Şam tarafına kaçtı (Cemaziyelahir 11/Eylül 632). Komutan Hâlid b. Velîd daha sonra Butah'a geçti ve Temim'deki isyancıları dize getirmek için savaştı. Bunlardan biri de Malik b. Nuveyre idi. Bu şahıs önceleri Benî Hanzala kabilesinin zekâtını Medine İslam devleti adına topluyordu. Fakat Hz. Peygamber'in vefat ettiğini haber aldığıında mallarını iade etmişti. Aynı şahıs Secâh adındaki kâhineye peygamberlik iddiasında bulunması hususunda mani olmamıştı. Hâlid b. Velîd, Mâlik'i etkisiz hale getirince Secâh kaçtı. Hâlid daha sonra Yemame'deki Benî Hanife'nin üzerine yürüdü. Yemame Savaşı'nda her ne kadar Müslümanlar yüzlerce şehit verdilerse de nihayetinde karşı tarafı bozguna uğrattılar. Peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Müseylime ise arkadaşlarıyla birlikte etkisiz hale getirildi. Gerek Yemen, gerekse Umman, Bahreyn ve Hadramevt gibi bölgelere ordu sevkıyatı yapılmış ve bu hadiseler sona erdirilmiştir.³⁰⁷

³⁰² Vâkîdî, *Ridde*, s. 52.

³⁰³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 184-186; Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Şiyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-III, nşr. Hassân 'Abdulmennân, C. I, Lübnan: Beytu'l-Efkâri'd-Duveliyye, 1425/2004, s. 317.

³⁰⁴ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 187.

³⁰⁵ Vâkîdî, *Ridde*, ss. 49-50; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. II, ss. 14-19.

³⁰⁶ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 314-316.

³⁰⁷ Bu konuda ayrıntılı bkz. Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 249-280; Belâzürî, *Fütüh'l-Buldân*, ss. 103-115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, ss. 201-237; Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velîd*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990, s. 241-272; Algül, "Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", s. 105-120.

Bu dönemde Arabistan'da İslam dininde bir bütün olarak sebat edip herhangi bir isyana kalkışmayan Mekke, Medine ve Taif sakinleri olmuştur.³⁰⁸

2. Ridde ve İsyanların Sebepleri

Hiz. Peygamber'in vefatına takaddüm eden günlerde bazı Arap kabilelerinde irtidat hadiselerinin ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Vefatından sonra ise Hiz. Ebû Bekir Halife seçilince irtidatın ayak sesleri İslam devletini ciddi uğraştıracak dereceye yükselmişti. Hiz. Peygamber'den sonra Müslümanlar ilk kere böyle bir hadiseyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu bakımdan başta Halife Hiz. Ebû Bekir'in ve istişare ettiği insanların bu konudaki tavrı önemlidir. Zira irtidada karşı nasıl muamele edileceğini fiiliyatta onlar göstermiş ve bu konudaki uygulamaları daha sonraki dönemler için de belirleyici olmuştur. Başka bir ifadeyle dinden dönme hareketi söz konusu olduğu zaman ne yapılması gerektiğini sahabe, özelde de Hiz. Ebû Bekir öğretmiş oldu. Her bir olayın arka planında çeşitli sebepleri bulunabileceği gibi ridde hadiselerinin de bazı sebepleri bulunmalıdır. Kaynaklara bakıldığında riddenin birbirinden farklı etkenleri olduğu görülmektedir. Bunları dinî, siyasî, iktisadî ve içtimâî sebepler olarak ayrı kategoride incelemek mümkündür.³⁰⁹

a. Dinî Sebepler

Ridde hadiselerin sebepleri üzerine durulduğunda genelde dinî âmillerin önde olduğu veya en azından böyle yorumlandığı görülmektedir. Ancak bu kendi başına yeterli bir neden değildir. Zira yukarıda da geçtiği üzere ridde hadiselerinde dinden dönenler olduğu gibi dinde sabit olup ancak zekât vermek istemeyenler mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında ridde hadiselerine sadece dinden dönme hareketi tanımını eksik kalmaktadır. Dinin herhangi bir vecibesini yerine getirmeyenin inkâr etmediği sürece dinden çıkması söz konusu olmadığına göre bu yalnızca bir isyan hareketidir. Onun için riddeye isyan kelimesini ilave etmek suretiyle tanımlamayı yapmak yerinde olsa gerektir.³¹⁰

İrtidat olaylarına karışanlar genel itibariyle bedevî kabileler veya onların bazı mensuplardır. Bu kabileler geç dönemde gönülsüz şekilde İslamiyet'i seçmişlerdir. Bu bakımdan ilk fırsatta dinden dönmeyi düşünmüşlerdir. Zira kalplerinde iman

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, s. 312; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 317.

³⁰⁹ Riddenin sebepleri hakkında bkz. Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 63-65; Elias Shoufany, Hiz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar", çev. Ahmet Turan Yüksel-Murat Ak, *Konya, İstem Dergisi*, Yıl. 3, S. 6, (2005), s. 282-283.

³¹⁰ Tanımlama hususunda bkz. İsrâfil Balcı, *İdarî ve Siyasî Yönden Hiz. Ebû Bekir Dönemi*, 1. b., Samsun: Din ve Bilim Kitapları Yayınevi, 2007, s. 54-55.

yerleşmemiştir.³¹¹ Kur'an-Kerîm bu durumu şöyle vuzuha kavuşturmuştur: “*Bedevîler “İman ettik” dediler. De ki: “İman etmediniz. (Öyle ise, “iman ettik” demeyin.) “Fakat boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah’a ve peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”³¹² Bu anlayışın bazı örnekleri kaynaklarımızda mevcuttur. Mesela irtidat olaylarına karışan Uyeyne b. Hısn isimli bir zat esir olarak ele geçirilip Medine’ye getirilmişti. Kendisine ridde hadiselerine neden karıştığı sorulunca “*Vallahi bir an bile olsun iman etmemiştim*” diye cevap vermiştir. Hâlbuki bu şahıs vaktiyle Hz. Peygamber’in yanına Benî Temîm elçileriyle gelip Müslüman olduğunu beyan etmiştir.³¹³ Bu tür örnekler irtidat eden insanların bir kısmının iman etmediğini ancak görünürde Müslümanlıklarını izhar ettiklerini göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in sohbetinde fazla bulunamadıkları ve nefislerini terbiye edemedikleri, ahlakî prensipleri ondan öğrenecek kadar onunla vakit geçirememiş, köklü bir inanca sahip olamadıkları anlaşılmaktadır. Bu da onların irtidat etmelerinin sebebi olarak gösterilmektedir.³¹⁴ Bu kabileler mesafe itibarıyla Medine’den uzak olmaları sebebiyle merkezde oturan insanlardan dinî konularda farklı düşüncelere sahip olmuşlardır. Bir başka sebep de İslam’a yeni girmiş olmalarından dolayı dinin temel öğretilerini ve hedeflerini kolay özümseyemediler. Çünkü yüzyıllardan beri toplumlarının tabi oldukları bir inanç, ahlâk, gelenek ve görenekleri mevcut idi.³¹⁵

Meseleye dinî açıdan yaklaşıldığında bir insanın Müslüman olma hususunda zorlanamayacağı, bunun Kur’ânî bir düstur olduğu bilinmektedir.³¹⁶ Bununla birlikte İslam, dini seçme hususunda insanların kararlı davranmasını ve dinde sebat etmelerini istemiştir. Şayet böyle olmazsa o vakit din oyuncak haline dönüştürülür ki bu da dinin yıpranmasına sebep olur. Başka bir ifadeyle sürekli dini değiştirmek veya bir gün dine girip öbür gün beğenmediğini ifade edip çıkmak gibi davranışlar kerih görülmüş ve bunun cezasının ölüm olduğu bildirilmiştir.³¹⁷ Nitekim Kur’an’da bu ceza ile ilgili âyet-i kerîme şöyledir: “*Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette*

³¹¹ Mehmet Salih Arı, *Hiz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, s. 93.

³¹² Hucurât, 49/14.

³¹³ Vâkıdî, *Ridde*, 95; Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, C. II, s. 15.

³¹⁴ Mustafa Fayda, *Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid*, s. 247.

³¹⁵ el-Umerî, Ekrem Ziyâ’ el-Umerî, *‘Asru’l-Hilâfeti’r-Râşide: Muhâvele li-Nakdi’r-Rivâyeti’t-Târîhiyye vefka Menâhici’l-Muhaddisîn*, Medine: Mektebetu’l-Ubeykân, 1414/1994, ss. 387-390, 392; Takkûş, Muhammed Suheyl Takkûş, *Târîhu’l-Hulefâi’r-Râşidîn: el-Futûhât ve’l-İncâzâtı’s-Siyâsiyye*, 2. b., Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1432/2011, ss. 39-42, 89-90.

³¹⁶ Bakara, 2/256.

³¹⁷ Ağırakça, a.g.m., s. 94.

de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır”.³¹⁸ Hz. Ebû Bekir’in esasen bu emirler doğrultusunda hareket ettiğini söylemek mümkündür. Kendi isteğiyle Müslüman olmuş fakat daha sonra açıkça iman etmediğini beyan edenlerle kararlı bir şekilde mücadele etmiştir. Bunu yaparken de Kur’an’ı ve Allah Resûl’ünün sünnetini referans alarak hareket etmiştir.

b. Siyasî Sebepler

İrtidata karışan Bedevî kabilelerden bazıları Sasanî Devleti’nin yıkılmaya yüz tutması ve Hz. Peygamber tarafından Mekke’nin fethedilmesi ile birlikte Müslümanların ulaştıkları güç karşısında İslam davetini kabul etmeyi ve onun otoritesine boyun eğmeyi bir zaruret olarak telakki etmişlerdir.³¹⁹

İlgili kabilelerin bazı mensupları inanmadığını açıkça ortaya koyduğu gibi bazıları da siyasî bağlılıklarının Hz. Peygamber’in vefatıyla ortadan kalktığını düşünmüşlerdir.³²⁰ Hz. Ebû Bekir’in otoritesini kabul etmek istememişlerdir. İslam’ın emrettiği bütün yükümlülükleri yerine getireceklerini ancak zekâtı vermeyeceklerini açıkça beyan etmişlerdir.³²¹ Zekâtı vermeyişlerinin sebeplerini anlamak için Hz. Peygamber’in dönemindeki zekât uygulamasına değinmek gerekmektedir. Hz. Peygamber Müslümanlığı kabul etmek için yanına gelen kabile liderlerini genel itibariyle görevlerinde devam ettirir ve kendi temsilcisi olarak vazifelendirirdi. Bu kabile liderleri Hz. Peygamber’in temsilcileri sıfatıyla kabile mensuplarının zekâtlarını toplamakla sorumluydu. Dolayısıyla her sene zekâtlarını ya kendileri Hz. Peygamber’e götürmüş ya da zekât amili vasıtasıyla göndermişlerdir. Bu bakımdan onlar için zekât vermek merkezî idareye itaatin bir ifadesi olarak telakki ediliyordu. Bununla birlikte kabile liderleri tarafından zekât amili olarak görevlendirilen şahıslar da halk arasında itibar görüyordu. Fakat Hz. Peygamber’in vefatından sonra bu görevliler Hz. Ebû Bekir’in şahsında oluşturulan yeni yönetime zekâtlarını ödemek istememişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber’in vefatıyla birlikte yapılan antlaşmalar da geçerliliğini kaybetmiştir. Ayrıca zekât olarak verdikleri malların tasarrufu daha çok kendilerinin hakkı olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden artık merkeze zekâtlarını göndermeme kararını almışlardır. Daha önce toplamış oldukları zekâtları da sahiplerine iade etmişlerdir.³²²

³¹⁸ Bakara, 2/217.

³¹⁹ Mustafa Fayda, *İslâmiyet’in Güney Arabistan’a Yayılışı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982, s. 73.

³²⁰ Bkz. Mehmet Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, s. 96.

³²¹ Vâkıdî, *Ridde*, s. 31, 97.

³²² İsrail Balcı, *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, s. 55-56.

İsyanda bulunan bedevîler Medine'ye elçi gönderip namaz kılacaklarını ancak zekât vermeyeceklerini, şayet kendilerinden zekât alınmazsa herhangi bir sorunun yaşanmayacağını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir tekliflerini reddetmiş ve mutlaka zekâtlarını vermeleri gerektiğini ifade etmiştir.³²³ Esasen bu tavır merkezî otoriteye bir isyan niteliğindedir. Aidiyeti noktasında farklı görüşler olmakla birlikte büyük bir ihtimalle devrin şairlerinden Hutay'e'nin (ö. 59/678) terennüm ettiği şu şiir bu konudaki maksatlarını anlamak adına manidardır: “Hz. Peygamber hayatta iken O'na itaatte bulunduk. Ebû Bekir'e ne oluyor ki o da aynı şeyi talep ediyor. Ona kim itaat eder? Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ebû Bekir mi bu işe varis olacak? Vallahi biz buna katlanacak değiliz”.³²⁴ Anlaşıldığı kadarıyla zekât vermeyi merkeze itaat olarak anlamış ve bunu Hz. Peygamber ile yapılan hususi bir anlaşma olarak görmüşlerdir. İsyancı ele başlardan Abdullah el- Leysî'nin kabile mensuplarına hitaben söylediği Hutay'e'ninkine benzer şu sözleri de durumun tasviri mahiyetindedir: “Hz. Peygamber hayatta iken biz ona itaat ettik. Ey insanlar biz neden Hz. Ebû Bekir'e itaat edelim? Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ebû Bekir onun mirasçısı mıdır? Vaktiyle gönderdiğiniz elçiler onun tarafından geri çevrilmedi mi? Yoksa siz deve çobanının yapacağı hilesinden mi çekiniyorsunuz? Sizden istenip vermediğiniz zekât malları benim için hurmadan daha tatlıdır”.³²⁵

Bedevîlerin zekâtla ilgili bakış tarzlarını anlamak için irtidat hususunda tereddüt içinde olan Kurre b. Hubeyre ile Amr b. el-Âs arasında geçen diyalog dikkat çekicidir. Kurre: “Ey Amr! Araplar onlardan aldığımız vergilerden dolayı sizden memnun değildir. Eğer bu vergileri almaktan vazgeçerseniz, sözlerinize kulak asar ve size boyun eğerler, şayet vergileri alma hususunda diretirseniz asla etrafınızda toplanmazlar”.³²⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Kurre zekâtı boyun eğme olarak telakki etmiştir.

Hz. Ebû Bekir kendisini dolayısıyla şahsında devlet otoritesini tanımayan bu şahsılarla mücadele etme hususunda kararlıydı. Hatta namaz kılıp zekât vermeyeceklerini söyleyenlere şu tarihî cevabı vermiştir: “Vallahi namazla zekât arasını kim ayırırsa onunla savaşıyorum. Zira zekât malın hakkıdır. Hz. Peygamber'e zekât olarak verdikleri hayvanlarının yularını dahi

³²³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 244; Belazürî, *Fütuh*, s. 131, 135, 142-143; Vâkıdî, *Ridde*, s. 31.

³²⁴ Vâkıdî, *Ridde*, s. 171-172; el- Absî, Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-'Absî el-Hutay'e, *Divânu'l-Hutay'e bi-Rivâyeti ve Şerhi İbn'i's-Sikkît*, nşr. Mufid Muhammed Kumeiha, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993, ss. 18, 109-110.

³²⁵ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 246; Vâkıdî, *Ridde*, s. 171-172

³²⁶ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 212; Vâkıdî, *Ridde*, s. 97.

benden esirgemiş olsalar, gene onlarla savaşırım” demiştir.³²⁷ Bir başka rivayette ise “Şayet onlar deve ve koyunlarının yıllık zekâtlarını kendisine vermekten çekinirlerse, kendileriyle savaşacağını bildirmiştir”.³²⁸ İslam dinini reddetmeyip sadece zekât ibadetini yerine getirmeyeceklerini söyleyen bu isyancılarla alakalı olarak sahabe de farklı görüşlere sahip olmuştur. Hz. Ömer başta olmak üzere bazı sahabîler isyancıların zekâtla ilgili taleplerinin kabul edilmesinin Müslümanlar için yararlı olabileceği kanaatini taşımışlardır. Sahabeden bir kısmı zekât alımını bir sene erteleme önerisinde bulunmuşlardır. Bir kısmı ise gelen elçilerin taleplerinin kabul edilmesinin en doğru seçenek olacağı yönünde kanaat belirtmişlerdir.³²⁹ Bu görüşlerini ileri sürerken de Hz. Peygamber’in “*İnsanlarla lâ İlâhe İllâllah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söyleyen herkes bizim kardeşimiz olur*” hadisini delil göstermişlerdir. Ancak Hz. Ebû Bekir, hiç birini kabul etmeyip Hz. Peygamber’e zekât olarak verdikleri bir oğlağı bile kendisine vermedikleri takdirde onlarla savaşacağını ifade etmiştir.³³⁰ Böylece Hz. Ebû Bekir isyancılarla mücadele etme hususundaki tavrını kararlı bir şekilde ortaya koymuştur. Hz. Ömer de daha sonra kendisinin yanıldığını itiraf ederek Hz. Ebû Bekir’in bu konudaki ferasetinden sitayişle bahsetmiş ve “Allah’a yemin olsun mürtedlere karşı ortaya koyduğu kararlı duruşu sayesinde Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir’in ferasetini artırmıştır” demiştir.³³¹

Zekât dinî bir vecibe olmasına rağmen burada doğrudan siyasî bir mesele olarak kullanılmıştır. Zekât vermek istemeyenlerin bir kısmı ibadet olarak zekâtın farziyetine iman etmiş ancak verilecek makamı mesele haline getirmişlerdir. Başka bir ifadeyle zekâtın ancak Hz. Peygamber’e verilebileceğini düşünmüşlerdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber dışında zekât verilecek herhangi bir merciin bulunmadığını iddia etmişlerdir. Bu görüşlerine de bazı ayetleri delil olarak kullanmış ve kendilerine göre mana çıkarıp yorumlarda bulunmuşlardır.³³² Bu manada delil olarak kullandıkları âyetlerden biri şudur: “*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*”.³³³ Bu ayetin manasından hareketle zekâtı ancak kendileri için huzur ve sükûnet vesilesi olan Hz. Peygamber’e vermekle yükümlü olduklarını ifade etmişlerdir.³³⁴

³²⁷ Vâkıdî, *Ridde*, ss. 51-52.

³²⁸ Belâzürî, *Fütûh*, s. 131.

³²⁹ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, C. III, s. 241, 244, 258-259.

³³⁰ Vâkıdî, *Ridde*, s. 51-52; Buhârî, “İ’tisam”, 2, “Zekât”, 1; Müslim, “İman”, 32.

³³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VI, s. 311; Suyûtî, 159-160.

³³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VI, ss. 311-314.

³³³ Tevbe, 9/103.

³³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VI, s. 311.

Anacak âyette Hz. Peygamber'e hitaben bir emir olsa da genel manada anlaşılmasına mani değildir. Bu hitap sadece kendisine has değildir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Müslümanların idarecilerini de ihtiva etmektedir.³³⁵

Hz. Ömer'in ifade ettiği üzere Hz. Ebû Bekir zekât vermeyenlerle ilgili istişare ettiği insanların görüşleri hilafına önemli bir karar almış ve ferasetiyle İslam devletini büyük sıkıntılardan kurtarmıştır. Onun bu konudaki kararlılığını ve ferasetini dile getirenlerden birisi de Abdullah b. Mes'ûd'dur. Kendisi şöyle diyor: “Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra eğer Cenâb-ı Hak bizlere idareci olarak Hz. Ebû Bekir'i ihsan etmeseydi, mahvolacağımız kararlar alırdık. Ancak o bizleri bir araya getirdi. İsyân eden kabilelerle son nefesimize kadar savaşmayı bizlere emretti. Cenab-ı Allah da bu mücadele hususunda Hz. Ebû Bekir'e azim ve kararlılık ve sebatı nasip etti”.³³⁶

Bütün bu rivayetler değerlendirildiğinde bedevîlerin zekât vecibesini anlamadıkları ve yanlış yorumladıkları görülmektedir. Hz. Ebû Bekir ise zekâtlarını vermedikleri takdirde doğabilecek sıkıntıları sezmiş ve bu isyancılarla kararlı bir şekilde mücadele etmiştir. Bu kararlığı hususunda pek çok sahabe tarafından sonradan takdir edilmiştir. Esasen Risalet'ten Hilafete geçiş sürecinde zekâtın merkezî yönetim tarafından alınmasının devamını sağlamıştır. Böylece Hz. Peygamber'in zekât hususundaki uygulamalarını kendi döneminde de devam ettirebilmiştir. Bu da gerek devletin müesseseseleştiği Hulefâ-yı Râşidîn dönemi için gerekse daha sonraki devirlerde yaşayan Müslümanlar için zekâtın toplanması ve nasıl harcanacağı konusunda belirleyici rol oynamıştır.

c. İktisadî Sebepler

İsyanda bulunan kabilelerin bir kısmı zekâtlarını ödememekle siyasî anlamda devletin otoritesini tanımamıştır. Bu hareketin zımnen de olsa iktisadî anlamda da devleti yıpratmaya matuf olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu dönem için iktisadî anlamda devletin önemli gelirlerinden birisi zekâttır.³³⁷ Hz. Peygamber toplamış olduğu zekât mallarını yoksullara, muhacirlere, zekât amillerine, borçlu kimselere, yeni Müslüman olmuş olanlara sarf

³³⁵ Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, s. 98; Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhu 'z-Zekât: Dirâse Mukârene li-Ahkâmihâ ve Felsefetihâ fî Davi'l-Kur'ân ve 's-Sunne*, I-II, C. I, 2. b., Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1393/1973, ss. 82-83; Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Tuğ, "Zekâtın Yeniden Merkezileştirilmesi" *İstanbul, İslam Medeniyeti Mecmuası*, Yıl, 3, S. 28, (1973), s. 31-32; Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in zekât ile ilgili uygulaması hakkında bkz. Soner Duman, "Hz. Peygamber (s.a.v.), ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât", *Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1,(2018), s. 68-69.

³³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 205.

³³⁷ Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 62.

ediyordu.³³⁸ Bu durumdan rahatsız olanlar Medine'deki merkezî hükûmeti zayıflatmak maksadıyla zekâtlarını vermek istememişlerdir. Ayrıca zekât ve vergilerin kendi kabilelerinde kalmasını istemişlerdir.³³⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ebû Bekir bu niyetlerinin farkına varmış ve kararlı bir şekilde onlarla mücadele etmiştir. Dinden döndükleri için değil, merkezî hükûmete isyan ettiklerinden ve devleti zayıflatmak istediklerinden dolayı onlarla tekrar itaat altına alıncaya kadar mücadele edilmiştir.

³³⁸ Şibli Numani, *Asr-ı Saadet*, I-IV, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. IV, İstanbul: Eser Yayınları, 1974, C. IV, s. 56.

³³⁹ Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara: A.Ü.İ.F.,Yay., 1967, s. 34.

III.BÖLÜM
HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDEKİ UYGULAMALAR

A. SİYASÎ UYGULAMALAR

1. Üsâme Ordusunun Gönderilmesi

Hz. Ebû Bekir'in diğer uygulamalarda olduğu gibi siyasî uygulamalarda da Hz. Peygamber'i ve O'nun sünnetini kendine rehber ittihaz ettiğini görmek mümkündür. Uygulamalarında tavizsiz bir şekilde Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu prensiplere bağlılık Hz. Ebû Bekir için vazgeçilmez bir ilke idi. Devrindeki hemen hemen bütün faaliyetlerinde bu prensipler görülmektedir. Bunlardan biri de Üsâme ordusunu sevk etme meselesidir. Rivayete göre Hz. Peygamber H. 11. yılın Safer ayının sonuna doğru Suriye tarafına sevk etmek üzere azatlısı Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsâme b. Zeyd komutasında bir ordu hazırlamış ve insanlara da Rumlar ile savaşma hususunda hazırlık yapmalarını emretmişti. Daha sonra Üsâme b. Zeyd'i huzuruna çağırarak onu komutan olarak atadığını kendisine bildirmiştir. Konuyla alakalı Vâkıdî'de geçen rivayet şöyledir: “Ey Üsâme! Baban Zeyd b. Hârise'nin şehit olduğu mevkie ulaşınca kadar Allah'ın adı ve bereketi ile yola devam et! Bu ordunun komutanlık görevini sana verdim. Übnâ halkının üzerine yürü ve sabahleyin erken saatlerde beklemedikleri bir anda onlara saldır! Giderken acele gitmende yarar var ki senden önce haberin onlara ulaşsın. Eğer Allah sana zafer nasip ederse, içlerinde fazla kalma! Kılavuzları yanına almayı da unutma! Gözcü ve casusları ise önden sal! dedi.³⁴⁰ Daha sonra Hz. Peygamber'in rahatsızlığı zuhur etti ve rahatsızlığı esnasında ordunun sancağını Üsâme'ye bizzat Hz. Peygamber kendi eliyle teslim ederek şöyle nasihatlerde bulunmuştur: “Ey Üsâme! Allah yolunda, Allah'ın adıyla cihada çık! Allah'ı inanmayanlarla harp et! Savaşınız, ancak sözünüzden vazgeçmeyiniz! Küçük çocuklara ve kadınlara dokunmayınız! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz! Muhakkak, siz bilemezsiniz; belki de onlardan dolayı musibetlere duçar olursunuz. Fakat şöyle duada bulununuz ‘Allah'ım! İmdadımıza sen yetiş! Onları cezalandır, onların zararından bizi muhafaza et!’ Şayet düşman sizinle karşı karşıya gelirse bağrış ve çağırışta bulunacaklardır. Siz o vakit sessizliğinizi bozmayınız ve sükût ediniz. *‘Birbirinizle çekişmeyiniz, sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider’.*³⁴¹ Şöyle dua ve münacatta bulunun: ‘Rabbim! Biz senin kullarımızız, onlar da senin kullarıdır. Her şey

³⁴⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, C. III, s.1117; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, ss. 170-172.

³⁴¹ Enfâl, 8/46.

senin kudretindedir. Onlara ancak sen galip gelirsin.' İyi bilin, cennet kılıçların parıltısı altındadır.”³⁴²

İbn Sa'd'da geçen rivayetlere göre Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'den aldığı sancağı ashâbtan Büreyde b. Husayb'a teslim etmiş ve daha sonra karargâhını Curf denilen mevkide kurmuştur. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde el-Cerrâh başta olmak üzere pek çok sahâbî Hz. Peygamber'in atadığı bu komutanın emrine girmiş oldular. Hatta Ensâr ve Muhacirûn'dan bu çağrıya olumlu cevap vermeyen kimse kalmamıştır.³⁴³ Ancak Ashâb'tan bazıları Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi seçkin sahâbîler dururken genç ve tecrübesiz Üsâme b. Zeyd'in böyle bir göreve gelmesini eleştirmişlerdir.³⁴⁴ Bundan haberdar olan Hz. Peygamber öfkelenmiş ve minbere çıkıp Allah'a hamd ettikten sonra insanlara şöyle nida etmiştir: *“Ey insanlar! Üsâme'yi komutan yapmamla ilgili bazılarınızın sözlerinin anlamı nedir? Hakkında bazılarınızdan bana ulaşan sözler ne anlama geliyor? Vallahi siz Üsâme'nin komutanlığına itiraz ettiğiniz gibi, ondan önce onun babasının komutanlığına da itiraz etmişsiniz. Vallahi, onun babası nasıl komutanlığa layık idiyse, ondan sonra oğlu da komutanlığa öyle layıktır. Onun babası benim yanımda nasıl insanların en sevgilisi idiyse, bu da benim yanımda insanların en sevgilisidir. İki de her türlü iyiliğe layıktırlar. Ona hayır tavsiye edin. Çünkü o sizin iyilerinizdendir.” dedi sonra indi ve evine girdi”.*³⁴⁵

Bu süreçte Hz. Peygamber'in rahatsızlığı artmış ve Üsâme b. Zeyd onu ziyaret ettiğinde ilkinde muzaffer olması için dua etmiş³⁴⁶ ikinci görüşmesinde ise Hz. Peygamber yola koyulmasını istemiştir. Bunun üzerine Üsâme karargâha dönüp hareket için emir vermiştir. Fakat çok geçmeden Hz. Peygamber'in vefat etmek üzere olduğu haberi kendisine ulaşınca Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ile birlikte Hz. Peygamber'in yanına vardılar. Hz. Peygamber vefat etmiş ve Curf mevkiinde bekleyen askerler

³⁴² Vâkıdî, *Meğâzî*, C. III, ss. 1117-1118.

³⁴³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 170.

³⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 170.

³⁴⁵ Vâkıdî, *Meğâzî*, C. III, s. 1119; Ayrıca konuyla ilgili bkz. Ömer Sabuncu, “Hz. Ebû Bekir'in Üsâme Ordusunu Göndermesi”, *Hz. Ebû Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, s. 88-90.

³⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 171.

Bureyde b. Husayb ile birlikte Medine'ye döndü. Üsâme b. Zeyd'in sancaktarı Büreyde b. Husayb de sancağı Hz. Peygamber'in kapısının önüne dikildi.³⁴⁷

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip halife seçilen Hz. Ebû Bekir'in ilk icraatı, Hz. Peygamber'in emri doğrultusunda, vakit kaybetmeden, Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduyu göndermek olmuştur.³⁴⁸

Hz. Ebû Bekir Üsâme ordusunu sevk edeceği zaman bazı bedevî kabileler irtidat etmiş idi. Dolayısıyla bazı insanlar Halife'ye gelerek Üsâme ve ordusunun gönderilmesi halinde bazı tehlikelerin ortaya çıkabileceğini ifade ederek bu kararın ertelenmesinin daha doğru olacağını bildirmişlerdir. Zira ridde ehlinin Müslümanlara saldırması ihtimal dâhilinde idi. Önce irtidadın bastırılması, daha sonra ise Rumlar üzerine ordunun gönderilmesinin uygun olacağını düşünüyorlardı. Fakat Hz. Ebû Bekir, şartlar ne olursa olsun Hz. Peygamber'in emrini uygulayacağını, hatta vahşî hayvanların kendisini parçalayacağını bilse dahi orduyu göndermekten vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.³⁴⁹

Hz. Ebû Bekir'in emri üzerine ordu tekrar Curf denilen mevkie kadar ilerleyince komutan Üsâme b. Zeyd, Hz. Ömer'e bazı insanların kendi komutanlığından rahatsız olduğunu ve bundan dolayı orduyla Medine'ye geri dönmek istediğini bildirmek üzere Halife'ye göndermişti. Hz. Ömer'den hadiseyi dinleyen Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in atadığı komutanı görevinden azletmeyeceğini kesin bir kararla ifade etmiştir.³⁵⁰ Taberî'de geçen rivayette ise Üsâme'nin komutanlığından rahatsız olanların ensârdan bazıları olduğu ve Hz. Ömer'in olayı aktarması neticesinde Hz. Ebû Bekir'den azar işittiği yönünde bilgiler bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir, kurtların ve köpeklerin kendisini parçalayacağını bilse dahi Hz. Peygamber'in emrini ifa etmekten geri durmayacağını ifade etmiştir.³⁵¹

Hz. Ebû Bekir gelen bu haber üzerine Curf denilen mevkie kadar bizzat gitme kararını almış ve bölgeye intikal etmiştir. Üsâme'ye verdiği değeri ve kendi kararlığını göstermek üzere askerinin yanında bir müddet yaya yürümüş, komutan Üsâme ise ata

³⁴⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 171.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. IV, s. 61.

³⁴⁹ Vâkıdî, *Meğâzî*, C. III, s. 1121.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 171; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986, C. II, s. 33; Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1993, s. 332.

³⁵¹ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 226.

binmiş olarak yola devam etmiştir. Ata binmesini teklif edenlere de cihad yolunda ayaklarının tozlanmasını tercih ettiğini ifade etmiştir. Bununla esasen askere bir mesaj verdiği ve onları cesaretlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Komutan Üsâme b. Zeyd'den Hz. Ömer'in devlet işlerinde ona yardımcı olması için geride kalması için izin isteyen Hz. Ebû Bekir, olumlu cevap alınca orduyu tekbirlerle, dualarla ve nasihatlerle uğurlamıştır. Üsâme'den tek istediği Hz. Peygamber'in emrettiği üzere yola devam etmesidir.³⁵² Hz. Ebû Bekir'in buradaki tavrında ince siyasetini görmek mümkündür. Halife olduğu halde yaya yürümesi, Hz. Peygamber'in atadığı komutana bir saygı ifadesi ve otoritesini kabulü manasını taşımaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'i geride bırakması için izin istemesi de hakeza askerlere komutanlarına itaat mesajını vermek maksadıyla yaptığı söylenebilir.

Halife'nin burada orduya yönelik yaptığı uyarıların pek mana dolu olduğunu söylemek mümkündür: “Size on şey tavsiye edeceğim. Bu hususlara tabi olunuz. Hıyanette bulunmayınız. Ahde vefa ediniz. Haddi tecavüz etmeyiniz. Kimsenin uzuvlarını kesmeyiniz. Çocukları, kadınları ve ihtiyarları öldürmeyiniz. Hurma ağaçlarını kesip yakmayınız. Hayvanları gıda maksadı dışında kesmeyiniz. Manastırlara çekilmiş din adamlarına dokunmayınız”.³⁵³ Bu uyarılar gerek İslam savaş hukuku açısından gerekse Müslümanların gayrimüslimlere tanıdığı temel hak ve hukuk açısından fevkalade önemli prensipleri ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in Üsâme ordusuna olan tavsiyelerinin, Hz. Peygamber'in Mûte savaşında komutanlara verdiği talimatnamesinden mülhem olduğunu ifade etmek mümkündür.³⁵⁴

Üsâme b. Zeyd, Hz. Ebû Bekir'in uğurlaması üzerine ordusuyla 20 gün kadar bir yolculuk yaparak Suriye'nin Belkâ şehrine ulaşmıştır. Übnâ köyüne saldırı düzenleyen Üsâme b. Zeyd, kırk veya bir rivayete göre yetmiş gün mücadele verip isyankârları susturduktan sonra şan ve zaferle Medine yolunu tutmuştu. Medine'ye vardıklarında Halife Ebû Bekir ve halk tarafından sevinçle karşılanmışlardır. Üsâme b. Zeyd'in komutanlığına karşı yapılan itirazlara rağmen Suriye'ye gönderilmesi ve muzaffer bir şekilde dönmüş olması yerinde bir karar olduğu anlaşılmaktadır. Medine'ye saldırma

³⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, ss. 199-200; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, ss. 171-172; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, C. I, s. 318.

³⁵³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 226-227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, ss. 200; Şiblî, a.g.e., C. VI, s. 72; Sariçam, *Hz. Ebu Bekir*, s. 44.

³⁵⁴ Vâkidî, C. II, s. 758; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, ss.119-121.

plan ve düşüncesinde olan kabileler de böylece Müslümanların gücünün farkına varmış oldular. Üsâme, ordusuyla Medine'ye vardktan sonra Müseylimetü'l-kezzâb ile mücadele eden Hâlid b. Velîd'e yardım etmek üzere Yemâme bölgesine intikal etmiştir.³⁵⁵

Hiz. Ebû Bekir'in Üsâme ordusunu gönderirken bu kararlı tavrı esasen onun Hiz. Peygamber'e ve uygulamalarına olan bağıllığını ve sadakatini göstermektedir. Hiz. Peygamber'in hayatta iken Üsâme b. Zeyd'i böyle bir makama uygun bulması gerek fiili uygulama gerekse hikmet açısından Hiz. Ebû Bekir tarafından tatbik edilmesi için yeterli olmuştur. Zira Hiz. Ebû Bekir Halife olarak bütün icraatlarında Hiz. Peygamber'in uygulamalarını esas alan bir yönetim tarzını benimsemişti. Bu açıdan bakıldığında Hiz. Ebû Bekir dönemi uygulamaları, Hiz. Peygamber uygulamalarından ilham alınarak yapıldığını ifade etmek mümkündür. İlk Halife olarak Hiz. Ebû Bekir'in yönetiminde Hiz. Peygamber'in prensiplerine bağı kalma anlayışı şüphesiz kendisinden sonraki dönemlere de ışık tutmuştur.

2. Hiz. Ebû Bekir Döneminde Yapılan Fetihler

Ridde hadiselerini bastırdıktan sonra Hiz. Ebû Bekir fazla vakit kaybetmeden fetih hareketlerini başlatmıştır. Hiz. Ebû Bekir'in döneminde yapılan fetihler esasen Hiz. Peygamber'in öğrettiği ve yol gösterdiği doğrultuda gerçekleşmiştir. Her ne kadar Hiz. Peygamber'in döneminde doğrudan Hiz. Ebû Bekir'in döneminde olduğu gibi Hicaz dışında fetih gerçekleşmemiş olsa da fethin ve cihadın temel prensip ve kaidelerini Ashâb-ı Kirâm Hiz. Peygamber'den öğrenmiştir. Hiz. Ebû Bekir hilafeti döneminde prensip olarak her daim Hiz. Peygamber'in uygulamalarına bağı kalmıştır. Fetih hususunda da aynı bağıllığını görmek mümkündür. Fetihlerin düzenli olarak Hiz. Ebû Bekir döneminde başladığını söylemek mümkündür. Öncelikle İslam'ın ve Hiz. Peygamber'in fetih hususundaki temel yaklaşım tarzlarına değinmek gerekir.

İslam'da cihadın Allah'ın emri olduğu ve Müslümanların bunu yerine getirme hususunda sorumlu tutulduğu hususu göz önüne alındığında fetihlerin gayesi ve sebepleri daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Hiz. Peygamber cihad hususunda emir

³⁵⁵ Sabuncu, "Hiz. Ebû Bekir'in Üsâme Ordusunu Göndermesi", s. 93; Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 362.

almadan konuyla ilgili herhangi bir cevazda bulunamamış, çekilen sıkıntılar karşısında sabrı tavsiye etmiştir.³⁵⁶ Cihatla ilgili gelen ayette ise Müslümanların muhataplarına nasıl davranacakları bizzat öğretilmiştir.³⁵⁷ Müslümanlar bu ilahî emir doğrultusunda hareket ederek canını, malını ve ırzını koruyarak dinî hürriyeti sağlamak için gayret sarf edecektir. Ayrıca İslam'a davetin önünde mani teşkil eden hususların ortadan kalkması için çaba gösterecektir.³⁵⁸ Bu açıdan bakıldığında cihat iznini Hz. Peygamber değil, bizzat Cenab-ı Hak vermiştir ki bu durum hem Müslümanlar hem de muhatapları için manidardır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in lâ ilahe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşma hususunda emrolunduğunu ifade etmesi³⁵⁹ de ilahî emir doğrultusunda hareket edildiğinin göstergesidir.

Hz. Peygamber döneminde savaşların tamamına yakını Mûte ve Hayber hariç müşriklere karşı yapılmış ve temel gayesi İslam'a davet olmuştur.³⁶⁰ Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında bu faaliyetler fetih hareketlerine dönüşmüştür. Böylece Müslümanlar dinî bir emir olarak fî sebilillah ve ilâ-yı kelimetullah (Allah yolunda ve Allah adının yüceltilmesi uğruna) ulvî gayelerle geniş bir coğrafyayı İslam ile tanıştırmışlardır. Gerek Hz. Peygamber'in döneminde yapılan savaşlarda gerekse Hz. Ebû Bekir tarafından başlatılan fetih hareketlerinde Müslümanların temel gayesi, Allah'ın emrini yerine getirerek İslam'ı hâkim kılmak olmuştur. Hz. Ebû Bekir devlet yönetiminde her konuda Hz. Peygamber'e tabi olduğu gibi fetih hususunda da aynı kararlılığı göstermiştir. Hz. Peygamber döneminde temelleri atılan ve hedefleri oluşturulan İslam fetihlerini başlatmak ve aynı istikamet doğrultusunda devam ettirmek Hz. Ebû Bekir tarafından bir iman borcu olarak telakki edilmiştir.³⁶¹

Hz. Peygamber döneminde Bizans'la fetih mücadeleleri başlatılmıştır. Bunun örnekleri Mûte ve Tebûk savaşlarıdır. Bu ikisinin devamı olarak Üsâme ordusu Hz. Peygamber döneminde gönderilecekti ama ömrü vefa etmemiştir. Bu orduyu Hz.

³⁵⁶ Mehmet Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Savaşlarına Genel Bir Bakış", *Konya, S.Ü.İ.F.D.*, S. 3, (1990), s. 400.

³⁵⁷ Bakara, 2/244.

³⁵⁸ M. Said Ramazan el-Butî, *Fıkhü's-Sîre*, s. 105, 231.

³⁵⁹ Müslim, "İman", 33; Ebû Dâvud, "Cihâd", 95.

³⁶⁰ Ahmet Turan Yüksel, "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri" *Konya S.Ü.İ.F.D.*, S. 6, (1996), s. 169-170.

³⁶¹ Mustafa Fayda, "İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri", Kutlu Doğum Haftası 1989, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, s. 65.

Peygamber'in belirlediği hedef ve istikamet yönünde göndermek Hz. Ebû Bekir'e nasip olmuştur.

a. Fetihlerin Özellikleri

(1) İhya Edici Olması ve Zımmîlere Temel Hak ve Hukuku Tanınması

İslam'da, özelde de Hz. Ebû Bekir'in döneminde yapılan fetihler öncelikle yukarıda da ifade edildiği üzere yaşatmak ve İslam ile müşerref kılmak gayesini taşımıştır. Gayesi yaşatmak ve Allah'ın adını yüceltmek olan bu fetihler çoğu zaman Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin farklı yorumlaması nedeniyle yanlış hatta tam tersine anlaşılmıştır. Bu konuda Batı dünyası ve özelde de müsteşrikler farklı anlamlar yükleyerek Müslümanların fethi ve fethettikleri topraklardaki muameleleri hususunda yanlış ve bazı ithamlarda bulunmuşlardır. Hakeza birçok Hıristiyan tarafından ortaya konan hipoteze göre başta Hz. Peygamber ve ilk fetihleri gerçekleştiren Müslümanların bir ellerinde Kur'ân, öbür ellerinde ise kılıç tutan kimseler olarak algılanmıştır.³⁶² Batıda bu konuda halen Hz. Peygamber ve ilk İslam fatihleri hakkında bir önyargının söz konusu olduğundan bahsetmek mümkündür. Fetih hareketlerini, dini yaymak için ilgili bölgeleri işgal etmek şeklinde anlayan ve Hz. Ebû Bekir'in Bizans ile Sasanîlere karşı başlattığı mücadeleyi Hz. Peygamber'in yapmak istediğinin devamı olarak görenler de mevcuttur.³⁶³

Müsteşrikler bu tür yorumlarına bazen Kur'ân'daki âyetleri yanlış tevil ederek kendilerine mesnet edinmişlerdir. Mesela Enfâl suresinde *baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla (kâfirlerle) savaşın*³⁶⁴ emri vardır. Bu ve benzer âyetleri tevil ederek "*cihadın, bütün dünya Müslüman oluncaya veya İslâm hâkimiyetine boyun eğinceye kadar Müslüman olmayanlarla savaşmak*" şeklinde anlamışlardır. Aynı müsteşriklerin, İslam'da savaşın meşruluğu ile alakalı Müslümanların literatüründe bulunan herhangi bir görüşe yer vermemeleri manidardır.³⁶⁵ Zikredilen âyetten hareketle Müslümanların kılıç zoruyla İslam'ı

³⁶² Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, C. I-IV, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980, C. I, s. 218.

³⁶³ Brockelmann Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 2. b., çev. Neş'et Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964, C. I, s. 45.

³⁶⁴ Enfâl, 8/39.

³⁶⁵ Ahmet Özel, "Cihâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 7, s. 528; Ahmet Önkal, "Ebû Eyyüb el-Ensârî

yaydıkları ve bu amaçla fetihleri tertip ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki İslam'da insanları zorla Müslüman yapmak hem Kur'ân'a hem de Hz. Peygamber'in sünnetine terstir. Müslümanlar için örnek teşkil eden Hulefâ-i Râşidîn döneminde yapılan icraatlara da asla uygun değildir.³⁶⁶ Zira İslam'da cihad insanları zorla Müslüman yapmak için gerçekleşmemiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetlere de muvafık değildir: *“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır...”*³⁶⁷ *“Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”*³⁶⁸ *“De ki: Hak, Rabbinizdendir; Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin”.*³⁶⁹ İnsanları zorla Müslüman yapmanın İslamî olmadığı bu âyetlerden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Müsteşriklerin bu iddiaları âyetlere uygun olmadığı gibi Hz. Peygamber'in uygulamalarına da terstir. Mesela Necran Hristiyanlarına yönelik iman etmedikleri halde Hz. Peygamber tarafından canları ve malları hususunda kendilerine eman verilmiş, ibadethaneleri ve din adamları da güvence altına alınmıştır.³⁷⁰

Hz. Ebû Bekir'in emri doğrultusunda hareket eden İslam komutanı Hâlid b. Velîd fetih hareketlerini başlatmış ve yoğun bir mücadeleden sonra ilgili toprakları ele geçirdikten sonra oranın sakinlerine Müslüman olmayı veya cizye verip eski dinlerinde kalarak İslam hâkimiyeti altında yaşamayı teklif etmiştir. Cizye uygulaması esasen Hz. Peygamber döneminde Tebük seferi esnasında ilk kez uygulanmıştır. Bu uygulama Tevbe suresinin 29. âyeti gereği esas haline gelmiştir. *“Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın”.*³⁷¹ Hz. Ebû Bekir de bu tatbikatı örnek almış ve daha sonraki dönemlerde de bu değişmez bir prensip haline gelmiştir. Cizyeyi kabul edip zimmî olarak hayatına devam edenlere din ve vicdan hürriyeti tanınmış,

Örneğiğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri”, 12. Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, s. 27.

³⁶⁶ Önkal, “Ebû Eyyüb el-Ensâri Örneğiğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri”, s. 27.

³⁶⁷ Bakara, 2/256.

³⁶⁸ Yûnus, 10/99.

³⁶⁹ Kehf, 15/29.

³⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, s. 162; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. I, ss. 307-308; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, ss. 78-90; Ayrıca bkz. Mustafa Fayda, “Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Dergisi*, S. II,(1975), s. 143-149.

³⁷¹ Tevbe, 9/29.

ibadethaneleri serbest bırakılmış ve ibadetlerini güven içinde yapabilmelerine fırsat tanınmıştır.³⁷² İddia edildiği gibi eğer ilk Müslüman fatihler fethettikleri bölgelerdeki insanları kılıç zoruyla Müslüman yapmış olsaydı bugün Yahudilerin varlığından dahi söz edilemezdi. Zira onların yaşadığı coğrafya Hz. Peygamber'in ve ilk iki râşid halifenin döneminde fethedilmiştir. Hakeza Hz. Ömer tarafından fethedilen Mısır'daki Kıptî soyundan gelen Hıristiyanların varlığından bugün söz etmek mümkün olmazdı. Bu açıdan İslam fetihleri ele alındığı zaman başka din veya mezhebe bağlı insanların sergiledikleri davranış ve icraatlarıyla karıştırmamak gerekmektedir.³⁷³

Müslümanlar fethedilen bölgelerdeki insanlara nasıl muamele edileceğini Mekke'nin fethi neticesinde Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdir. Onun genel af ilan etmesi üzerine Mekkeliler bu tavırdan etkilenmiş ve bunun neticesinde Müslüman olmuşlardı.³⁷⁴ Hz. Peygamber'in gayesi de insanları öldürmek değil tam tersine ihya etmektir. Bu açıdan İslam fetihlerinin gayesi imha değil, ihyadır. Hz. Peygamber'in asıl görevi tebliğ idi. Bu bakımdan fetihlere tebliğ çerçevesinde bakmak icap etmektedir. İnsanların dine nasıl davet edileceğini de Hz. Peygamber Müslümanlara öğretmişti. Bu bakımdan kendisinden sonra Müslümanlar tarafından bu sünnetleri devam ettirilmiştir. Fetih, ülkeleri, yeni bölgeleri İslam'a açmak anlamına gelse de sadece ilgili bölgelerdeki topraklarını değil, aynı zamanda insanların gönüllerini İslam'a açmak manasına gelmektedir.³⁷⁵ Hz. Ebû Bekir döneminde de fetih hareketlerinin temellerini Hz. Peygamber'in bu ve buna benzer uygulamaları teşkil etmiştir.

Bir başka husus da şayet Müslümanlar kılıç zoruyla İslamiyet'i yaymış olsaydı bu durumda nifak hareketi meydana gelirdi. Başka bir ifadeyle zorla Müslümanlaştırılan insanlar iman etmez ve görünürde Müslüman olurdu ki bu da Müslümanların iç bünyesinde daha büyük sorunlara kapı aralamış olurdu. Zorla İslamlaştırma iddiası ne Kur'an ve sünnet ne de görüldüğü üzere mantık ve hakikatle bağdaşmayan bir meseledir.³⁷⁶ Bu açıdan bakıldığında İslam fetih hareketleri saldırganlık, imha veya istila hareketleri değildir. Tam tersine esas ve hedefleri uğruna nihaî olarak müracaat

³⁷² Fayda, "İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri", s. 70.

³⁷³ Önkal, "Ebû Eyyüb el-Ensârî Örneğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri", s. 28-29.

³⁷⁴ İbn Hişam, *es-Sire*, C. IV, ss. 41, 44-62.

³⁷⁵ Mustafa Ağırman, "Fetih ve Tebliğ", 12. *Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul: 2016, s. 87.

³⁷⁶ Önkal, "Ebû Eyyüb el-Ensârî Örneğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri", s. 28.

edilecek bir çaredir. Kelime kökü itibariyle de İslam barış ve güven anlamına gelmektedir. Dolayısıyla manası gereği barışı, sulhu ve düzeni emretmektedir. Eğer bu barış ve dirlik sulh yoluyla gerçekleşmezse o zaman bekâ ve devam kanunları, Müslümanları ilâ-yı kelimetullah uğruna mücadeleye davet eder. Bu mücadele de sıradan bir dövüş veya bir savaş olmaz tam aksine mukaddes bir insanlık görevine dönüşür.³⁷⁷

(2) Kalıcı ve Tesirli Olması

İlk İslam fetihlerinin gerçekleştiği coğrafyalarda halen Müslümanların yaşıyor olması, fetihlerinin kalıcı olduğunu göstermektedir. Hz. Ebû Bekir döneminde fethedilen bölgeler için de aynı durum söz konusudur. Irak ve Suriye’de yapılan fetihlerin neticesinde İslam’ın hâkimiyeti altına giren bölgelerde günümüzde dahi Müslümanlarının varlığından söz etmek mümkündür. Bu topraklara İslamiyet’i taşıyan ilk Müslümanların tesiri büyük olmuştur. Bu fetihlerin kalıcı olmasının iki sebebi vardır. Birincisi İslam dininin arzettiği önem, ikincisi ise fethedilen bölgelerin Müslümanlar tarafından çok iyi idare edilmeleridir.³⁷⁸

(3) Eşitlik ve Adaletin Tesis Edilmesi

Hz. Ebû Bekir’in döneminde yapılan fetih hareketlerinin neticesinde gerek Müslümanların kendi içinde gerekse zımmîlere karşı kanun ve nizam önünde eşitlik sağlanmıştır. Zımmîlere karşı başta Halife olmak üzere adaletli davranılması emredilmiştir. Bunun bir örneği de şudur: Hâlid b. Velîd Hîrelilerle yaptığı antlaşmadan sonra karşı tarafın kendisine takdim ettiği çeşitli hediyeleri teslim almıştır. Bunun üzerine halife Hz. Ebû Bekir, hediyeleri takdim edenlerin maddî açıdan zarara uğramış olabileceğini düşünerek bu durumdan rahatsızlık duymuş ve hediyelerin bedellerini hesaplatarak yıllık cizyelerinden düşürmüştür. Bunu yaptıktan sonra Hâlid b. Velîd’e yıllık cizyenin geri kalanını tahsil etmesi için emir vermiştir. Bu davranış Hz. Ebû Bekir’in adaletini ve insafını gösterdiği gibi Enbâr ahalisiyle benzer bir anlaşmanın yapılmasına da muhtemelen sebep teşkil etmiştir.³⁷⁹ Müslümanların bu tür adalet dolu davranışları sergilenmesi neticesinde pek çok insanın etkilenip Müslüman olmasına sebep teşkil etmiştir.

³⁷⁷ Fayda, “İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri”, s. 71.

³⁷⁸ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s. 142, 149.

³⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, C. II, s. 244; Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 75; Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, s. 54-55.

(4) Ashâb-ı Kirâm'ın İştirak Etmiş Olması

Hiz. Ebû Bekir döneminde yapılan fetihlere bakıldığında onları ayrıcalıklı kılan hususlardan birisi de çoğunlukta Ashâb-ı Kirâm'ın iştirak etmiş olmasıdır. İslam tarihinde elbette bütün fetihler önemlidir ama sahabenin iştirak ettiği bu ilk fetihlerin manevî anlamda ayrı bir yeri olmuştur. Hiz. Peygamber'in rahle-i tedrisatından geçen sahabenin bu fetihlerde komutan olarak atanmış olması ve fetihlerde belirleyici bir rölle sahip olmaları son derece önemi haiz bir durumdur. Bu komutanlar İslamiyet'i iyi tanıyan, savaş stratejisini iyi bilen, hak ve hukuk hususlarında titiz ve İslam'ın önemli değerleri olan adaleti, sevgi ve hoşgörüyü yeni bölgelere taşıyacak niteliğe sahip mümtaz sahabelerdi. Sadece komutan konumunda olanlar değil aynı zaman i'lâ-yı kelimetullah uğruna asker safında katılan sahabe de asker içinde meydana gelmesi muhtemel herhangi bir olumsuzluğa karşı çıkmış ve önlemişlerdir.³⁸⁰

(5) İlk Fatihlerin Örnek Konumunda Olması

Müslüman fatihler fethettikleri bölgelerde İslam'a uygun bir hayat tarzı ortaya koymuştur. Böylece İslam devletinin hâkimiyeti altına giren gayrimüslimler de onların iman, sevgi, müsamaha, hoşgörü, adalet gibi değerlerine şahit olmuşlardır. Kulun kula veya şahsa değil, sadece ve sadece Cenâb-ı Hakka kulluk ettiği bir idare sistemiyle karşı karşıya kalmışlardır. Müslümanların bu ihlası ve örnekliği fethedilen bölgelerdeki insanların İslam hakkındaki görüşlerini değiştirmiştir. Esasen bir yeri fethetmek ne kadar zor ise oraya hâkim olmak da bir o kadar zordur. Bu açıdan düşünüldüğünde ilk fatihlerin örnek duruşu sayesinde İslam'ın gönüllere girdiğini söylemek mümkündür.³⁸¹

(6) Fatihlerin Ana Hedef Etrafında Toplanması

İslam fetihlerini gerçekleştiren ilk fatihlerin fetih sebepleri birden fazla olsa da ana hedefi Allah'ın adını yüceltmek ve Müslümanların hâkimiyetini genişletmek olmuştur.³⁸² Böyle olduğu halde bazı Batılı araştırmacılar Müslümanların fetihlerini değerlendirirken sadece ganimet veya dünyalık elde etmek amacıyla bu faaliyetlere

³⁸⁰ Mehmet Azimli, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerinin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Konya, İstem Dergisi*, Yıl:3, S. 6, (2005), s. 187; Önkâl, "Ebû Eyyüb el-Ensârî Örnekliğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri", s. 35.

³⁸¹ Mustafa Fayda, "Fetih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, s. 469.

³⁸² Mehmet Özdemir, "Fetih-Tebliğ İlişkisi" *Hiz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu Kutlu Doğum Sempozyumu 2003*, 1. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 94.

iştirak ettiklerini iddia etmişlerdir.³⁸³ Bu şekilde düşüncelerinin nedeni çoğu zaman İslam'a ve Müslümanlara karşı ön yargılı olmalarıdır. Bunun sebeplerinden birisi de İslam tarihi kaynaklarına vukufiyetsizlikleridir.³⁸⁴ Bununla birlikte Welhausen, Müslümanların tek önceliğinin cihad olduğunu ve Müslümanların cihad konusundaki hassasiyetlerinin çok yüksek olduğunu beyan etmiştir.³⁸⁵ Fetih sebepleri içinde dini amiller dışında coğrafî, siyasî ve ekonomik amillerin etkili olduğu bir gerçektir.³⁸⁶ Ancak iddia edildiği gibi ganimet ilk Müslüman fatihler için amaç değil, fethin doğal bir sonucu olmuştur. Bununla birlikte ganimet uygulamasını ilk fatihler değil, bizzat Hz. Peygamber Müslümanlara öğretmiş ve taksimini Kur'ânî bir prensiple yapmıştır.³⁸⁷ Bütün sebeplerle birlikte İslam fetihlerinin gerçek âmili İslam dinidir. Bununla birlikte İslam dini Müslümanları ilâ-yı kelimetullah uğruna mücadele hususunda teşvik ederken Hz. Peygamber de fetih ve savaş hukukunu öğretmiş, hangi kural ve prensiplerle mücadele edeceklerini bizzat uygulamalarıyla göstermiştir. Müslümanlar da ona tabi olmak durumundaydı. Böylece Hz. Ebû Bekir Hâlid b. Velîd'i ve ordusunu Irak üzerine sevk etmesiyle Hz. Peygamber'e iktida eden ilk İslam devlet reisi olma şerefine nail olmuştur.³⁸⁸

b. Fetihlerde Gözetilen İlkeler

(1) Hz. Peygamber'in Askerî Uygulamalarına Bağlılık

Hz. Ebû Bekir her meselede olduğu gibi fetihlerde de temel prensiplerinden birisi Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ilkelere bağlı kalmaktır. Bu tür örnekleri Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Üsame ordusunun sevkinde görmek mümkündür. Her ne kadar Hz. Ömer başta olmak üzere bazı sahabîler buna karşı çıksa da, o Hz. Peygamber'in bu konudaki emrinden ne pahasına olursa olsun vazgeçmemiştir. Hz. Peygamber'in bu konudaki emrinde bir hikmet olduğunu düşünerek aynen devam ettirmiştir.³⁸⁹ Bunun gibi pek çok örnek mevcuttur. Mesela Hz. Peygamber'in savaşa

³⁸³ Yüksel, "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri" ss. 170-172.

³⁸⁴ Özdemir, a.g.m., s. 95.

³⁸⁵ Julius Wellhasuen, a.g.e., s. 12.

³⁸⁶ Önkal, "Ebû Eyyûb el-Ensârî Örneğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri", ss. 32-35.

³⁸⁷ Enfal, 8/1, 41; Mehmet Erkal, "Ganimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, s. 351-354.

³⁸⁸ Fayda, "İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri", s. 73.

³⁸⁹ Taberî, *Târîhu 'r-Rusul ve 'l-Mulûk*, C. III, s. 240; Vâkıdî, *Ridde*, s. 51.

çıkacağı zaman ashabıyla istişare yaptığı bilinmektedir.³⁹⁰ Hz. Ebû Bekir Müslüman fatihleri başarıya ulaştıracak olan meşvereti de asla ihmal etmemiştir.³⁹¹ Hatta komutanlarına da yanındaki insanlarla istişare içinde olmalarını emretmiştir. Bunun en bariz örneği de peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Müseylime ile savaşa gönderdiği Hâlid b. Velîd'e verdiği nasihatleridir. Hz. Ebû Bekir, ona yanındaki askerleriyle istişare etmeden, onların konuyla ilgili kanaatlerini almadan savaşa girişmemesini önermiştir.³⁹² Hz. Peygamber'in bu tür uygulamalarına bağlılık ve sadakat gösteren Hz. Ebû Bekir fetihlerde muvaffakiyetler elde etmiştir.

(2) İslam Savaş Hukukuna Riayet Etmek

Hz. Ebû Bekir, fetihlerinde İslam savaş hukukunun temel prensiplerine dikkat edilmesini istemiş ve bu doğrultuda komutanlarına tavsiyelerde bulunmuştur. Mesela Üsâme ordusunu sevk ederken Hz. Ebû Bekir'in verdiği talimatnamede şu prensipler bulunmaktadır: *“Size on şey tavsiye edeceğim ki, bunlara uyunuz: Hainlik yapmayınız. Vefasızlık etmeyiniz. Haddi aşmayınız. Kimsenin uzuvlarını kesmeyiniz. Çocukları, kadınları ve ihtiyarları öldürmeyiniz. Hurma ağaçlarını kesip yakmayınız. Koyun, inek ve deve gibi hayvanları gıdadan başka bir maksat için kesmeyiniz. Yolda manastırlara çekilmiş adamlara rastlayacaksınız, onları kendi hallerine bırakınız”*.³⁹³ Hz. Ebû Bekir'in ifade ettiği bu kaideler İslam savaş hukukunun temellerini oluşturmaktadır. Buradaki talimatlar aynı zamanda Hz. Peygamber'in Mûte komutanlarına verdiği talimatları hatırlatmaktadır.³⁹⁴ Burada da Hz. Ebû Bekir'in icraatlarında Kur'an'ın ve Nebvî öğretilerin tezahürünü görmek mümkündür.³⁹⁵ Hz. Peygamber tarafından ortaya konan bu ilkelerin daha sonra Hz. Ebû Bekir tarafından da aynı minval üzere uygulandığı ve yaşatıldığı anlaşılmaktadır.

(3) İnsan Onurunu Korumak

Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan fetihlerde temel ilkelerinden biri insan onurunu korumak olmuştur. Komutan ve askerlerinin insan onurunu zedeleyecek davranışlardan uzak durmalarını emretmiştir. Fethettikleri bölgelerdeki insanların can,

³⁹⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, C. I, ss. 48-49; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. II, s. 13-14; a.g.e., C. III, ss. 525-526.

³⁹¹ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 84.

³⁹² Vâkıdî, *Ridde*, s. 113.

³⁹³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, 249-252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, ss. 199-200; Vâkıdî, *Ridde*, ss. 70-71.

³⁹⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, C. II, ss. 757-758.

³⁹⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2*, s. 62.

mal, ırz ve namuslarının kendi himayesi altında olduğunu ifade etmiştir. Savunmasız insanlara dokunulmamasını ve onlara herhangi bir zarar verilmemesini emretmiştir. Onların din ve vicdan hürriyetlerini kendi teminatı altına almıştır.³⁹⁶ Fetihlerde komutanlara verdiği talimatlarında sadece gayrimüslim değil, kendi askerlerinin onurunu koruma hususunda da titizlik göstermiştir. Mesela Yezîd b. Ebû Süfyan'dan askerlerinin bozulmaması adına aile meseleleriyle de ilgilenmesini isterken özellikle gizliliklerini araştırmamasını, şayet böyle yaparsa onları aşağılamış ve rezil etmiş olacağını söylemiştir. Bu bakımdan insanların sırlarını ifşa etmemesini ancak izhar ettikleriyle iktifa etmesini tavsiye etmiştir.³⁹⁷ Bu açıdan bakıldığında Hz. Ebû Bekir'in fetihlerde özellikle dikkat edilmesini istediği hususlardan birinin de insan onurunun koruması olduğu anlaşılmaktadır. Zira askerler arasında bu meselelerden dolayı çıkabilecek problemleri ordunun disiplinini bozması ve mücadelenin neticesini değiştirmesi muhtemeldir.

(4) Âdil Olmak

Hz. Ebû Bekir gerek fetihler esnasında gerekse fetih sonrasında insanlara adil davranmış ve komutanlarından da aynı hassasiyeti göstermelerini istemiştir. Gayrimüslimlere gösterdiği en anlamlı adalet örneği Hîrelilerin Hâlid b. Velîd'e hediye takdim etme meselesinde olmuştur. Rivayete göre Hîreliller Hâlid b. Velîd'e antlaşmadan sonra hediye takdim etmişlerdir. Bundan haberdar olan Hz. Ebû Bekir Hîrelilerin zarara uğradıklarını düşünerek Hâlid b. Velîd'den verilen hediyelerin bedelini hesaplayarak yıllık cizye borçlarından düşürülmesini istemiştir.³⁹⁸ Fetihlerde Müslümanların sergiledikleri adilane pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela Hîrelilerle yapılan antlaşma neticesinde cizye vermekle mükellef olduğu halde zaman içinde fakirleşen, güç ve takatten düşen veyahut başından bir afet geçenlerin de cizyeleri düşürülmüş ve beytûmalden istifade ettirilmesine karar verilmiştir. Bu tür maddeler zimmet antlaşmasına eklenmiştir.³⁹⁹ Bu örnekler Hz. Ebû Bekir'in gayrimüslimlerin hukukuna karşı ne kadar hassas olduğunun bir göstergesidir. Bu durum aynı zamanda

³⁹⁶ Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, s. 72.

³⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, ss. 253-254.

³⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, s. 242-244.

³⁹⁹ Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Kûfi Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harâc*, neşr. Muhibbuddin el-Hatib, Kahire, Matbaatu's-Selefiyye, 1397, ss. 155-156.

Müslüman fatihlerin keyfi hareket etmediğinin ve hâkimiyeti fırsata çevirmediğinin bir belirtisidir.⁴⁰⁰

(5) Mabetlere ve Din Adamlarına Saygı

Hiz. Ebû Bekir Hiz. Peygamber'e iktida ederek Hristiyan din adamlarına ve manastırlarına dokunulmazlık vermiştir. Komutan olarak atadığı Yezîd b. Ebû Süfyan'a verdiği talimatlarının içinde *"kendilerini manastırlara kapatmış kimselere rastlayacaksınız. Onları hayatlarını adadıkları şeyle baş başa bırakın"*⁴⁰¹ emri bulunmaktadır. Komutanları da emrine uyarak din adamlarına zarar vermemiştir. Hâlid b Velîd'in Anad ve Karkisya sakinleriyle yapmış olduğu antlaşma metninde, manastırlarını himaye altına aldığı, namaz vakitleri hariç çan çalmalarına ve bayram günlerinde haçlarını çıkarmalarına izin verdiği rivayet edilmektedir.⁴⁰² Bu antlaşma da gayrimüslimlere tanıdığı din ve mabet hürriyeti açısından manidardır.

(6) Komutanların Düşmana Karşı Uyanık Olmalarını Temin Etmek

Fetih hareketlerini başarılı kılmak için savaş stratejisi anlamında her türlü tedbiri alan Hiz. Ebû Bekir komutanlarından da aynı hassasiyeti göstermelerini istemiştir. Zira fetih müşterek bir hareket neticesinde mümkün olabilir. Orduları başarılarla götüren çoğu zaman komutanlarının yönlendirmeleridir. Hiz. Ebû Bekir bu doğrultuda zaman zaman komutanlarına nasihatlerde bulunmuştur. Özellikle düşman elçileri görüşmek üzere yanlarına geldiğinde ikramda bulunmalarını istemiş fakat karargâhlarında çok fazla onları tutmamalarını tembih etmiştir. Zira karargâhta çok fazla bir süre geçirirlerse bilmemeleri gereken bazı şeyleri öğrenme imkânını yakalayabilirler. Gelen elçilere hiçbir şeyin gösterilmemesi noktasında hassasiyet gösterilmesini istemiş çünkü zayıf noktalarını öğrendiklerinde Müslümanların aleyhine bunu kullanacaklarından endişe etmiştir. Elçilerle komutanların bizzat kendilerinin görüşmelerini talep etmiş, asla yanındaki insanların onlarla muhatap olmasına izin vermemeleri gerektiğini söylemiştir. Bazı sıkıntılara yol açmamak adına sırların açığa vurulmaması konusunda dikkat etmelerini tavsiye etmiştir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Abdurrahman Demirci, "Hiz. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı", *Mardin, Artuklu Akademi*, C. 1, S. 1, (2014) s. 23.

⁴⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 200.

⁴⁰² Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 158.

⁴⁰³ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, C. II, s. 238-239.

3. Hz. Ebû Bekir'in Zekâtı Siyasî Bir Konu Olarak Değerlendirmesi

Yukarıda da zikredildiği üzere Hz. Ebû Bekir Hilafet makamına gelince bazı bedevî kabileler irtidat etmiştir. Bazıları ise namaz kılarız ama zekât vermeyiz diyerek merkezî otoriteye başkaldırmışlardır.⁴⁰⁴ Zekâtın ibadet yönü olduğu gibi siyasî yönü de vardır. Esasen bedevîlerin zekât vermeyerek yapmak istedikleri devletin gücünü zayıflatmak ve halifenin otoritesini sarsmaktır. Zekât malî bir ibadet olarak devlet tarafından beytülmale yani Devlet hazinesine toplanmış ve buradan, belirlenen kategorilere dağıtılmıştır. Hz. Peygamber'in döneminde verdikleri zekâtı Hz. Ebû Bekir'e vermeyerek siyasî ve ekonomik olarak onu tanımamak anlamına geliyordu. Bunun sebepleri ise peygamberlik iddiasında bulunanların etrafında toplanmaları ve onların siyasî kimliklerine itibar etmeleridir. Meselenin siyasî olduğu kadar aynı zamanda ekonomik boyutu da öne çıkmıştır.⁴⁰⁵ Rivayete göre bedevîlerden Kurre b. Hubeyre bu konuda Amr b. el-Âs'a şöyle demiştir: *“Araplar'ın mallarını almaktan vazgeçerseniz, sizin sözlerinizi dinlerler, size itaat ederler, aksi halde onlar sizin etrafınızda toplanmazlar.”*⁴⁰⁶ Zekâtı vermemekle devletin merkezî yönetimine meydan okudukları bu söylemden anlaşılmaktadır. Zira zekât vermek teslim olmak ve devletin gücünü tanımak anlamına gelmektedir. Bu mesajı çok ince okuyan Hz. Ebû Bekir kararlı duruşuyla karşılıklarına dikilmiş ve böyle bir başkaldırıya izin vermeyeceğini ilan etmiştir.⁴⁰⁷ Bu kararına karşı başta Hz. Ömer itiraz etmiş ve “Hz. Peygamber'i lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum diye buyurduğuna şahit olduğun halde nasıl onlarla savaşacaksın” diye sormuştur. Ancak Hz. Ebû Bekir kararlı bir tavırla, Hz. Peygamber'e zekât olarak verdikleri hayvanın yularını dahi kendisinden eksik ettiklerini anladığı takdirde onlarla savaşacağını söylemiştir. Zekâtı namazdan ayıranlarla savaşacağını söyleyerek Hz. Ömer'e sert cevap vermiştir. Hatta daha da ileriye giderek Hz. Ömer'in bu söylediklerine anlam veremediğini ve hayatta olduğu sürece tamamlanan dinin esaslarına asla dokundurmayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in haklı olduğuna kanaat getirdiğini söylemiştir.⁴⁰⁸ Hz. Ebû Bekir ilgili kabileleri uyarmadan üzerlerine ordularını

⁴⁰⁴ Vâkıdî, *Ridde*, ss. 48, 51.

⁴⁰⁵ Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 67-68.

⁴⁰⁶ Vâkıdî, *Ridde*, s. 97.

⁴⁰⁷ Vâkıdî, *Ridde*, s. 51-52.

⁴⁰⁸ Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 159-160.

göndermemiştir. Önce kendilerine mektup göndererek itaate davet etmiştir.⁴⁰⁹ Fakat bu mümkün olmayınca “İslam bir bütündür” ilkesiyle hareket etmiş ve İslam şartlarından birini dahi terk edenle cihat edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴¹⁰

Hiz. Ebû Bekir devletin başı olarak karşı karşıya kaldığı sıkıntıları çözmekle mesuldü. Böylece titizlikle karar vermek durumunda idi. Devletin bekasını tehdit eden ve merkezî yönetiminin otoritesini tanımayan veya yaptıklarıyla onaylamadıklarını gösteren bedevî kabilelerini itaat altına almak kolay değildi. Bunu gerçekleştirmek, dinî, toplumun değerlerini ve siyasî gücünü tanımakla mümkün olabilmıştır. Mesela Hiz. Ebû Bekir dinî hükümlere ve hikmetlerine vakıf olmasaydı söz konusu zekât meselesinde ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalacaktı. Başka bir ifadeyle şayet zekât vermeyi reddedenlerin meselesini sadece dinî bir husus olarak ele alsaydı toplumda muhtemel başka sorunlar da zuhur edecek veya bedevîler devleti zayıf gördüğünden durumdan istifade edecekti. İslam'ı bir bütün olarak gören Hiz. Ebû Bekir bu tehlikeleri sezmiş ve üzerlerine gitmeye karar vermiştir. Başta Hiz. Ömer olmak üzere bu kararlarına karşı çıkan ashâbın, sonra haklı olduğunu beyan etmesi fevkalade önemli ve manidardır.

4. Hiz. Ömer'i Yerine Tayin Etmesi

Rivayetlere göre Hiz. Ebû Bekir 7 Cemâziyelâhir H. 13 tarihinde evinde yıkandıktan sonra soğuk havanın tesirinde kalmış ve rahatsızlanmıştır. Rahatsızlığı giderek artmış ve on beş gün sürmüştür.⁴¹¹ Hastalığı ağırlaşınca namaz kıldırmak için mescide çıkamamıştır. Bunun üzerine namaz kıldırma görevini Hiz. Ömer'e tevdi etmiştir. Hiz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği evde ikamet ediyordu. Komşusu Hiz. Osman tarafından sık sık ziyaret edilmiştir. Hastalığının artması üzerine insanlar da huzuruna gelip ziyaretinde bulunmuşlardır.⁴¹² Vefatı yaklaştığında kızı Hiz. Âişe'ye, öldükten sonra yanında bulunan süt veren sağmık devesini ve köleyi Hiz. Ömer'e vermesini vasiyet etmiştir. Hiz. Âişe de vasiyetini yerine getirince Hiz. Ömer “Allah Ebû Bekir'e rahmet eylesin! Kendinden sonrakini zora sokmuştur” demekten kendini alamamıştır.⁴¹³

⁴⁰⁹ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 249-252.

⁴¹⁰ Sırma, *İslamî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, s. 54.

⁴¹¹ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 419.

⁴¹² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 185.

⁴¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, C. X, ss. 76-77; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 175-176.

Hız. Ebû Bekir rahatsızlığı esnasında yaptığı önemli işlerden biri Hız. Ömer'i yerine halef seçmesidir. Rivayetlere göre Hız. Ebû Bekir'in hastalığı ilerleyince başta Hız. Abdurrahman b. Avf ve Hız. Osman olmak üzere bazı sahâbîlerle Hız. Ömer'i yerine tayin etme hususunda istişarede bulunmuştur. Hız. Abdurrahman b. Avf'a Hız. Ömer'i sorduğunda olumlu cevap almış ve kendisinin düşündüğünden bile iyi olduğuna dair hüsnü şehadetini dile getirmiştir. Aynı soruyu Hız. Osman'a da tevcih eden Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer'in içinin dışından daha iyi olduğu ve sahâbîlerin içinde ona benzer kimsenin olmadığı yönünde cevap almıştır. Böyle bir cevap üzerine Hız. Ebû Bekir, "Hız. Ömer'i bu makama düşünmeseydim mutlaka seni tayin ederdim" demiştir. Ashâb'dan Üseyd b. Hudayr ile istişare eden Hız. Ebû Bekir, bu göreve Hız. Ömer'den daha layık kimsenin olmadığı yönünde cevap almıştır.⁴¹⁴ Hız. Ebû Bekir'in Ashâb ile yaptığı istişare neticesinde genel itibariyle ittifaka yakın bir görüşün ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hız. Ömer'in halef bırakılmasına karşı çıkan hemen hemen olmamıştır. Ancak sert mizaca sahip olmasından dolayı bazı sahâbîlerin endişelerini dile getirdikleri rivayet edilmiştir. Bunun üzerine Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer'in hilafet makamına gelip sorumluluğu üstlenmesiyle sertliği bırakacağını, mutedil bir yönetim tarzıyla ve adaletle hükmedeceğini söylemiştir. Bazı insanlar ise Hız. Ebû Bekir'e gelip Hız. Ömer'in insanlara şiddetle davrandığını bildiği halde kendine halef olarak ilan etmesi halinde Allah'ın huzuruna varınca bundan mesul olacağı yönünde bir uyarıda bulunmuşlardır. Hız. Ebû Bekir ise kendisine sorulduğu takdirde amacının hayır olduğu ve insanların en hayırlısına bu işi tevdi ettiğine dair cevap vereceğini söylemiştir.⁴¹⁵

İnsanlarla istişare ve müzakerelerini bitirdikten sonra Hız. Ebû Bekir, Hız. Osman'ı huzuruna çağırmış ve ona bu konuyla alakalı ahitnamesini yazdırmıştır. *"Bismillahirrahmânirrahîm. Bu Ebû Bekir b. Ebû Kuhafe'nin dünyadan ayrılırken son deminde, âhirete giderken ilk anında, kâfirin iman ettiği, günahkârın tövbe ettiği ve yalancının doğru söylediği bir anda yaptığı ahiddir. Ben, Ömer b. Hattâb'ı kendime halef tayin ediyorum. Onu dinleyip itaat ediniz. Ben bu davranışımın Allah'a, Râsûlü'ne, dinime, kendime ve size iyilik dilemiş bulunuyorum. Ondandır umduğum ve beklediğim, adaletli davranmasıdır. Aksi hareket ederse herkes iyi veya kötü, yaptığının*

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, ss. 272-273; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 182-183.

⁴¹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 183.

karşılığını elbette bulur. Ben iyilik istiyorum. İleride ne olur onu bilemem. Zulmedenler, başlarına neler geleceğini tahmin ederler. Allah'ın selâmu ve rahmeti üzerinize olsun."⁴¹⁶

Hz. Ebû Bekir'in emri üzerine Hz. Osman yazdırılan belgeyi alıp Hz. Ömer yanında bulunduğu halde insanlara okumuş ve biat edip etmediklerini sormuştur. İnsanlar da buna razı gelmiş ve biatte bulunmuşlardır.⁴¹⁷

Hz. Ebû Bekir yazdırdığı bu ahitnamesini mühürlemiş ve Hz. Ömer'i herhangi bir muhalefet olmaksızın bir uzlaşma neticesinde yerine tayin etmiştir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'i çağırılmış ve ona şu veciz ve anlamlı tavsiyelerde bulunmuştur. "Ey Ömer! Seni Hz. Peygamber'in ashabına halife olarak tayin ettim. Her daim Allah'tan korkmanı öneririm. Cenâb-ı Allah'ın insanlar üzerinde gece yapılması lazım gelen hakkı vardır ki onu gündüz yaptığın takdirde kabul görmez. Tam tersine gündüz vakti yapılması icap eden bir hakkı vardır ki onu da gece vakti ifa edilirse kabul etmez. Allah Teâlâ, farz olan ibadetler ifa edilmediği sürece nafil ibadetlere bakmaz. Kıyamet günü terazisi ağır gelecek insanlar mutlaka hakka riayet eden ve hakkı görüp gözetenler olacaktır. Tam tersine hakkı uygulamayan ve batıla bağlı olan ile batıla saygılı olanların da terazileri hafif basacaktır. Yüce Allah Kur'an'da ferahlıktan bahseden âyetlerle şiddet âyetlerini yan yana zikretmiştir. Bunun anlamı müminlerin her ikisini görmesini sağlamaktır. Bir taraftan ümit var olmaları, bir taraftan da azap korkusundan emin olmamaları içindir. Kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmamaları için bir ikazdır. Yüce Allah, cehennemi hak edenleri yaptıkları en kötü amellerle anmıştır. Onlar aklıma geldikçe onlardan olmadığımı umut ediyorum. Cennet ehli de en güzel salih amelleriyle tasvir edilmiş ve onların ufak hataları affedilmiştir. Onların makamını düşündüğümde de onlara gıpta ederim. Ey Ömer! Benim bu vasiyetimi tut ve daima ölümü hatırla".⁴¹⁸ Bu nasihatlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e görevinde dikkat etmesi gereken hususları özlü bir şekilde hatırlattığı görülmektedir. Nihayetinde bütün yapıp ettiklerinden

⁴¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. X, s. 88; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 183.

⁴¹⁷ Adnan Demircan, "Hz. Ebû Bekir'in Vefatı", *Hz. Ebu Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, s. 193.

⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, ss. 273-274; Kazancı, *İlk ve Büyük Halife Hz. Ebu Bekir*, s. 292-293.

sorumlu olacağı ve bunun hesabını Cenab-ı Allah'a vereceği ile ilgili mesajlarını aktarmıştır.

Hz. Ömer'in huzurundan ayrılmasından sonra Hz. Ebû Bekir ellerini semaya kaldırarak şöyle dua etmiştir: “Allah'ım ben bununla sadece onların iyiliğini istedim. Onların fitneye düşmelerinden korktum. Senin daha iyi bildiğin şeyler ile onlara muamele ettim. Onlar için reyimle içtihat ettim. Onların idaresini içlerinden en hayırlı, en güçlü ve onları doğru yola götürmekte en hırslı olana tevdi ettim. Senin emrinden gelen emir bana geldi. Vefatımdan sonra onların içinde hayırla yâd edilmemi nasip et! Onlar senin kullarıdır ve perçemleri senin elindedir. Onları ıslah et ve Ömer'i senin râşid halifelerinden kıl ki, rahmet peygamberinin ve ondan sonraki salihlerin hidayet yoluna tabi olsun! Onun emrinde olanları da onun idaresine uygun hale getir!”⁴¹⁹

Hz. Ebû Bekir tarafından tayin edilmiş olsa da sahabe buna karşı çıkmamış ve Hz. Ömer'in bu göreve uygun olduğu hususunda genel kanaat ortaya çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i tayin ettiğinde akrabalarından kimseyi bu göreve getirmediğini ifade etmesi manidardır.⁴²⁰ Bu ifade aynı zamanda akrabasından birini tayin etmiş olsaydı insanlar tarafından yanlış anlaşılacağı ve itiraz edileceği anlamını taşımaktadır. Hz. Ebû Bekir'in temel ilkelerinden biri olan liyakat prensibine uygun hareket ederek atama yapması burada kendini gösterdiği anlaşılmaktadır.⁴²¹ Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir'i buna iten sebeplerin olup olmadığı merak edilmiştir. Kaynaklarda doğrudan bir sebep geçmezse de dolaylı olarak insanlar arasında yeni Halife seçerken ihtilafın ortaya çıkmaması adına böyle hareket ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir toplumun nabzını iyi ölçerek kendisinden sonra Halife seçme hususunda ümmetin birliği ve beraberliğinin bozulmaması adına herkes tarafından kabul edilen ve mazisi de bu kimliğe uygun olan Hz. Ömer'i tayin etmiştir. Böylece Hz. Ebû Bekir akraba olmayan ve H-Hilafete uygun olanların tayin usulü ile göreve gelebileceğini göstermiştir. Daha sonra tarih sürecinin seyri içinde bu uygulamanın esas alındığı ve belirleyici olduğunu görmek mümkündür. Mesela Muaviye oğlu Yezid'i veliaht ilan ettiğinde bazı sahabîlerin ondan Hz. Ebû

⁴¹⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 184; Demircan, “Hz. Ebû Bekir'in Vefatı”, s. 193.

⁴²⁰ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 428; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 273.

⁴²¹ Apak, *İslam Tarihi 2*, s. 58-61.

Bekir gibi akraba olmayan birini tayin etmesini istemeleri de ilk Halifenin bu uygulamasının toplum tarafından kabulünü gösteren bir örnektir.⁴²²

B. İDARÎ UYGULAMALAR

1. Vali Tayinleri

Hız. Peygamber'in vali tayinlerinde başta Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer olmak üzere sahâbîleriyle istişarede bulunduğuna dair rivayet edilmektedir.⁴²³ İnsanların liyakatine uygun atama gerçekleştiren Hız. Peygamber kendi kabilesi Haşimoğullarına da bu konuda herhangi bir ayrıcalık tanımamıştır. Atadığı toplam otuz iki validen sadece Haris b. Nevfel Haşimoğullarındandı.⁴²⁴ Bu da Hız. Peygamber'in vali atama hususunda dikkat ettiği ve sonraki nesillere örnek teşkil edecek ilkeleri göstermektedir. Hız. Ebû Bekir ilk Halife olarak vali atamalarında Hız. Peygamber'in uygulamalarına tabi olmuş ve atadığı valileri değiştirmeyip görevlerinde devam ettirmiştir.⁴²⁵

Hız. Ebû Bekir'in halife olarak atama yaparken dikkat ettiği hususlara geçmeden görevine başladığı zaman Hız. Peygamber tarafından atanan ve hâlihazırda görevde bulunan vali, zekât âmili ve komutanlarla ilgili kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Hız. Peygamber vefat ettiğinde Mekke valisi olarak Attâb b. Esîd bulunmaktaydı. Hız. Peygamber vaktiyle Mekke fethi neticesinde bu sahâbî'yi buraya vali olarak tayin etmişti. Genç yaşta bu göreve tayin edilen Attâb b. Esîd'in fazilet ve dirayet sahibi olduğu rivayet edilmiştir. Hız. Ebû Bekir de idarî işlerde başarılı olan Attâb b. Esîd'i görevinde devam ettirmiştir.⁴²⁶

Hicazda önemli şehirlerden olan Tâif'te Hız. Peygamber'in vali olarak görevlendirdiği Sakîf kabilesine mensup Osman b. Ebû'l Âs bulunmaktaydı. Vaktiyle Sakîf kabilesi olarak Medine'ye Hız. Peygamber ile görüşmek üzere gönderdikleri heyetin yaşça en küçüğü Osman b. Ebu'l-Âs idi. Hız. Peygamber tarafından tayin edilmesinde Ebû Bekir'in hüsnü şahadeti etkili olmuştur. Hız. Ebû Bekir kendi

⁴²² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, C. I, ss. 195-196, 212; Ayrıca bkz. Ünal Kılıç, *Yezid b. Muaviye*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 98.

⁴²³ Buhârî, "İtisâm", 5.

⁴²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. IV, ss. 52-53.

⁴²⁵ Belâzürî, *Ensâb*, C. II, ss. 189-192.

⁴²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. IV, s. 368; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, ss. 356-357; Fahrettin Atar, "Attâb b. Esîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 4, s. 93.

döneminde Osman'ı aynı görevinde devam ettirmiştir. Özellikle ridde hadiseleri esnasında kendi kabilesi Sakîf'in arasında irtidada eğilimi olanlara fırsat vermemiştir.⁴²⁷

Bahreyn'de Âlâ b. Hadramî Hz. Peygamber tarafından vali olarak tayin edilmişti. Bu zat Mekkeli olup erken dönemde Müslüman olanlardandır. Okuma yazma bilen birisi olduğundan Hz. Peygamber'e zaman zaman kâtiplik vazifesinde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir'in döneminde de aynı göreve devam eden Âlâ b. Hadramî bu bölgede ridde hadiselerin bastırılmasında önemli başarılarla imza atmıştır.⁴²⁸

San'a şehrinde vali olarak gene Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Muhâcir b. Ebû Ümeyye bulunmaktaydı. Bu zat aynı zamanda Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin kardeşidir. Hz. Ebû Bekir de kendisini özellikle ridde hadiselerinin bastırılması hususunda değerlendirmiş ve komutan olarak tayin etmiştir. Yemen bölgesinde mürtetlerle mücadelesinde fevkalade başarılar elde etmiş ve bu hadiselerin neticesinde buranın valisi olmuştur.⁴²⁹

Hz. Ebû Bekir Halife olarak göreve başladığında Hadramevt'te Hz. Peygamber tarafından tayin edilen Ziyad b. Lebîd valilik makamında bulunuyordu. Bu zat Medineli olup Hazrec kabilesine mensuptur. Musab b. Umeyr'in davetiyle Müslüman olmuştur. İlk gelen Muhacirlerden hicret sevabını öğrenince Mekke'ye Hz. Peygamber'in yanına gitmiştir. Daha sonra bir grup Muhacirle Medine'ye hicrette bulunmuştur. Böylece hem Ensar hem Muhacir statüsünü kazanmıştır. Pek çok savaşa da iştirak eden ve komutanlık görevlerinde bulunan Ziyad, Hz. Peygamber tarafından Hadramevt'e vali olarak tayin edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Hz. Ebû Bekir onu görevinde bırakmıştır. Hatta yetki ve mesuliyetlerini daha da genişleterek irtidat

⁴²⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VIII, ss. 68-70; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. III, ss. 823-824; Asri Çubukçu, "Osman b. Ebu'l-Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. 33, s. 464.

⁴²⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. V, ss. 276-280; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, s. 445; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009, s. 334-335; Bazı rivayetlerde bu görevde Hz. Peygamber'in döneminde sürekli kaldığı, bazılarında ise yerine Ebân b. Saîd'in tayin edildiği rivayet edilmiştir. Bu konuda bkz. Mevlüt Poyraz, "Âlâ b. Hadramî'nin İslam Tarihindeki Yeri", *İlâhiyat Tetkikleri Dergisi*, 52/2, (2019), s. 320-324; Ahmet Önkâl, "Âlâ b. Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, s. 310.

⁴²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, s. 315, 330; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. IV, s. 242; İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C. II, s. 666.

edenlerle mücadele etmesini emretmiştir. Vali Ziyad b. Lebîd Uman ve civarında riddeye karışmış olanlarla giriltiği mücadelede çok önemli başarılar kazanmıştır.⁴³⁰

H. Peygamber vefat ettiğinde Yukarı Yemen’de kadı ve zekât âmili olarak çok genç yaşta Müslüman olan Muâz b. Cebel bulunuyordu. Muaz da Hazrec kabilesine mensuptu. H. 9. senede Yukarı Yemen’e kadı ve zekât âmili olarak H. Peygamber tarafından gönderilmiştir. Görevini başarıyla yerine getiren Muâz özellikle Esved el-Ansî ile yapılan mücadele de etkili olmuştur. H. Peygamber’in vefatından sonra H. Ebû Bekir tarafından görevlendirilen bu fakih sahâbî cihada katılma isteğini H. Ebû Bekir’e bildirmiştir. H. Ebû Bekir de olumlu karşılayarak Suriye taraflarına cihat etmek üzere gitmesine izin vermiştir. Özellikle Ecnadeyn savaşında sağ kanadına komutanlık yaparak önemli rol oynamıştır.⁴³¹

Aşağı Yemen olarak tarif edilen Zebîd ve Rima’da zekât âmili olarak Ebû Mûsâ el-Eş’arî bulunmaktaydı. Bu sahabî de H. Peygamber tarafından buraya tayin edilmiştir. Aslen Yemenli olan Ebû Mûsâ Habeşistan hicretinde bulunmuş ve Hayber fethi neticesinde Medine’ye vasıl olmuştur. H. Peygamber döneminde pek çok savaşa iştirak etmiştir. H. Ebû Bekir de onu aynı görevde devam ettirmiştir. Peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî ve taraftarlarını bertaraf etme hususunda önemli mücadeleleri geçmiştir.⁴³²

Havlân veya bazı rivayetlere göre Yemen’de Ya’lâ b. Ümeyye görevli olarak bulunuyordu. Adı annesine nispet ederek bazı kaynaklarda Ya’lâ b. Münye olarak da geçmektedir. Mekke fethinde Müslüman olmuştur. H. Peygamber tarafından Cened zekât âmili olarak tayin edilmişti. H. Peygamber vefat edince Medine’ye geri dönen Ya’lâ H. Ebû Bekir tarafından Havlân’a ridde hadiselerini bastırmak üzere komutan

⁴³⁰ Belâzürî, *Ensâbi'l-Eşraf*, C. I, s. 284; a.g.e., C. II, s. 189; İbn Sa’d, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 553; a.g.e., C. VIII, s. 145; Ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, “Ziyad b. Lebîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 44, s. 482-483.

⁴³¹ İbn Sa’d, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, ss. 539-546; Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, s. 338-339.

⁴³² İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, C. III, ss. 979-981; a.g.e., C. IV, ss. 1762-1764; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, ss. 181-183; a.g.e., C. VII, s. 322; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Mûsâ el-Eş’arî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss. 190-192.

olarak tayin edilmiştir.⁴³³ Görüldüğü üzere Hz. Ebû Bekir'in devlet görevlerini atama prensibi, Hz. Peygamber'in atamalarına sadık kalmak ve devlet memurlarının yerlerini değiştirmemek olmuştur. Hz. Peygamber'in döneminde olduğu gibi ilk Halife Hz. Ebû Bekir'in döneminde de valilerin görevleri ve mesuliyetleri genişti. Örneğin; namaz kıldırmak, davalara bakmak, asayişini temin etmek görevleri arasındadır. Bu bakımdan Hz. Ebû Bekir valilerden ayrı olarak kadıları görevlendirme ihtiyacı duymamıştır.⁴³⁴

2. Devlet Memurlarını Ataması

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in atadığı görevlileri değiştirmedeği gibi onun atamalarını kendine adeta örnek ittihaz etmiştir. Zaman içinde ihtiyaca binaen bazı görevlilerin tayininin Hz. Ebû Bekir tarafından yapıldığı vakidir. Mesela Yezîd b. Ebî Süfyan'ı Suriye tarafına komutan olarak vazifelendirmiştir.⁴³⁵ Velid b. Ukbe'yı Kudâa kabilesine zekât tahsildarı olarak tayin etmiştir. Amr b. el-Âs da hakeza zekât âmilleri içinde yer almıştır.⁴³⁶ Azatlı kölesi Şedîd'i hacibliğine getirmiştir.⁴³⁷ Abdullah b. Mesûd'u da Medine'nin gece bekçiliğine tayin etmiştir.⁴³⁸ Adlî işler valiler tarafından icra ediliyordu. Ancak merkezde Hz. Ömer baş kadı sıfatıyla görev yapmıştır.⁴³⁹ Bir yıllık baş kadılık vazifesi döneminde herhangi bir davanın kendisine gelmediği de rivayet edilmiştir.⁴⁴⁰ Bu örnek Hz. Peygamber'in asr-ı saadetinin bu dönemde de devam ettiğinin bir göstergesidir.⁴⁴¹ Hz. Peygamber tarafından "Ümmetin Emîni" olarak vasıflandırılan Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da Hz. Ebû Bekir tarafından malî işlerden sorumlu hazinedar olarak görevlendirilmiştir.⁴⁴² Hz. Ebû Bekir kâtiplik vazifesine Hz. Ali, Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit'i tayin etmiştir.⁴⁴³ Bu atadığı görevlilerden sadece bazılarıdır. Hz. Ebû Bekir bu tür atamalarda bulunurken Hz. Peygamber'in uygulamalarını kendine örnek almıştır.

⁴³³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, ss. 47-50; Ayrıca Hz. Ebû Bekir döneminde valilik makamında bulunanlar ile ilgili bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, ss. 268-269.

⁴³⁴ Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, s. 66.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 253-255, 260, 279-280.

⁴³⁶ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 389-390.

⁴³⁷ Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l- A'sa fi sinâ'ati'l-inşâ*, I-XIV, Beyrut, Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1987, C. III, s. 273.

⁴³⁸ Hayyât, Halife b., *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara, 2001, s. 127.

⁴³⁹ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. IV, s. 50.

⁴⁴⁰ Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilâtı*, 3. b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 64.

⁴⁴¹ Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, s. 66.

⁴⁴² Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ'*, ss. 206, 244.

⁴⁴³ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 426.

3. Hz. Ebû Bekir'in Devlet Görevlilerini Atamalarında Takip Ettiği İlkeler

a. Meşveret

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in uygulamalarına sadık kalarak herhangi bir atamada bulunacağı zaman konuyu sahâbeye açmış ve onlarla istişarede bulunmuştur. Zira İslam'daki şûra sistemi bunu gerektirir.⁴⁴⁴ Bunun amacı toplumun gerek fikrî gerekse siyasî anlamda nabzını ölçmek ve istekleri doğrultusunda göreve uygun birini tayin etmektir. Esasen Hulefâ-i Râşidîn, görevlileri atama hususunda mutlak anlamda salahiyet sahibi oldukları halde göreve getirmek istedikleri şahıslarla alakalı istişare etme ihtiyacını duymuşlardır.⁴⁴⁵ Hz. Ebû Bekir siyasî, içtimaî veya iktisadî konularla alakalı meclisinde önce şûrâ üyeleriyle meşverette bulunmuştur. Bu şûrâ'da yer alan sahabiler Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Muâz b. Cebel, Hz. Abdurrahman b. Avf ve Hz. Zeyd b. Sabit'tir.⁴⁴⁶

Hz. Ebû Bekir'in istişare ettiği hususlarla ilgili örnek vermek gerekirse ridde hadiselerinde ordunun komutanı olarak katılma arzusu karşısında ashâbın ileri gelenleri bu fikrine karşı çıkmış ve şehit olması halinde devletin ve Müslümanların büyük sıkıntılara duçar olacağını ifade ederek yerine başka birini tayin etmesi gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir onları haklı bularak görüşünden vazgeçmiş ve Medine'de kalmıştır.⁴⁴⁷ Aynı şekilde irtidat hadiselerine karışmış Kindeliler üzerine komutan olarak hangi sahâbî'yi tayin edeceği konusunda Hz. Ömer ile istişarede bulunmuş ve Hz. Ömer'in önerisi üzerine İkrime b. Ebû Cehl'i tayin etmiştir.⁴⁴⁸

b. Liyakat

Hz. Ebû Bekir gerek vali gerekse komutanlık gibi önemli makamlara atadığı bürokratlarının ehliyetlerini göz önünde bulundurarak iş başına getirmiştir.⁴⁴⁹ Bu anlayışının temelini, Halife seçildiği gün halka hitaben yaptığı ilk konuşmada attığını

⁴⁴⁴ Talip Türcan, "Şûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 230-235.

⁴⁴⁵ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 1. b., Konya: Yediveren Yayınları, 2004, s. 134.

⁴⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 182-183.

⁴⁴⁷ Vâkıdî, *Ridde*, ss. 54-55.

⁴⁴⁸ Vâkıdî, *Ridde*, s. 197-198.

⁴⁴⁹ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 1. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 229.

görmek mümkündür. Zira konuşmasında görevini layıkıyla yapması durumunda kendisine itaat ve yardım edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Hz. Ebû Bekir bir görevliyi tayin ederken mensubu olduğu ailesine, zengin veya fakir oluşuna, nüfuzuna, kendisine akraba oluşuna bakmamış; kimseye iltimas ve ayrıcalık tanımamıştır. Tam tersine bu göreve layık olan insanları iş başına getirmiştir. Zira onun bu konudaki örneği Hz. Peygamber idi. Rivayete göre sahâbeden Ebu Zer, Hz. Peygamber'den kendisini vali olarak atamasını talep etmiştir. Hz. Peygamber de kendisine zayıf olduğunu, valiliğin ise bir emanet olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kıyamet gününde valiliğin, kepezelik ve pişmanlık olacağını ancak onu hakkıyla alan ve üzerine düşeni yapanların bundan müstesna olacağını buyurmuştur.⁴⁵¹ Bunun gibi Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın da geçinmek maksadıyla emirlik talebinde bulunması karşısında Hz. Peygamber'in kendisine *“sana hayat veren bir nefes, hakkıyla ifâ edemeyeceğin emirlikten daha hayırlıdır. Emirlikten haber vereyim mi? Emirlik, başı ve ortası pişmanlık, sonu ise hüsrandır.”* diye cevap vermiştir.⁴⁵² Görüldüğü üzere Hz. Peygamber etrafındaki kişilerin kendisine yakınlığına veya faziletine değil, idarî açıdan bu işe uygunluğuna dikkat etmiştir. Hz. Ebû Bekir de bu ve buna benzer örneklerden hareketle aynı prensipleri kendi döneminde uygulamıştır.

Görevi boyunca bu anlayış ve istikamet üzere hareket eden Hz. Ebû Bekir atadığı görevlilerine verdiği talimatlarda bunu teyit etmiştir. Mesela Suriye bölgesine komutan olarak tayin ettiği Yezîd b. Ebû Süfyan'a verilen talimatlar Hz. Ebû Bekir'in görevlilerin ehliyeti hususundaki dikkati bakımından manidardır: *“Ben seni denemek, zorluklarla karşı karşıya bırakmak ve bu konuda yeterli bir duruma gelmen için komutan tayin ettim. Bu işi güzel yaparsan, seni işinde bırakır, hatta daha da büyük görevler veririm. Yapamazsan azlederim... Sakın ha cahiliye devri taassubuna kapılmayasın, çünkü Allah cahiliyeye de, cahiliye halkına da buğzeder. Askerlerin yanına gittiğin zaman onlarla iyi sohbetin olsun. Onlara öğüt verdiğin zaman sözünü kısa tut, çünkü fazla sözün bir kısmı diğer kısmını unutturur. Düşmanın elçileri yanına gelecek olursa, onlara ikramda bulun, ancak onları karargâhında fazla tutma. Öyle ki, onlar senin hakkında hiçbir şey öğrenmeden yanından ayrılınsınlar. Onlara hiçbir şey*

⁴⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 194-195.

⁴⁵¹ Müslim, “İmâre”, 4, 16; Ebû Davud, “İmâre”, 92.

⁴⁵² Tartûşî, Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleymân et-Tartûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, Beyrut, 1995, 89.

göstermemeye çalış, aksi takdirde senin zayıf yanlarını görür ve senin bildiklerini bilirler. Yanında bulunanlardan hiç kimsenin onlarla konuşmasına fırsat verme. Onlarla konuşmayı bizzat kendin yap. Gizli olması gereken şeyleri dışarı vurma ki, işlerin karışmasın. Fikir sorduğun zaman dürüst ol ki, sana samimi olarak fikirlerini söylesinler. Geceleyin arkadaşlarınla sohbet et. Bu şekilde sana çeşitli haberler gelecek ve önündeki perdeler kalkacaktır. Hak eden kimseyi cezalandırmaktan çekinme ve tereddüt etme. Ceza vermek için aceleci olma, gevşek de davranma. Askerlerinin ailelerinden gafil olma, aksi hâlde askerin bozulur. Onların gizliliklerini de araştırma, o zaman onları rezil edersin. İnsanların sırlarını açığa çıkarma, onların söyledikleriyle yetin. Boş işlerle uğraşanlardan uzak dur, doğru ve vefakâr kimselerle otur-kalk. Korkma, çünkü sen korkarsan yanındakiler de korkar. Ganimetten çalmaktan uzak dur. Çünkü bu fakirliği yaklaştırır, zaferi uzaklaştırır. Kendilerini manastırlara hapsedmiş kimseler bulacaksınız. Onları hayatlarını adadıkları şeyle baş başa bırak” demiştir.⁴⁵³ Hz. Ebû Bekir bu veciz nasihatleriyle bir görevlide bulunması gereken özellikleri sıralamış ve bazı mesajları vermiştir. Bu konuşmada ehliyet ve liyakatin esas olduğunu vurgulayarak iltimas ve ayrıcalığı asla tanınmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Cahiliye davranışı olan asabiyete göre hareket edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu da Hz. Ebû Bekir’in görevlilerinde bulunmasını istediği önemli hasletlerdendir.

Hz. Ebû Bekir iltimasa, ayrıcalığa veya asabiyete meydan vermemek adına kendi kabilesi Teym’den hiç kimseyi iş başına getirmemiştir. Mesela Talha b. Ubeydullah aşere-i mübeşşereden olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir’in döneminde herhangi bir aktif göreve getirilmemiştir.⁴⁵⁴ Bu durum da Hz. Ebû Bekir’in görevlileri tayin etmesindeki titizliğini göstermektedir.

Göreve getirdiği şahısların sadece liyakatine baktığını gösteren örneklerden birisi de İkrime b. Ebû Cehil’dir. Bu şahsın babası Ebû Cehil vaktiyle İslam’ın en büyük düşmanlarındandı. Ancak İkrime Müslüman olduktan sonra babasının geçmişte yaptıkları, onun Hz. Ebû Bekir tarafından göreve getirilmesine mani olmamıştır. Zira

⁴⁵³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, C. II, ss. 253-254; Apak, *İslam Tarihi-2*, ss. 58-59.

⁴⁵⁴ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, C. III, s. 390-391.

Hız. Ebû Bekir kendisinin komutanlık hususundaki ehliyet ve liyakatine önem vererek tayin etmiştir.⁴⁵⁵

c. Teftiş Edileceğini Peşin Bildirmek

Hız. Ebû Bekir memur veya bürokratlarını tayin ettikten sonra kendi haline bırakmamış, daima kontrol etmiştir. Yukarıda zikredilen Yezid b. Ebî Süfyan'a verdiği talimatının ilk ikazı görevde başarılı olmasının terfi, başarısızlığın ise azle sebep olduğunu beyan etmiştir.⁴⁵⁶ Bir görevliyi tayin eder etmez ona böyle bir uyarıda bulunması teftiş açısından manidardır. Esasen bununla kendisi tarafından sürekli kontrol edileceğinin mesajını vermiş oluyordu. Bu bakımdan ilgili makamlara atanan memurlara peşinen böyle bir uyarıda bulunması doğruluktan ayrılmamalarına ve başarılı olmalarına vesile oluyordu. Ayrıca Hac dönemlerinde Mekke'ye gelen insanlara bölgelerindeki idareciyi sorması veya doğrudan idarecileriyle yüzleştirilmesi yaygın bir gelenek hale gelmişti. Herhangi bir şikâyetin olması durumunda meseleyi araştırması için ilgili bölgelere müfettişler de gönderilmiştir.⁴⁵⁷ Mesela Muhammed b. Mesleme Hız. Ebû Bekir devrinin önemli müfettişlerinden birisidir.⁴⁵⁸ Böylece Hız. Ebû Bekir tarafından göreve atanan bürokratlar sıkı bir şekilde teftiş ve kontrol edilmeyi peşin kabul etmişlerdir.

C. DİNÎ VE HUKUKÎ UYGULAMALAR

1. Kur'ân'ı-Kerîm'in Cem Edilmesi

Hız. Peygamber'in döneminde olmayan fakat Hız. Ebû Bekir'in kendi döneminde gerçekleştirdiği bazı icraatları söz konusudur. Bunlardan bir tanesi Kur'ân'ı-Kerîm'in cem'î ve Mushaf haline getirilmesidir. Malum olduğu üzere Kur'ân'ı- Kerîm'deki âyetler peyderpey Hız. Peygamber'e nazil oluyor ve vahiy kâtipleri tarafından dönemin şartları ve malzemeleri çerçevesinde yazıya geçiriliyordu.⁴⁵⁹ Âyetlerin yazıldığı malzemeler genelde deve kemikleri, tahta parçaları, papirüsler, hurma dalları ve deri

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VI, ss. 85-88; a.g.e., C. VIII, s. 6; a.g.e., C. IX, ss. 100-101; Abdullah Aydın, "İkrime b. Ebû Cehil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 42-43.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. II, s. 253.

⁴⁵⁷ Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 91.

⁴⁵⁸ Ataullah Şahyar, "Muhammed b. Mesleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, s. 555-556.

⁴⁵⁹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 4.

parçaları olmuştur.⁴⁶⁰ Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an bir kitap haline getirilmemişti zira vahiy gelmeye devam ediyordu dolayısıyla Hz. Peygamber hayatta iken böyle bir şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in her sene Ramazan aylarında Cebrâil a.s. ile o zamana kadar nazil olmuş âyetleri karşılıklı olarak okuması bir nevi Kur'an'ın korunması anlamını taşıyordu. Bu okumaya arzâ denmektedir. Hz. Peygamber'in son Ramazanında bu karşılıklı okuma iki kere söz konusu olmuştur. Bu okumalara Hz. Zeyd b. Sâbit ve Hz. Übey b. Kâ'b'ın da şahit olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁶¹

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Müseylimetü'l-Kezzâb ile Yemâme'de gerçekleşen Akrabâ Savaşı'nda şehit olan 2200 şehit içinde 700 hafız da bulunmuştur.⁴⁶² Bunun üzerine Hz. Ömer, Halife'ye Kur'an'ı hıfzlarında muhafaza eden hafızların şehit olması durumunda Kur'an'ın kaybolabileceği endişesini bildirmiş ve Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶³ Hz. Ebû Bekir bu teklif karşısında önce tereddüt geçirmiştir zira Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi kendisi yapmak istememiştir. Dönemindeki faaliyetlerine bakıldığı vakit genelde Hz. Peygamber'in uygulamalarına bağlı kaldığını ve onları esas kabul ettiğini görmek mümkündür. Fakat Hz. Ömer'in haklı ısrarları neticesinde Kur'an'ın muhafaza etmek adına bu hizmetin yapılması gerektiğine ikna olmuş ve Kur'an'ın toplanması hususunda gerekli talimatları vermiştir. Kur'an'ın cem'i ile alakalı heyet kurmuş ve bu heyetin riyasetine Zeyd b. Sâbit'i getirmiştir. Kur'an'ın nasıl toplanacağı ile ilgili bir duyuru yapılmış ve elinde yazılı âyet bulunanların iki şahidin teyidiyle heyete müracaat etmeleri istenmiştir. İbn Hacer'e göre buradaki iki şahitten kasıt ezber ve yazıdır. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına ve Kur'an'ın vahyedildiği vecihlerden biri olduğuna şahitlik yapan iki kişi olması gerekirdi. Burada Sahabe Kur'an'ı cem ederken sadece ezber değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in huzurunda yazılanlardan istifade etmeyi amaçlamıştır.⁴⁶⁴ Esasen iki kişinin şahit tutulması bu Kur'an'î bir usuldür. Kur'an'da Müdâyene âyeti olarak

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, "Müsned", V, 185.

⁴⁶¹ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s. 136; Abdülhamit Birışık, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 383-388.

⁴⁶² Vâkıdî, *Ridde*, s. 140.

⁴⁶³ Mushaf ile ilgili bkz. Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 242-248.

⁴⁶⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, C. IX, s. 14-15.

bilinen bir âyetten ilham alarak bu iş gerçekleştirmiştir. Âyetin meâli şöyledir: “*Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar...*”⁴⁶⁵ Bu uygulama hadis tespitlerinde de bir esas olarak belirlenmiştir.⁴⁶⁶ Bu çalışmada muhtelif suhuf, müstakil sureler halinde bir araya getirilmiştir. Hz. Osman döneminde olduğu gibi Fatihâ’dan Nas’a kadar bir sure tertibi söz konusu olmamıştır. Başka bir ifadeyle burada sure içinde âyetlerin tertibi söz konusu, Hz. Osman’ın döneminde ise surelerin tertibi ve sıralanması yapılmıştır.⁴⁶⁷

Nihayetinde Zeyd b. Sâbit’in riyasetindeki heyet çok titiz bir mesai harcayarak Kur’ân’ı bir mushaf haline getirmeye muvaffak olmuşlardır. Böylece Kur’ân’ın bir suhuf haline getirilmesi bütün ashâbın onayı ile vuku bulmuş ve bu konuda herhangi bir itiraz söz konusu olmamıştır.⁴⁶⁸ Hazırlanan mushaf Hz. Ebû Bekir’e teslim edilmiş ve vefatına kadar yanında kalmıştır. Daha sonra ise ikinci halife Hz. Ömer’e geçmiştir. Hz. Ömer’in vefatından sonra kızı ve Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hafsa’ya intikal etmiştir. Hz. Osman’ın döneminde yapılan Kur’ân’ın istinsah edilmesinde esas alınan bu nüsha olmuştur.⁴⁶⁹

Kur’ân’ı-Kerîm’in günümüze kadar ulaşması ve muhafaza edilmesinde şüphesiz Hz. Ebû Bekir’in bu fevkalade hizmetinin payı büyüktür. Esasen Hz. Ebû Bekir’in buradaki tavrı daha sonraki İslam Tarihi süreci için de Kur’ân noktasında belirleyici olmuştur. Eğer Hz. Ebû Bekir böyle bir hizmette bulunmasaydı Hz. Osman’ın döneminde meydana gelen farklı okuyuşların neticesindeki sıkıntı ve problemler nasıl

⁴⁶⁵ Bakara, 2/282.

⁴⁶⁶ Kasım Şulul, “Hz. Ebû Bekir’in Döneminde Cem’ü’l-Kurân”, *Hz. Ebû Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, s. 121-128.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, C. IX, s. 18.

⁴⁶⁸ Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 70-72.

⁴⁶⁹ Adnan Demircan, *Râşid Halifeler*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 45-46.

çözüleceği bir muamma olurdu. Fakat Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı toplaması Hz. Osman'ın döneminde istinsahına bir delil hükmünde olmuş veya en azından yapılan bir içtihat olarak örnek konumunda olmuştur.

2. Müellefe-i Kulûb Meselesi

Hz. Peygamber döneminde uygulama olarak yürürlükte olan fakat Hz. Ebû Bekir'in döneminde farklılık arz eden ve Müslümanlar tarafından da esas olarak kabul edilen müellefe-i kulûb uygulamasıdır. Hz. Peygamber hayatta iken gönlünü İslam'a ısındırmak amacıyla bazı insanlara zekât gelirlerinden pay ayırmıştır. Fakat bu uygulama Hz. Ömer'in önerisiyle Hz. Ebû Bekir tarafından kaldırılmış ve sahâbenin de sükût etmesiyle bu konuda icma söz konusu olmuştur. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'e göre Hz. Peygamber'in zekât gelirlerinden müellefe-i kulûb'a pay ayırdığı dönem Müslümanların sıkıntı çektiği ve zayıf olduğu yıllarındaki bir uygulamadır. Artık Müslümanlar güçlenmiş ve bu kalemden ödenek alanlar böyle bir beklenti içinde olmadan samimi bir şekilde dinini yaşmalıdır. Hatta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in karşı çıkmasıyla daha önce vermeyi düşündüğü Uyeyne b. Hısn ve Akra b. Habîs'e bu kalemden ödenek tahsis etmekten vazgeçmiştir.⁴⁷⁰ Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir, zekât gelirlerinden pay alabilmeleri için ilgili kişilere yazılı belge vermişti fakat Hz. Ömer bu yazıyı yırtıp kendilerine herhangi bir tahsilatta bulunmayacağını ifade etmiş ve geçmişte Hz. Peygamber şerhlerinden korunmak amacıyla bunu yaptığını fakat artık böyle bir tehlikenin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'e gidip naklederken “Halife sen misin yoksa Hz. Ömer mi” diye sormuşlardır. Hz. Ebû Bekir bu durum karşısında “Halife olan Ömer'dir fakat bana itaat edilmektedir”, diye cevap vermiştir.⁴⁷¹ Esasen bu şahıslar Hz. Ebû Bekir'e bu soruyu tevcih ederken Hz. Ömer ile arasını açmak istedikleri de anlaşılmaktadır. Fakat aldıkları cevapla bu duruma mecburen rıza göstermeleri gerektiğini anlamışlardır.

Hz. Ebû Bekir'in döneminde yapılan bu değişikliği ashâbın sükûtle karşılaması, bu uygulamanın yerinde olduğu ve İslam'ın özüne uygun bulunduğu gerçeğini ifade etmektedir. Böylece Hz. Ebû Bekir'in döneminde yapılan bu içtihat devrin şartları

⁴⁷⁰ Hasan Güleç, “Müellefe-i Kulûb”, *İzmir, D.E.Ü.İ.F.D.*, S. VII, (1992), s. 96; Cengiz Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 475-476.

⁴⁷¹ Taberî, *Târihu 'r-Rusul ve 'l-Mulûk*, C. III, s. 275.

gereği yapılmıştır. Âyetin neshi şeklinde değildir. Fakat Hz. Peygamber'in döneminden farklılık teşkil etmesi bakımından önemlidir. Başka bir ifadeyle Hz. Ebû Bekir İslam'a hizmet maksadıyla farklı uygulamalar da gerektiğinde ortaya koymaktan çekinmemiştir.

3. Miras Meseleleri

Hz. Ebû Bekir'in döneminde karşılaştığı ve içtihat etmek durumunda kaldığı meselelerden bir diğeri de mirastır. Rivayete göre devrinde yaşlı bir kadın gelip ninenin miras hakkını sormuştur. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'den bu konuda herhangi bir şey duymadığını ifade etmiştir. Fakat konuyu sahâbîlerle istişare etmesi neticesinde Muğire b. Şu'be: "Hz. Peygamber nineye 1/6 miras hakkı vermiştir" deyince Hz. Ebû Bekir hadisi teyit ettirmek adına Muğire'den buna şahit getirmesini istemiştir. Muğire b. Şu'be de Muhammed b. Mesleme'yi şahit olarak getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir soruyu soran yaşlı kadına 1/6 miras takdir etmiştir.⁴⁷² Fıkhî noktada nineler birden fazla olduğu takdirde mirasın nasıl takdir edileceğiyle ilgili mesele tartışılmış ve farklı uygulamalar ortaya konmuştur. Hz. Ebû Bekir içtihadında iki nineyi mirasçı kılmıştır.⁴⁷³ Hz. Ebû Bekir'in miras hususunda yaptığı başka çözümler de vardır. Mesela dede mirasıyla ilgili dedeyi baba mesabesinde değerlendirmiştir.⁴⁷⁴

4. Divân'dan Eşit Ödeme Yapması

Hz. Ebû Bekir hazineden yapılan harcamalarda eşitliği bir prensip haline getirmiştir. Herhangi bir fark gözetmeden ihtiyaç doğrultusunda insanlara tahsisat yapmıştır. Hz. Ebû Bekir burada hür ile köle, kadın ile erkek, büyük ile küçük gibi herhangi bir kategoriye tabi tutmadan herkesi geçim hususunda ortak ihtiyacın sahibi insanlar olarak telakki etmiştir.⁴⁷⁵ Mesela kölelerden Ebû Kurre, hazineden efendisiyle eşit maaş aldığını ifade etmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷² Tirmizî, "Siyer", 44.

⁴⁷³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 236; Ayrıca bkz. Mehmet Öztürk, "Râşid Halifeler Dönemi İctihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi", *Elazığ, F.Ü.S.B.D.*, C. XXIV, S. 1, (2014), s. 171.

⁴⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Eryılmaz, *Hz. Ebubekir Efendimizin Fıkhî Görüşleri*, İstanbul: Vural yayıncılık, 1997.

⁴⁷⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 195; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. II, s. 24; Kazancı, *İlk ve Büyük Halife Hz. Ebû Bekir*, s. 263; Ömer Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", *Şanlıurfa, H.Ü.İ.F.D.*, Yıl. 23, S. 39, (2018), s. 139-140.

⁴⁷⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. VII, s. 276; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. VII, ss. 12-13

Hız. Ebû Bekir'in bu uygulamasına başta Hız. Ömer katılmamış ve insanlar arasında fazilet ve İslam'a girme durumuna göre bazı önceliklerin tanınması gerektiğini iddia etmiştir. Hız. Ömer'e göre Bedir ashâbından olanlar veya erken Müslüman olmuş olanların İslam'a hizmeti fazla olduğundan ayrı bir kategoriye alınmaları gerekirdi. Fakat Hız. Ebû Bekir meseleye daha çok ihtiyaç ve geçim bakımından yaklaşmış ve herkese eşit dağıtarak ekonomik anlamda orta bir seviyede geçim imkânını sağlamak istemiştir. Ona göre bazı insanların erken Müslüman olmaları ve İslam'a hizmette bulunmaları Allah katında değerli faziletlerdir. Fakat bu güzel hizmetlerin maddi anlamda dünyada bir karşılığı nass ile belirlenmiş değildir. Bu hizmetleri haiz insanların bunun karşılığında gelirlerinde farklılık beklentisi içinde olmamaları gerekir.⁴⁷⁷

5. İslam'ın Gayrimüslimlere Tanıdığı Hukuku Uygulaması

Hız. Ebû Bekir'in Halîfe olarak icraatlarında her daim Hız. Peygamber'i örnek aldığı bir gerçektir. Kur'ân ve sünnetin ışığında ortaya koyduğu ilkeler gerek Hulefâ-yı Râşîdîn gerekse daha sonraki dönemler için belirleyici rol oynamıştır. Bu ilkelerden birisi de Hız. Peygamber'in vefatından sonra Üsame ordusunu sevk eden Hız. Ebû Bekir'in komutanlara verdiği talimatlardır. İlgili talimatnamesi şöyledir: "Size on şey tavsiye edeceğim. Bu hususlara tabi olunuz. Hıyanette bulunmayınız. Ahde vefa ediniz. Haddi tecavüz etmeyiniz. Kimsenin uzuvlarını kesmeyiniz. Çocukları, kadınları ve ihtiyarları öldürmeyiniz. Hurma ağaçlarını kesip yakmayınız. Hayvanları gıda maksadı dışında kesmeyiniz. Manastırlara çekilmiş din adamlarına dokunmayınız".⁴⁷⁸ Dinin prensiplerine vakıf olan Hız. Ebû Bekir, İslam'ın Müslüman olamayanlara tanıdığı hak ve hukukunu aslında dile getirdiği anlaşılmaktadır. Başında bulunduğu makam sorumluluğunun gereğini yaparak dinin gayrimüslimlere tanımış olduğu yaşama hakkını komutanlarına özellikle hatırlatması manidardır. Halife'nin müsamaha dolu bu uygulaması daha sonraki asırlarda yaşayan Müslümanlar için de esas teşkil etmiştir.

6. Dinî Bir Vecibe olan Zekât ile İlgili Tavrı

Bilindiği üzere zekât dinî bir vecibe olup her Müslümanın üzerine farz olan bir ibadettir. Zekât, tartışmalı olmakla birlikte Medine döneminde farz kılınmıştır. Kur'an'da zekât kelimesi otuz âyette geçer ve bunların yirmi yedisinde namazla birlikte

⁴⁷⁷ Algül, *İslam Tarihi*, C. III, s. 85.

⁴⁷⁸ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, ss. 226-227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. II, s. 200.

zikredilmiştir. Malî bir ibadettir. Hz. Peygamber'in döneminde zekât amilleri tarafından toplanmış ve beytülmale getirilmiştir.⁴⁷⁹ Hz. Ebû Bekir Hilafete gelince bazı bedevî kabileler Medine'ye heyetler göndermiş ve namaz kılmaya devam edeceklerini fakat artık zekât vermeyeceklerine dair haber göndermişlerdir. Bu kabilelerle nasıl mücadele edileceğiyle ilgili Ashâb arasında farklı görüşler meydana geldi. Başta Hz. Ömer ve onun gibi düşünenler "La ilahe illallah" diyenlerle savaşın yapılmasının doğru olmayacağı kanaatlerini getirirken bazı sahâbiler o yıl zekât toplanma işinden vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir namazla zekâtın arasının ayrılamayacağını, bunu kim yaparsa kendisiyle savaşacağını ilan etmiştir.⁴⁸⁰ Hatta daha da ileri giderek "Hz. Peygamber'e zekât olarak ödenen bir dişi oğlak bile bugün ödenmezse onlarla savaşırım" diye açıkça beyan etmiştir.⁴⁸¹ Hz. Ebû Bekir Kur'ân'da namazla birlikte zikredilen zekâtın birbirinden ayrılamayacağını keskin görüşleriyle ortaya koymuştur. Hz. Ebû Bekir bu konuda bu kadar titiz davranmasaydı ilgili kabilelerin bununla sınırlı kalmayacağı ve farz ibadetler hususunda bazı keyifliklerin ortaya çıkabileceği ihtimal dâhilindedir.

7. Hz. Ebû Bekir'in Hastalığı ve Vefatı

Hz. Ebû Bekir Hicrî 07 Cemâziyelâhir 13 / Milâdî 08 Ağustos 634 tarihinde Pazartesi günü yıkandıktan sonra rahatsızlandı. Rivayete göre rahatsızlığı günden güne artmış ve on beş gün sürmüştür.⁴⁸² Hz. Âişe, babası Hz. Ebû Bekir'in hastalığı döneminde meydana gelen şu hatırasını nakletmiştir: "Babamın rahatsızlığı şiddetlenince bizlere "Bugün hangi gündür?" diye sordu. Biz de kendisine pazartesi olduğunu söyledik. Bunun üzerine "Hz. Peygamber hangi günde irtihal etti?" diye sordu. Pazartesi günü vefat ettiğini söylememiz üzerine "Ben de bu gece vefat edeceğimi umut ediyorum" dedi".⁴⁸³ Hz. Ebû Bekir, Hicrî 22 Cemâziyelâhir 13 / Milâdî 23 Ağustos 634 yılında "Ya Rabbi! Müslüman olarak ruhumu kabzet ve beni salihler zümresine kavuştur." duasını okuyarak ruhunu teslim etmiştir. Saîd b. Müseyyeb'in

⁴⁷⁹ Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 197-207.

⁴⁸⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 131; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, ss. 311-312; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, 2. b., Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995, s. 332.

⁴⁸¹ Buhârî, *Kitâbü'z-Zekât*, 1/6.

⁴⁸² Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 419; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, s. 185.

⁴⁸³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, ss. 184-185.

naklettiğine göre cenazesini Hz. Ömer kıldırđı ve Hz. Peygamber'in yanına defnedildi.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, C. III, s. 422; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, C. III, ss. 189-192.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların idaresini ilk halife olarak Hız. Ebû Bekir üstlenmiştir. Hız. Ebû Bekir'in halife olmadan önceki hayatı ve yapıp ettikleri hilafet makamına gelmesinde etkili olmuştur. İlk Müslümanlardan olması, Hız. Peygamber ile hicret etmesi ve ona olan bağlılığı, sadakati ve İslam'a olan hizmetleri, dinî ilimlere vukufiyeti ve Hız. Peygamber'in irtihalinden önce namaz kıldırmak üzere tayin edilmesi gibi hadiselerin hilafete gelme hususunda önemli sebep teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.

Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte idarî açıdan oluşan boşluğu onun en yakın sahâbilerinden Hız. Ebû Bekir'in doldurmuş olması bu dönemi ayıracılıklı kılmıştır. Zira Hız. Ebû Bekir, Hız. Peygamber'in uygulamalarına en yakın şahitlerinden biri olarak artık vahyin gelmediği ve Hız. Peygamber'in aralarında olmadığı bu kritik dönemde karşılaştığı problemler karşısında yeni çözümler üretmede önemli rol oynamıştır. Kuşkusuz Hız. Ebû Bekir'in riyasetinde sahâbe'nin ortaya koyduğu uygulamalar sonraki İslam tarihi serüveni için belirleyici olmuştur. Hız. Peygamber'in uygulamalarına şahit olmuş kimseler olarak sahâbiler ondan öğrendiklerini muhafaza etmiş, uygulamış ve karşılaştıkları yeni problemlerde buna uygun çözümler üretmişlerdir. Aynı zamanda İslâm'ı sonraki nesillere aktarmaları açısından İslâm Medeniyetinde ayrı bir konuma sahip olmuşlardır. Onlar Asr- Saâdetde öğrendiklerini Hulefâ-i Râşidîn döneminin temelini teşkil edecek tarzda uygulamışlardır.

Hız. Ebû Bekir, Hız. Peygamber'in vefatından hemen sonra hilafet meselesinde ortaya çıkan ensar ve Haşimoğullarının görüşleri karşısında önemli ve geniş ölçüde kabul gören bir siyaset örneğini ortaya koymuştur. Dar çerçeveli ve kabile temelli bir anlayışa karşı çıkmış ve siyasî usul ve temayüllerinin henüz tam olarak oluşmadığı bu dönemde kapsayıcı bir siyaset anlayışı ortaya koymuştur.

Hız. Ebû Bekir'in halife olarak karşılaştığı büyük meselelerden birisi irtidat hadiseleri olmuştur. Hız. Ebû Bekir de irtidata karışanlarla savaşmaya karar vermiştir. Bu hadiselerin bastırılması hususunda ortaya koyduğu ilkeler onun siyaset anlayışını göstermesi bakımından önemi haizdir. Ridde hadiselerindeki bakış açısı irdelendiği

zaman sadece basit bir isyanın bastırılması olarak algılanmadığı gibi sadece kabilecilik/asabiyet kaynaklı bir problemin çözülmesi olarak da yapılmadığı anlaşılmaktadır. Yine sadece dini açıdan bir itaatsizliğin cezalandırılması meselesi olarak da telakki edilmemiştir. Başka bir ifadeyle sadece dinî bir vecibe olan zekâtı vermedikleri için onlarla mücadele etmemiştir. Kararlı bir duruşu ortaya koyarak bir toplumun İslam idaresi altında nasıl yaşayacağı, nerelere dikkat edileceği ve hangi sınırların muhafaza edilmesi gerektiğini göstermiştir. Hz. Ebû Bekir irtidat hadiselerinde ortaya koyduğu tedbir ve çözümler Msülûman siyasî irade ile toplum arasındaki ilişkilerin nasıl olacağına dair işaret ve dersler içermektedir. Ridde hususunda ortaya konulan uygulamalar kargaşa ortamında Müslüman birliğinin nasıl temin edilmesi gerektiğini de göstermiştir.

Hz. Ebû Bekir, hilafeti döneminde bütün icraatlarında Hz. Peygamber'in uygulamalarını esas almıştır. Başka bir ifadeyle yönetim tarzını tamamıyla Kur'ân ve Allah Resûlü'nün uygulamalarına bağlı kalarak icra etmiştir. Döneminde meydana gelen en önemli meselelerden birisi İslâm fetihleridir. Esasen Hz. Peygamber'in emrini verdiği fetihlerin uygulama şekli ve yöntemi tamamen Hz. Ebû Bekir'in döneminde vücut bulmuştur. İslâm devletinin gayri Müslimlerle ilişkilerin ne ölçüde olacağı ve İslâm'ın onlara bakış tarzını Hz. Ebû Bekir ve sahâbe buradaki uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Bu uygulamalar daha sonraki nesiller için belirleyici rol oynamıştır.

Bu dönemde önemli faaliyetlerden birisi kuşkusuz Kur'ân'ın cem'i meselesidir. Bu faaliyet sonraki İslâm tarihi süreci açısından değerlendirildiğinde Müslümanları bir arada tutan ana metnin muhafazası anlamında ve İslâm toplumunun bütünlüğünü koruma noktasında önemli bir uygulama olduğu görülmektedir. Bu da Hz. Ebû Bekir'in Müslüman birliğini oluşturması açısından manidardır.

Hz. Ebû Bekir şeffaf ve adil bir yönetim tarzını ortaya koymuş ve iki yıllık kısa bir hilafet süresinde önemli başarılarla imza atmıştır. Bu dönemde ortaya konulan siyasî, ekonomik, dinî ve hukukî uygulamalar mevcuttur. Bütün bunlar İslâm toplumunun Peygamber'in olmadığı bir ortamda sağlıklı kalabilmesi için atılmış adımlar olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- AĞIRAKÇA Ahmed, *İlk Halife Kim Olmalıydı Tartışması ve Hz. Ebû Bekir'in Hilâfet Dönemi*, 1. b., İstanbul: Akdem Yayınları, 2013.
- AĞIRMAN Mustafa, "Fetih ve Tebliğ", *12. Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul: 2016, ss.76-87.
- AHMED b. HANBEL, (241/855), *Müsned*, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- AKBULUT Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 2. b., Ankara: Pozitif Matbacılık, 2001.
- AKKÂD, Abbâs Mahmûd el-'Akkâd, *'Abkariyyetu's-Siddik*, 6. b., Kahire: Nehdatu Mısır, 2005.
- ALGÜL Hüseyin, *İslâm Tarihi*, C. III, 1.b., Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- , "Fedek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. XII.
- , "Hz. Ebû Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *İstem*, Yıl 3, Sayı 6, 2005, ss. 105-120.
- , "Hz. Ebû Bekir'in İslâm'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bakış", *İstem Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2003, ss. 25-40.
- ALTUN İsmail, "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şiî Yaklaşımların Analizi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27, 2012, ss. 1-27.
- APAK Âdem, "İslam Tarihinde İdeolojinin Yoruma Etkisi: Ğadir-i Hûm Örneği", *İslam ve Yorum Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar Uluslararası Sempozyumu*, yay. haz. Fikret Karaman, C. III, Malatya: Malatya İlâhiyat Vakfı, 2017, ss. 529-535.
- , *Anahatlarıyla İslâm Tarihi -1, (Hz. Muhammed Dönemi)*, 3. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2009.
- , *Anahatlarıyla İslâm Tarihi -2, (Hulefâ-i Raşidîn Dönemi)*, 5. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- ARI Mehmet Salih, "Sünnî ve Şiî Kaynaklarına Göre Hz. Ömer ve Kırtâs Olayı", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, C. II, Sivas, 2018, 323-332.

- , *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- , *İmâmiyye Şiâsi Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- , “Üsâme b. Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. XLII.
- ASKERÎ, es-Seyyid Murtezâ el-‘Askerî, *‘Abdullâh b. Sebe’ ve Esâtîru Uhrâ*, I-II, C. I, 6. b., Beyrut: Dâru’z-Zehrâ, 1412/1991.
- ATALAN, Mehmet, “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:2, 2004, ss. 55-68.
- ATAR Fahrettin, “Attâb b. Esîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. IV.
- , “İslam Adliye Teşkilâtı”, 3. b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- AVCI Casim, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. XVII.
- AYDINLI Abdullah –ÇAKAN İsmail Lütfi, “Asere-i Mübeşşere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. III.
- AYDINLI Abdullah, “İkrime b. Ebû Cehil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. XXII.
- AZİMLİ Mehmet, “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerinin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İstem*, Yıl:3, Sayı:6, 2005, ss. 177-193.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu’l-Kifâye fi ‘İlmi’r-Rivâye*, nşr. Ebû ‘Abdillâh es-Sevratî-İbrâhîm Hamdî el-Medenî, Haydarâbâd: Dâiratu’l-Ma‘ârifî’l-‘Usmâniyye, 1357/1938.
- BALCI İsrâfil, “İmamlar/Halifeler Kureys’tendir” İddiasının Kritiği”, *Samsun, O.M.Ü.İ.F.D.*, S. 40 (2016), ss. 5-32.
- , *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, 1. b., Samsun: Din ve Bilim Kitapları Yayınevi, 2007.

- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Kitâbu Cumel min Ensâbi'l-Eşrâf*, I-XIII, nşr. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, C. X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I-XI, nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, C. VI, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, İstanbul: Hisar Yayınevi, 2011.
- BİRİŞİK Abdülhamit, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. XXVI.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Hastalığı Esnasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ed. Ahmet Gökbel, VI, sayı 1, Sivas, 2002, ss. 85-92.
- BROCKELMAN, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 2. b., çev. Neş'et Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- el-BUTÎ, Muhammed Sa'îd Ramazân el-Bûtî, *Fıkhu's-Sireti'n-Nebeviyye*, 10. b., Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1411/1991.
- CÜRCÂNÎ, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, nşr. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- ÇAĞATAY Neşet, *İslam Tarihi*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1993.
- ÇAĞRICI Mustafa, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. III.
- ÇAVUŞOĞLU Mustafa, "Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem Dergisi*, Yıl:12, Sayı: 24, 2014, ss. 209-221.
- ÇOLAK, Ali, "Sahabenin İslâm Teşriinin Oluşması ve Anlaşılmasındaki Konumu, (Safvân b. Muattal Örneği)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. II. Sayı 4, 2013, ss. 169-195.
- ÇUBUKÇU Asri, "Ebû Kuhafe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. X.

- , “Osman b. Ebu’l-Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, XXXIII.
- DEMİRCAN Adnan, “Hz. Ebû Bekir’in Vefatı”, *Hz. Ebû Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, ss. 187-200.
- , *Râşid Halifeler*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- , *Hz. Ali’nn Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, 3. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- DEMİRCİ Abdurrahman, “Hz. Ebû Bekir’in Fetih Anlayışı”, *Artuklu Akademi*, Mardin: 2014/1 (1), ss. 5-31.
- DUMAN Soner, “Hz. Peygamber (s.a.v.), ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât”, *Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Sayı 1, 2018, ss. 56-77.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş’as, (275/888), Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Kûfi Ebû Yusuf, Kitâbu’l-Harâc, neşr. Muhibbuddin el-Hatib, Kahire, Matbaatu’s-Selefiyye, 1397.
- İBN HALLİKÂN, Ebu’l-‘Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zemân*, I-VIII, neşr. İhsân ‘Abbâs, C. III, Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1978.
- EFENDİOĞLU Mehmet, “Saîd b. Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. XXXV.
- , “Ziyad b. Lebîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. XLIV.
- , “Sahâbe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. XXXV, s.
- EMÎNÎ, Abdulhuseyn Ahmed el-Emînî en-Necefi, *el-Gadîr fi’l-Kitâb ve’s-Sunne ve’l-Edeb*, I-XI, C. I, Beyrut: Muessesetu’l-A’lemî li’l-Matbû’ât, 1414/1994.
- ERKAL Mehmet, “Ganimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. XIII.

- , “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. KLIV.
- ERUL Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: 7. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- ERYILMAZ Ziya, *Hz. Ebubekir Efendimizin Fikhî Görüşleri*, İstanbul: Vural yayıncılık, 1997.
- FAYDA Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 1. b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2014.
- , *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- , “İlk İslam Fetihlerinin Bazı Hususiyetleri”, Kutlu Doğum Haftası 1989, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, ss. 65-75.
- , “Abdullah b. Cüdân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. I.
- , “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. X.
- , “Fetih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. XII.
- , “Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele”, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı: II, Ankara, 1975, ss. 143-149.
- , “İbn Sa'd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDVY), 1999, C. XX.
- , *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velîd*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “Gadîr-i Hum” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. XIII.
- , *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.
- FÎRÛZABÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzabâdî, Kâmûsu'l-Muhît, Beyrut: el-Muessesetu'r-Risâle, 1987.
- GENÇ Süleyman, “Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı”, *Hz. Ali - Sempozyum Bildirileri*, ed, Rıza Savaş, İzmir, 2009, ss. 277-304.

- GÖLPINARLI Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul: Der Yayınları, 1987.
- GÜLEÇ Hasan, “Müellefe-i Kulûb”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı VII, İzmir, 1992, ss. 91-99.
- HÂKİM en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut:, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1421/1990.
- HALEBÎ, Alî b. Burhâniddîn el-Halebî eş-Şâfi'î, *İnsânu'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn/es-Sîretu'l-Halebiyye*, I-III, nşr. Ahmed Zeynî Dahlân, C. III, Mısır: el-Matba'atu'l-Âmire ez-Zâhiye ez-Zâhire, 1292/1875.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İlk İslam Devleti*, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul: Umut Matbaacılık, 1992.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- HASAN İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I-XIV, 1. b., Ankara: Kayıhan Yayınevi, 1985.
- HATİPOĞLU Mehmet Said, “İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşiliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII/1, Ankara, 1979, ss. 121-213.
- HAYYÂT, Halife b., *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara, 2001.
- HİTTİ Philip, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, C. I-IV, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- HİZMETLİ Sabri, “Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 39 (1), 1999, ss. 27-54.
- , *İslam Tarihi*, 2. b., Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995.
- el-HUTAY'E, Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-'Absî el-Hutay'e, *Dîvânu'l-Hutay'e bi-Rivâyeti ve Şerhi İbn'i's-Sikkât*, nşr. Mufid Muhammed Kumeyha, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- İRÂKÎ, Ebu'l-Fadl 'Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, *Elfiyyetu'l-İrâkî*, nşr. 'Abdullâh b. Muhammed el-Hikemî, Riyad: y.y., 1420/1999.
- İRÂKÎ, Ebu'l-Fadl 'Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*, nşr. Salâh Muhammed Muhammed 'Uveyda, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.

- İBN ABDİLBER, Ebû ‘Umar Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed b. ‘Abdillberr, *el-İstî‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, I-IV, nşr. ‘Alî Muhammed el-Bicâvî, C. III, Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1412/1992.
- İBN EBÎ’L-HADÎD, *Şerhu Nehci’l-Belâga*, I-XI, nşr. Muhammed İbrâhîm, C. III, Bağdat: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1428/2007.
- İBN HACER, Ahmed b. ‘Alî b. Hacer el-‘Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, I-VIII, nşr. ‘Adil Ahmed ‘Abdulmevcûd-‘Alî Muhammed Mu‘avvad, C. I, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415/1995.
- İBN HACER, Ahmed b. ‘Alî b. Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-İmâm Ebî ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘il el-Buhârî*, I-XIII, nşr. ‘Abdulazîz b. ‘Abdillâh b. Bâz-Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî-Muhibbuddîn el-Hatîb, C. VII, Kahire: el-Mektebetu’s-Selefiyye, 1379/1960.
- İBN HALDUN Mukaddime, çev. Z. Kadirî Ugan, C. I-III, İstanbul, 1986.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, I-XX, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, C. III, Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1416/1995, ss. 309-310, 349 (Hadis No: 2992, 3111).
- İBN HİŞAM, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I-IV, nşr. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî, C. I, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1410/1990.
- İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I-II, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, C. I, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1424/2004.
- İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretu İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamîdullâh, Fas: Matba‘atu Muhammed el-Hâmis, 1396/1976.
- İBN KESÎR, Ebu’l-Fidâ’ el-Hâfız İbn Kesîr ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I-XV, nşr. Heyet, C. II, Beyrut: Mektebetu’l-Ma‘ârif, 1410/1990.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, nşr. ‘Alî Şîrî, C. I, Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1410/1990.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (273-887), Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İBN MANZÛR, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Ensârî el-Hazrecî el-Mısrî el-İfrîkî, “جذ” md., *Lisânu’l-‘Arab*, I-XX, Suudi Arabistan: Vezâratu’ş-Şuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf ve’d-Da‘ve ve’l-İrşâd, 1431/2010.

- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, nşr. 'Alî Muhammed 'Umar, C. III, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1421/2001.
- İBN SALÂH, İbnu's-Salâh Ebû 'Amr 'Usmân b. 'Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-Hadîs*, nşr. Nûruddîn 'Itr, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-'Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye*, I-IX, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, C. IV, Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilkerîm b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr el-Cezerî 'İzzuddîn, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, nşr. Ebu'l-Fidâ 'Abdullâh el-Kâdî, C. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İLHAN Avni, "Şiâ'da Usûlü'-Din", *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 1. b., İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993, ss. 409-433.
- İNCE İrfan, "Ridde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, XXXV, 88-91.
- KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali, *Subhu'l- A'sa fi sinâ'ati'l-inşâ*, I-XIV, Beyrut, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- KALLEK Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXXI.
- KANDEMİR M. Yaşar, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. X.
- , "Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. XII.
- , "Muâz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. XXX.
- KAPAR Mehmet Ali, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

- , “Hz. Peygamber’in Savaşlarına Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı.3, 1990, ss. 399-410.
- KARAHAN Abdullah, “Ubeydullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. XLII.
- el-KARDÂVÎ Yûsuf, *Fıkhü’z-Zekât: Dirâse Mukârene li-Ahkâmihâ ve Felsefetihâ fi Davi’l-Kur’ân ve’s-Sunne*, I-II, C. I, 2. b., Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1393/1973.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, *İlk ve Büyük Halife Hz. Ebû Bekir*, 1. b., İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- KAZICI Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 5. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2003.
- KILIÇ Ünal, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 1. b., Konya: Yediveren Yayınları, 2004.
- KILIÇ Ünal, *Yezîd b. Muaviye*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadîs Tarihi*, 2.b., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- KÖKSAL, Mustafa Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, C. I-XI, 3. b., İstanbul: İrfan Yayınevi, 1979.
- KÖSE Feyza Betül, “Hz. Ebû Bekir’in Aile Hayatı”, *Hz. Ebû Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, ss. 201-216.
- KUBEYSÎ, ‘İyâde Eyyûb el-Kubeysî, *Sahâbetu Rasûlillah (s.a.v.) fi’l-Kitâb ve’s-Sunne*, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1407/1986.
- el-KÛFÎ, Ebu’l-Kâsım Furât b. İbrâhîm b. Furât el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi*, nşr. Muhammed el-Kâzım, 2. b., Tahran: Vezâretu’s-Sekâfe ve’l-İrşâdi’l-İslâmî, 1416/1995.
- KUMMÎ, Ebu’l-Hasen ‘Alî b. İbrâhîm el-Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, I-II, nşr. Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî, C. I, 3. b., Kum: Muessesetu Dâri’l-Kitâb, 1404/1983.
- KUMMÎ, es-Sadûk Ebû Ca’fer Muhammed b. ‘Alî b. el-Huseyn b. Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ Yahduruhu’l-Fakîh*, I-IV, nşr. Huseyn el-A’lemî, C. IV, Beyrut: Muessesetu’l-A’lemî li’l-Matbû’ât, 1406/1986.
- KURT Abdurrahman, “Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, 2004, ss. 97-122.

- KURTUBÎ, İmam, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruc Yayınları, 1998.
- MAHMUDOV Elşad, *İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Halifelik ve Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- MAŞALI Mehmet Emin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXXI.
- el-MECLİSÎ, Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr: el-Câmi'a li-Dureri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athâr*, I-CX, C. XXII, 3. b., Beyrut: Muessesetu'l-Vefâ'/Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1403/1983.
- el-MERVEZÎ, Ebû 'Abdillâh Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten*, I-II, nşr. Semîr b. Emîn ez-Zuheyri, C. I, Kahire: Mektebetu't-Tevhîd, 1412/1991, s. 121 (Hadis No: 287).
- MESÛDÎ, Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, I-IV, nşr. Kemâl Hasen Mer'î, C. II, Sayda: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1425/2005.
- el-MİZZÎ, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, C. XV, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- MUKÂTİL b. SULEYMÂN, Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân, C. I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, Sünen, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- NEVBAHTÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şi'a*, Beyrut: Menşûrâtu'r-Rıdâ, 1433/2012.
- NİSÂBÛRÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyyeti Ecnâsîh*, nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- NUVEYRÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdilvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, I-XXXIII, nşr. 'Abdulmecîd Terhînî, C. XVIII, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2004.
- ONAT Hasan "Şiiliğin Doğuş Meselesi", *Ankara, A.Ü.İ.F.D.*, C. XXXVI, ss. 79-117.

- ÖNKAL Ahmet, “Akıl b. Ebî Tâlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. II.
- , “Abdurrahman b. Avf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. III.
- , “Âlâ b. Hadramî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. II.
- , “Ebû Eyyûb el-Ensârî Örneğinde İslâm Fetihlerinin Âmilleri”, 12. Uluslararası Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, ss. 26-35.
- , *Muhtasar Siyer-i Nebî*, 1. b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- , “Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. X.
- ÖZ Mustafa Öz- İLHAN Avni, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. XXII.
- ÖZ Şaban, “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkidi-İbn Sa’d Özelinde”, *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl. 2, Sayı 3, 2009, ss. 275-286.
- ÖZDEMİR Mehmet, “Fetih-Tebliğ İlişkisi” *Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslam’ın Güncel Sunumu Kutlu Doğum Sempozyumu 2003*, 1. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 89-96.
- ÖZEL Ahmet, “Cihâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. VII.
- ÖZTÜRK Mehmet, “Râşid Halifeler Dönemi İçtihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIV, sayı 1, 2014, ss. 165-180.
- PARLAK Nizamettin, “Sakîfedeki Halife Adayları”, *İstem Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 19, 2012, ss. 121-136.
- POYRAZ Mevlüt, “Alâ b. Hadramî’nin İslam Tarihindeki Yeri”, *İlâhiyat Tetkikleri Dergisi*, 52/2, (2019), ss. 311-313.
- RÂZÎ, Fahreddîn, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, C. I- XXIII, Beyrut: Dâru İhyâi’tTürâsi’l-Arabî, 1999.

- SABUNCU Ömer, “Hz. Ebû Bekir’in Üsâme Ordusunu Göndermesi”, *Hz. Ebû Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, ss. 85-98.
- , “Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:23, Sayı:39, 2018, ss. 277-292.
- SARICIK Murat, “*Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*”, 1. b., İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.
- SARIÇAM İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 1. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- , *Hz. Ebû Bekir*, 8. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- SEHÂVÎ, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. ‘Abdirrahmân es-Sehâvî eş-Şâfi‘î, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs*, I-V, nşr. ‘Abdulkerîm b. ‘Abdillâh b. ‘Abdirrahmân el-Hudayr-Muhammed b. ‘Abdillâh b. Fuheyd Âl-i Fuheyd, C. IV, Riyad: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1426/2005.
- SEZİKLİ Ahmet, “*Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*”, 1.b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- SHOUFANY, “Hz. Ebû Bekir Döneminde Elde Edilen Başarılar”, çev. Ahmet Turan Yüksel-Murat Ak, *İstem Dergisi*, Yıl: 3, sayı: 6, 2005, ss. 281-290.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Örnek Hâlifeler Dönemi*, 23. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- SOFUOĞLU Cemal, *Şia'nın Hadis Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977.
- , “Gadir-i Hum Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, Ankara, 1983, ss. 461-470.
- SOLAK Mustafa, *Hadislerde Sahabe Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- SUBHÂNÎ, Ca'fer, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-Nihal: Dirâse Mevdû'îyye Mukârene li'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, I-VIII, C. VI, 2. b., Kum: Muessesetu'l-İmâm es-Sâdik, 1424/2003.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. Komisyon, 2. b., Katar: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1434/2013.

- SUYÛTÎ, Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, I-II, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, C. II, 2. b., Riyad: Mektebetu'l-Kevser, 1415/1995.
- ŞAHYAR Ataullah, "Muhammed b. Mesleme" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. XXX.
- ŞÂKİR, Mahmûd, *et-Târîhu'l-İslâmî: el-Hulefâu'r-Râşidûn*, I-XXII, C. III, 8. b., Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1421/2000.
- ŞEHRİSTANÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, nşr. Ahmed Fehmî Muhammed, C. I, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- ŞİBLÎ Mevlana Numanî, *Asr-ı Saadet*, I-IV, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. IV, İstanbul: Eser Yayınları, 1974, C. IV, s. 56.
- ŞULUL Kasım, "Hz. Ebû Bekir'in Döneminde Cem'ü'l-Kurân", *Hz. Ebû Bekir Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019, ss. 121-128.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, nşr. Hamdî 'Abdulmecîd es-Selefî, C. I, 2. b., Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1404/1983.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I-XI, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, C. III, 2. b., Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1389/1969,
- TABERSÎ, Ebû 'Alî el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ bi-A'lâmi'l-Hudâ*, I-II, nşr. Muessesetu Âli'l-Beyt 'Aleyhimu's-Selâm li-İhyâi't-Turâs, C. I, Kum: Matba'atu Sitâre/Muessesetu Âli'l-Beyt 'Aleyhimu's-Selâm li-İhyâi't-Turâs, 1417/1996.
- TABERSÎ, Ebû 'Alî el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, C. III, Beyrut: Dâru'l-Murtedâ, 1427/2006.
- TABERSÎ, Ebû Mansûr Ahmed b. 'Alî b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc*, I-II, nşr. Muhammed Sâdık el-Kutubî, C. I, Kum: Matba'atu Şerî'at/Menşûrâtu's-Şerîf er-Radî, 1422/2001.
- TAKKÛŞ, Muhammed Suheyl Takkûş, *Târîhu'l-Hulefâi'r-Râşidîn: el-Futûhât ve'l-İncâzâtı's-Siyâsiyye*, 2. b., Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1432/2011.
- TARTUŞÎ, Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleymân et-Tartûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, Beyrut, 1995.

- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ b. Serve (279/892), Sünen, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- TOPALOĞLU Bekir, “Mevlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. XXIX.
- TUĞ Salih, ”Zekâtın Yeniden Merkezileştirilmesi” *İslam Medeniyeti*, C. III, Sayı: 28, 1973, ss. 30-33.
- TÜRCAN Talip, “Şûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. XXXIX.
- UĞUR Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- el-UMERÎ, Ekrem Ziyâ’ el-‘Umerî, *‘Asru’l-Hilâfeti’r-Râşide: Muhâvele li-Nakdi’r-Rivâyeti’t-Târîhiyye vefka Menâhici’l-Muhaddisîn*, Medine: Mektebetu’l-‘Ubeykân, 1414/1994.
- ÜÇOK Bahriye, *İslam’dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967,
- ÜSTÜN, Nezh, *H. Ebubekir*, 1. b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- ÜZÜM İlyas, “Mezhep” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. XXIX.
- es-SAN’ÂNÎ, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, (Ma’mer b. Râşid el-Ezdi’nin *Kitâbu’l-Câmi*’i ile birlikte), I-XII, nşr. Hâbîbu’r-Raḥmân el-A’zamî, C. XI, 2. b., Beyrut: el-Meclisu’l-‘İlmî, 1403/1983, s. 58 (Hadis No:19903).
- VÂKIDÎ, Muhammed b. ‘Umar b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbu’l-Megâzî*, I-III, edit. Marsden Jones, C. II, London: Oxford University Press/‘Âlemu’l-Kutub, 1966.
- VÂKIDÎ, Muhammed b. ‘Umar b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbu’r-Ridde*, nşr. Yahyâ el-Cebûrî, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1410/1990.
- WELLHUSEN Julius, “Arap Devleti ve Sukûtu”, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963.
- YA’KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdıh el-Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, I-II, nşr. ‘Abdalemîr Muhennâ, Beyrut: Şeriketu’l-A’lemî li’l-Matbû’ât, 1431/2010.
- YILDIRIM Muhammed, *Şehidü’l-Hayy-Yaşayan Şehit Talha b. Ubeydullah*, 5. b., İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

- YILDIZ Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- YİĞİT İsmail, “Tebük Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. XL.
- YÜKSEL Ahmet Turan, “Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 6, 1996, ss. 169-195.
- ZEBİDÎ, es-Seyyid Muhammed Murtezâ el-Huseynî ez-Zebîdî, “زبد” md., *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-XL, nşr. ‘Abdulazîz Matar, 2. b., Kuveyt: Matba‘atu Hukûmeti’l-Kuveyt, 1414/1994.
- ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhîr ve’l-A‘lâm: ‘Ahdu’l-Hulefâi’r-Râşidîn*, I-LIII, nşr. ‘Umar ‘Abdusselâm Tedmurî, C. III, 2. b., Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1410/1990.
- ZEHEBÎ, Ebû ‘Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*, I-III, nşr. Hassân ‘Abdummennân, C. I, Lübnan: Beytu’l-Efkâri’d-Duveliyye, 1425/2004.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Merzuk	Grabus
Doğum Yeri ve Yılı	Travnik/Bosna Hersek	1985
Bildiği Yabancı Diller	Türkçe, Arapça, Hırvatça, Sırpça.	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2001 2005	Balıkesir İmam Hatip Lisesi
Lisans	2005 2009	Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009 2011	BUÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2011 2020	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2016	Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:	İmam Birgivi'nin Bosna Hersek İlim ve Kültür Dünyasındaki Etkileri, <i>Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi</i> , 2019, cilt: II, s. 737-757 Türkçe [G00511], Bosna'da Bir İlim ve Askiyon Geleneği: Derviş Spahiç Efendi: Hayatı, Medresesi, Öğrencileri ve Eserleri, <i>Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Balıkesir University Faculty of Theology</i> , 2020, sayı: 11, s. 64-88. Bosna Hersek'te Din Eğitimi, " <i>İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi</i> " Türkiye Diyanet Vakfı I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, 26-27 Aralık 2014, [t. y.], s. 39-56. Türkçe [D277708]	
Diğer:		
İletişim (e-posta):	merzuk85@hotmail.com	
	Tarih İmza Adı Soyadı	16.11.2020 Merzuk GRABUS

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Merzuk GRABUS
Tez Adı	Hulefâ-İ Râşidîn Döneminin İslam Tarihinde Belirleyici Rolü (Hz. Ebû Bekir Dönemi)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 16.11.2020

İmza :

